

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI TƏHSİL NAZİRLİYİ
AZƏRBAYCAN DÖVLƏT İQTİSAD UNİVERSİTETİ

«MAGİSTRATURA MƏRKƏZİ»

MUSAYEV FƏRRUX TAHİR OĞLU
(MAGİSTRANTIN A.S.A.)

“Ümumdünya Ticarət Təşkilatının Üzvülyün Azərbaycan iqtisadiyyatının
rəqabət qabiliyyətinin yüksəldilməsi və struktur dəyişikliklərinə təsiri”
mövzusunda

MAGİSTR DİSSERTASIYASI

İstiqamətin şifri və adı

060401 Dünya iqtisadiyyatı

İxtisasın şifri və adı

Beynəlxalq ticarət

Elmi rəhbər

Magistr proqramının rəhbəri

(A.S.A., elmi dərəcə və elmi ad)

A.S.A., elmi dərəcə və elmi ad)

Rəhbər i.e.d. prof.A.Ş.Şəkəraliyev

i.e.n.M.M.Aslanova

Kafedra müdiri

prof.A.Ş.Şəkəraliyev

(A.S.A., elmi dərəcə və elmi ad)

BAKİ - 2015

GİRİŞ

I FƏSİL. XARİCİ TİCARƏT ƏLAQƏLƏRİNİN TƏNZİMLƏNMƏSİNİN NƏZƏRİ VƏ METODOLOJİ ƏSASLARI.

- 1.1. Xarici ticarət əlaqələrinin tənzimlənməsinin konseptual aspektləri**
- 1.2. Xarici ticarət əlaqələrinin tənzimlənməsinin normativ-hüquqi əsasları**

II FƏSİL. AZƏRBAYCAN İQTİSADİYYATININ RƏQABƏTQABİLİYYƏTLİLİYİN İQTİSADİ ARTIMLA QARŞILIQLI ƏLAQƏSİ

- 2.1Azərbaycanda ixrac potensialının müqayisəli üstünlük göstəriciləri əsasında müəyyən edilməsi**
- 2.2ÜTT-yə üzvlüyün Azərbaycan iqtisadiyyatının rəqabət qabiliyyətinin yüksəldilməsi və struktur dəyişikliklərinə təsiri**

III FƏSİL.Azərbaycanın xarici ticarət əlaqələrinin tənzimlənməsi sisteminin təkmilləşdirilməsi

- 3.1 Davamlı iqtisadi inkişaf baxımından Azərbaycanın xarici ticarət əlaqələrinin tənzimlənməsi sisteminin inkişaf prioritetləri.**
- 3.2.Azərbaycanın ÜTT ilə qarşılıqlı faydalı əlaqələrinin formalaşdırılması –xarici ticarət əlaqələrinin tənzimlənməsinin mühüm istiqaməti kimi**

NƏTİCƏ VƏ TƏKLİFLƏR

ƏDƏBİYYAT SİYAHISI

GİRİŞ

Mövzunun aktuallığı. Dünya dövlətlərinin əsrlər boyu bir-birilə iqtisadi əlaqələr yaratmaq üçün istifadə etdiyi ən çevik, ənənəvi mexanizm xarici ticarətdir. Bu əlaqə formasının obyektiv zəruriliyi iqtisadi resursların dünya ölkələri arasında qeyri – bərabər bölgüsü, istehsal prosesinin səmərəli təşkili üçün istehsal resurslarının və ya texnologiyanın kombinasiyasının zəruriliyi, xarici ticarətin milli resursların beynəlxalq mobilliyinin əvəzləyicisi kimi çıxış etməsi və s. kimi amillərlə izah edilir.

Dünya iqtisadiyyatında qloballaşma proseslərinin daha da sürətlənməsi ölkələrin beynəlxalq iqtisadi ixtisaslaşmada aktiv iştirakını zəruri etmişdir. Dünya təsərrüfat sisteminin müasir inkişafı beynəlxalq ticarətin daha da genişləndirilməsi və inkişafını, onun liberallaşdırılması, dinamik şəkildə ticarət-iqtisadi əlaqələrin ildən-ilə həm coğrafi, həm də əmtəə strukturu baxımından dəyişilməsini özündə təcəssüm etdirir.

Ölkənin qlobal iqtisadi məkanda tutduğu mövqeyinin xarici ticarətin inkişaf səviyyəsindən, xüsusiyyətlərindən daha çox asılı olması xarici ticarətin ölkə iqtisadiyyatının ən vacib ünsürü kimi öyrənilməsini labüd edir. Bu baxımdan Azərbaycan Respublikasının da xarici ticarətinin inkişaf səviyyəsindən, onun beynəlxalq ticarətdə tutduğu mövqeyinin öyrənilməsi mühüm əhəmiyyət kəsb edir.

XX əsrin sonunda dövlət müstəqilliyi əldə etmiş Azərbaycan Respublikası beynəlxalq hüququn tam səlahiyyətli üzvü kimi beynəlxalq iqtisadi münasibətlər sistemində daxil olmağı və xarici ölkələrlə qarşılıqlı iqtisadi əlaqələrin yaradılmasını və bu əlaqələrin inkişafını ali məqsəd kimi qarşıya qoysa da onun beynəlxalq əmək bölgüsündə layiqli yer tutması bir sıra problemlərin kompleks həllini tələb edir. Azərbaycanın beynəlxalq iqtisadi sistemə etibarlı tərəfdaş kimi integrasiyası onun xarici iqtisadi strategiyasının optimal parametrlərinin təyin edilməsini, bu strategiyanın ölkənin sosial, siyasi, milli inkişaf proqramları ilə düzgün

əlaqələndirilməsini ön plana çəkir. Buna görə də Respublikanın xarici ticarətinin xüsusiyyətlərinin dərinədən öyrənilməsi, bu sahədə problemlərin aşkara çıxarılması inkişaf meyillərinin düzgün qiymətləndirilməsi respublikanın xarici iqtisadi strategiyasının daha optimal işlənməsinə gətirə bilər.

Hazırkı şəraitdə liberallaşma dünya ticarətinin inkişafı qanunauyğunluğunun əsas meyli kimi nəzərdən keçirilir. Texnoloji yeniliklər qloballaşmanı zəruri edirsə, liberallaşma onun reallaşdırılması üçün imkanlar yaradır.

Hazırda respublikamızın qarşısında dünya iqtisadiyyatına inteqrasiya olunmaq, dünya bazarına çıxmaq və onun perspektivdə fəal subyektinə və iştirakçısına çevrilmək, müasir beynəlxalq iqtisadi münasibətlər sisteminin imkanlarından daha geniş və səmərəli istifadə etmək kimi mühüm vəzifələr durur. Bu vəzifələrin yerinə yetirilməsi dünya təsərrüfat əlaqələri sisteminin qloballaşması şəraitində, hər şeydən öncə, iqtisadi əlaqələrin düzgün qurulması, idarə edilməsi və tənzimlənməsi ilə birbaşa əlaqədardır. Məhz bu əsasda respublikamızın dünya birliyi sistemində iqtisadi nüfuzunu yüksəltmək, xarici iqtisadi fəaliyyəti milli vənaqelərlə əlaqələndirmək, ölkənin ixrac-idxal potensialından düzgün istifadə etmək, respublikanın iqtisadi təhlükəsizliyini qorumaq və təmin etmək, uzunmüddətli, dayanıqlı və davamlı xarici iqtisadi siyasəti formalaşdırmaq və həyata keçirmək mümkündür. Bu vəzifələrin yerinə yetirilməsi həmçinin, XIƏ-nin tənzimlənməsi sahəsində, xüsusilə xarici ticarət əlaqələri sistemində dünya ölkələri bu istiqamətdə əhəmiyyətli nəticələr əldə etmiş bazar iqtisadiyyatına keçən ölkələrin təcrübəsinin öyrənilməsi və onlardan Azərbaycanın real şəraitinə uyğun olaraq istifadə edilməsi olduqca vacibdir. Bütün bu məsələlərin əhəmiyyəti Azərbaycanın son illərdə AvroAtlantika məkanına fəal sürətdə inteqrasiya olunduğu və onun ÜTT-yə üzv olması kimi strateji vəzifələrin yerinə yetirildiyi bir şəraitdə daha da artır və onun dünya təcrübəsinə əsaslanaraq təkmilləşdirilməsi zərurəti ən aktual məsələlərdən biri kimi gündəmə gəlir.

Hazırkı şəraitdə dövlətin həyata keçirmiş olduğu xarici ticarət siyasəti hər bir sivil ölkədə olduğu kimi respublikamızın iqtisadiyyatının dövlət tənzimlənmə

sistemində də əsas tərkib hissələrindən birini təşkil edir və respublika rəhbərliyi bu istiqamətdə son illərdə təqdirəlayiq tədbirlər və islahatlar aparır və bu işlər bu gün də davam etdirilir. Məhz, bu islahatların nəticəsində respublikamızda son illərdə əhəmiyyətli iqtisadi artıma və onunla bağlı iqtisadi inkişafın dayanıqlı və davamlı olmasına nail olunmuş, respublikamızın dünya birliyinə daha möhkəm əsaslarla integrasiya olunması üçün real imkanlar və şərait yaranmışdır.

Qeyd etmək lazımdır ki, Azərbaycanda xarici ticarət əlaqələrinin tarixi çox uzaq keçmişlərə- Böyük İpək Yolu dövrünə təsadüf edir. Belə ki, yalnız 1990-cı illərdə elmi əsaslarla respublikanın xarici ticarət əlaqələrinin tənzimlənməsi sistemi formalaşmağa başlamışdır. Belə ki, bu sistemin demək olar ki, dünya təcrübəsinə və standartlarına uyğun olan normativ-hüquqi əsasları, maddi-texniki bazası yaradılmış, xarici ticarət siyasətinin əsas funksional vəzifələri və fəaliyyət mexanizmləri müəyyən edilmişdir ki, bunlara da ilk növbədə daxili bazarın xarici rəqabətin dağıdıcı təsirindən qorunması, ixrac istehsal sahələrinin inkişafının stimullaşdırılması, idxal əvəzləyici istehsal sahələrinin yaradılması və ölkədə səmərəli ticarət siyasətinin həyata keçirilməsinin təmin edilməsi kimi vəzifələr aiddir.

Qeyd etmək lazımdır ki, hazırda respublikanın xarici ticarət əlaqələrinin tənzimlənməsi sahəsində görüləsi işlər və problemlər hələ kifayət qədərdir və bunlar (ticarət əlaqələrinin prioritetləri, ÜTT ilə qarşılıqlı faydalı əlaqələrin formalaşması) həm gömrük-tarif, həm də qeyri-tarif tənzimlənmə sisteminə aiddir. Bu problemləri əvvəlcədən çox uzaqgörənliklə müəyyən etmiş prezidentimiz İlham Əliyev göstərir ki, “Azərbaycanın xarici ticarət siyasəti həm ikitərəfli formada , həm də beynəlxalq təşkilatlar çərçivəsində çox uğurludur, düşünülmüş siyasətdir. Bizim strateji xəttimiz və bu xəttə sadıq. Son illər ərzində aparılan işlər onu göstərir ki, Azərbaycanın dünyadakı mövqeləri daha da möhkəmlənir”.

Bu baxımdan Azərbaycanın xarici ticarət əlaqələrinin tənzimlənməsi və onun təkmilləşdirilməsi məsələsinin beynəlxalq təcrübə nəzərə alınmaqla mövcud vəziyyətinin dərin elmi təhlili vacibdir. Məhz bütün bunlar respublikada xarici

ticarət əlaqələrində ticarət sistemi qarşısında duran problemlərin aradan qaldırılmasına, respublikada çtvik və işləm ticarət siyasətinin reallaşmasına imkan yaradır. Ona görə də müasir şəraitdə Azərbaycanın xarici ticarət əlaqələrinin tənzimlənməsi və onun təkmilləşdirilməsi istiqamətində müvafiq təklif və tövsiyələrin işlənilib hazırlanması xüsusilə aktualıq kəsb edir və mühüm nəzəri-metodoloji və praktiki əhəmiyyətə malikdir.

Problemin öyrənilmə səviyyəsi. Xarici iqtisadi əlaqələrin tənzimlənməsi sahəsində, xüsusilə xarici ticarət əlaqələrinin tənzimləmə sisteminin iqtisadiyyatda rolu, onların müxtəlif təsir mexanizmləri, mürəkkəb bir problem kimi, istər nəzəri metodoloji, istərsə də elmi-praktiki baxımdan öyrənilməsinə çoxsaylı tədqiqatlar həsr olunmuşdur. Xarici ticarət əlaqələrinin tənzimlənməsi sistemi və onun təkmilləşdirilməsi istiqamətində problemlərin nəzəri əsaslarının öyrənilməsi, klassik nəzəriyyələrə, neoklassik, keynsçi və müasir alternativ konsepsiyalara qədər böyük təkamül yolu keçmiş və bu gün də tədqiqatlar davam etdirilir.

Xarici ticarətin nəzəri-metodoloji problemləri A.Smit, D.Rikardo, C.S.Mil, K.Marks, A.Marşal, C.M.Keyns, R.Dorbunbuş, S.Fişer, V.V.Leyontev, V.Martin, V.Olin, M.Porter, P.Samuelson, C.Saks, M.Pebron və digərlərinin əsərlərində bütün təfərrüatı ilə araşdırılmışdır.

Xarici ticarət sistemi və onun dövlət tənzimlənməsi problemləri A .Atkinsonun, C.Blekin, P.Samuelsonun, C.Stiqlisin, Q.Fişerin və s. tədqiqatlarında sistemli şəkildə tədqiq edilir. Eyni zamanda MDB ölkələrinin iqtisadi alimlərindən V.Q.Draqanov, A.Kireyev, M.V.Kulakov, R.Xasbulatov, A.Yerşov, Y.Vavilova, L.Borodulina, V.Truxaçev, V.Fomiçev və başqalarını göstərmək olar.

Azərbaycan iqtisadçılarından Z.Səmədzadə, A.Ələsgərov, A.Şəkərəliyev, R.Həsənov, Ə.Bayramov, Ş.Hacıyev, M.Əhmədov, T.Mirkişili və s. tərəfindən xarici ticarət əlaqələrinin tənzimlənməsi problemlərinin müxtəlif aspektləri lazımınca araşdırılsa da bu istiqamətdə hələ də kompleks elmi tədqiqat işi aparılmamışdır və bu kontekstdən təqdim etdiyimiz dissertasiya işinin mövzusunun seçilməsi və tədqiqatın aktuallığını əsaslandırır.

Tədqiqatın məqsədi. Dissertasiya işində əsas məqsəd bazar iqtisadiyyatı şəraitində xarici ticarət əlaqələrinin dövlət tənzimlənməsi sisteminin nəzəri konseptual əsaslarını araşdırmaq və dünya ölkələrinin bu sahədə mövcud təcrübəsinə istinad etməklə Azərbaycanın xarici ticarət əlaqələrinin tənzimlənmə sisteminin formalaşdırma xüsusiyyətlərini və problemlərini müəyyən etmək və bu sistemin təkmilləşdirilməsi istiqamətində konkret təkliflər və tövsiyələr hazırlamaqdan ibarətdir. Tədqiqatın gedişində qarşıya qoyulan məqsədə nail olmaq üçün aşağıdakı konkret vəzifələrin yerinə yetirilməsi nəzərdə tutulmuşdur:

- xarici ticarət əlaqələrinin tənzimlənməsinin nəzəri-metodoloji əsaslarını tədqiq etmək və müasir-alternativ konsepsiyaları araşdırmaq;
- xarici ticarət əlaqələrinin formalaşması və tənzimlənməsi sisteminin müəyyənləşdirilməsi;
- ölkənin xarici iqtisadi siyasətinin həyata keçirilməsində xarici ticarətin tənzimlənməsinin metod və mexanizmlərini formalaşdırmaq və bu istiqamətdə dövlətin rolunun, o cümlədən xarici ticarət əlaqələrinin tənzimlənməsinin prioritetlərini müəyyənləşdirmək;
- Azərbaycan Respublikasının xarici ticarət əlaqələri və onun hüquqi-normativ əsaslarını sistemli tədqiq etmək;
- xarici ticarət əlaqələrinin inkişaf mərhələlərini, meyllərini müəyyən etmək, ölkənin xarici ticarət tərəfdaşlarının respublikanın xarici ticarət dövrində yerini və rolunu müəyyənləşdirmək, ölkənin xarici ticarət strategiyasının formalaşması istiqamətində mövcud xarici ticarət siyasətinin prioritetlərini tədqiq etmək;
- xarici ticarət əlaqələrinin ölkənin makroiqtisadi inkişafında oynadığı rolunu aydınlaşdırmaq, idxal-ixrac əməliyyatlarının inkişaf dinamikası və səmərəliliyini tədqiq etmək və bu istiqamətdə başqa ölkələrlə müqayisəli təhlillər aparmaq;
- Azərbaycanın DTT ilə qarşılıqlı əlaqələrinin müasir vəziyyətini araşdırmaq və xarici ticarətin tənzimlənməsinin problemlərinin həlli

istiqamətində bu beynəlxalq təşkilatın imkanlarından istifadə imkanlarını araşdırmaq, rüspublikamızın sözügedən təşkilata tam bərabər hüquqlu üzv seçilməsinin mərhələlərini araşdırmaq;

- DTT-yə üzlük ərəfəsində idxal və ixrac siyasətlərinin təkmilləşdirilməsi yollarının müəyyən edilməsi və onun əsas mal qrupları üzrə qiymətləndirilməsinin müəyyən edilməsi;
- Xarici ticarət əlaqələrinin səmərəliliyinin yüksəldilməsinin istiqamətlərini müəyyən etmək və s.

Tədqiqatın nəzəri və metodoloji bazasını xarici ticarət əlaqələrinin tənzimlənməsinin klassik, neoklassik və müasir nəzəriyyələri, xarici və ölkə iqtisadçılarının əsərləri, onların konseptual baxışları və metodoloji yanaşmaları, Azərbaycan Respublikası Prezidentinin fərman və sərəncamları, Nazirlər Kabinetinin qərar və sərəncamları, Milli Məclis tərəfindən qəbul olunmuş qanun və normativ aktlar, eləcə də , digər rəsmi sənədlər təşkil edir.

Tədqiqatın predmeti. Tədqiqatın predmetini bazar iqtisadiyyatı şəraitində xarici ticarət əlaqələrinin səmərəliliyinin yüksəldilməsinin nəzəri metodoloji və praktiki məsələlərinin tədqiqi təşkil edir.

Tədqiqatın obyekt. Tədqiqatın obyektini Azərbaycan Respublikasının xarici ticarət əlaqələri və onun tənzimlənmə sistemi təşkil edir.

Tədqiqatın informasiya bazası. İqtisadiyyat və Sənaye, Kənd Təsərrüfatı və Maliyyə Nazirliklərinin, Mərkəzi Bankın, Dövlət Statistika Komitəsinin iqtisadi texniki göstəricilərini səciyyələndirən məlumatlarına, bu problemə aidiyyatı olan təsərrüfat subyektlərinin hesabatlarına, statistik məcmuələr və mühüm elmi ədəbiyyata, internet resurslarına və təhlil materiallarına əsaslanır.

Tədqiqatın elmi yeniliyi aşağıdakı müddələrdən ibarətdir:

- xarici ticarət əlaqələrinin nəzəri-metodoloji əsasları, forma və prinsipləri araşdırılmış, onun inkişafının mərhələləri və meylləri

qloballaşma şəraitində xarici ticarət əlaqələrinin ölkə iqtisadiyyatının inkişafında rolu və əhəmiyyəti tədqiq olunmuşdur;

- xarici ticarət əlaqələrinin dövlət tənzimlənməsinin prinsip, forma və metodları, bazar özünü-tənzimləmə mexanizminin ticarət əlaqələrinin inkişafına təsiri müəyyən edilmişdir;
- xarici ticarət əlaqələri sahəsində xarici ölkələrin təcrübəsindən istifadə edərək, respublikamızın yerli xüsusiyyətləri və problemləri nəzərə alınmaqla müvafiq ticarət əlaqələrinin tətbiq imkanları tədqiq edilmişdir;
- Respublikanın xarici ticarət siyasəti, onun strateji əsasları, onun normativ-hüquqi əsasları hərtərəfli təhlil edilərək beynəlxalq norma və prosedurlara əməl edilməsi şərtləri aşkara çıxarılmışdır;
- Respublikada xarici ticarət əlaqələrinin müasir vəziyyəti təhlil edilərək, mövcud potensial imkanlar aşkar edilmiş və onun inkişafının əsas istiqamətləri müəyyən edilmişdir;
- Müasir şəraitdə ixrac və idxalın həcmnin strukturunun inkişaf dinamikası və coğrafiyası hərtərəfli təhlil olunmuş, bu istiqamətdə mövcud olan problemlər və çatışmamazlıqlar müəyyən edilmiş, ixracın monostrukturluğunun aradan qaldırılması və sahəvi diversifikasiyasının genişləndirilməsi üçün konkret təkliflər işlənib hazırlanmışdır;
- Dünya ölkələrinin, beynəlxalq təşkilatların gömrük tarifləri haqqında qəbul etdiyi norma və standartlara. Eləcə də Azərbaycan Respublikasının perspektiv inkişaf meylləri və prioritet strateji məqsədlərinə, xüsusilə respublikamızın DTT-yə üzv olması vəzifəsinə uyğun olaraq, gömrük tariflərinin və ümumilikdə normativ-hüquqi bazanın təkmilləşdirilməsi istiqamətində konkret təkliflər hazırlanmış və əsaslandırılmışdır;
- Xarici ticarət əlaqələrinin səmərəliliyinin kompleks qiymətləndirilməsi məsələsi tədqiq edilmişdir.

Tədqiqatın praktiki əhəmiyyəti ondan ibarətdir ki, burada irəli sürülən konkret təklif və tövsiyələr Azərbaycanda xarici ticarət sisteminin tənzimlənməsinin təkmilləşdirilməsi, ölkənin iqtisadi təhlükəsizliyinin möhkəmləndirilməsində xarici ticarət əlaqələrinin rolunun artırılması, xarici ticarət əlaqələrinin səmərəliliyinin daha da genişləndirilməsi və diversifikasiyası istiqamətində əsas və alternativ elmi mənbə kimi də istifadə edilə bilər. Tədqiqat işində müasir qloballaşma şəraitində respublikada xarici ticarət əlaqələrinin prioritet istiqamətlərinin müəyyən edilməsi də problemin praktiki əhəmiyyətini artıran cəhətlərdəndir. Dissertasiya işinin əsas müddəalarından iqtisad yönümlü fənlərin tədrisi prosesində də istifadə oluna bilər.

Dissertasiya işinin həcmi və strukturu. Dissertasiya işi giriş, üç fəsil, nəticə və istifadə olunmuş ədəbiyyat siyahısından ibarətdir.

I FƏSİL. XARİCİ TİCARƏT ƏLAQƏLƏRİNİN TƏNZİMLƏNMƏSİNİN NƏZƏRİ VƏ METODOLOJİ ƏSASLARI.

1.1. Xarici ticarət əlaqələrinin tənzimlənməsinin konseptual aspektləri

Dünya ticarəti müasir dövrdə əməyin dərin beynəlxalq bölgüsünün, hər bir ölkənin texniki-iqtisadi inkişaf səviyyəsinə və onun təbii-coğrafi şəraitinə uyğun olaraq ölkələrin ayrı-ayrı məhsul növünün istehsalı üzrə ixtisaslaşmasının nəticəsi kimi çıxış edir.

Ölkənin rifahı naminə əmtəə malın, xidmət və kapitalın beynəlxalq dövriyyəsinin əhəmiyyəti qədim zamanlardan tanınır. Bəzi ölkələr və bu ölkələrin bəzi kişi və qadınları üçün ticarət həddən artıq müsbət effektlə malikdir. O, istehlak, texnologiyalar ötürülməsi və var – dövlət yaratması üçün imkan yaradır.

Ticarət siyasəti ticarət aparan partnyorlar arasında müqavilələr bağlanmasına əsaslanır. Bu razılaşmaların açarı - cəlb olunmuş ölkələrin məqsəd və vəzifələrinin təyin olunmasıdır. İxrac və idxaldan ibarət olan beynəlxalq ticarətin həcmi daima artır, mal və xidmətlərin fasiləsiz axını ölkələri bir – birinə daha sıx birləşdirir.

İxracın iqtisadi səmərəsi onunla müəyyən olunur ki, bu ölkə xaricə o məhsulu çıxarır ki, onun istehsal xərcləri dünya bazarında həddindən aşağıdır. Burada uduşun ölçüsü həmin məhsula qoyulan milli və dünya qiymətlərinin

nisbətindən, bütövlükdə bu məhsulun dövriyyəsində iştirak etmiş ölkələrdəki əmək məhsuldarlığından asılıdır.

Mal idxalında (ölkəyə gətirmə) ölkə hazırda daxili istehsalı iqtisadi cəhətdən sərfəli olmayan malları alır, yəni həmin məhsulun ölkəyə gətirilməsinə cəkilən xərclər yerli istehsal xərclərindən az olur. Xarici ticarətdən alınan iqtisadi uduşun dəyəri bu halda onunla ölçülür ki, ölkə

müəyyən məhsullara olan tələbatını tez bir zamanda ödəyir və onlara sərf olunacaq əlavə resursları başqa istiqamətlərə yönəldə bilir.

İxrac və idxalın ümumi həcmi xarici ölkələrlə xarici ticarətin mal dövriyyəsini təşkil edir. Beynəlxalq ticarət ixtisaslaşmaya yardım göstərir, ixtisaslaşma isə istehsalı artırır. Uzun müddətə artan ticarət həcmi və yüksək səmərəlilik hər bir kəsin həyat səviyyəsinin yüksəlməsinə gətirir. Və tədricən ölkələr dərk etdilər ki, beynəlxalq ticarət iqtisadi cücəlmənin ən etibarlı yollarından biridir.

Beynəlxalq ticarətin təhlili daxili bazar ticarətinin təhlilindən üç əsas göstərici ilə fərqlənir:

1. Genişlənən ticarət imkanları. Beynəlxalq ticarətin əsas üstünlüyü ticarət üfüqlərinin genişlənməsindədir. Əgər insanlar yalnız ölkə daxilində istehsal olunan malların istehlakına məcbur olsaydılar, onda dünya həm maddi, həm də mənəvi cəhətdən kasıb olardı.

2. Suveren dövlətlər. Xaricdə ticarət adamları və firmaları müxtəlif ölkələrin daxili həyatına cəlb edir. Bu zaman hər bir ölkə sərhədi keçən işçi qüvvəsinin, malların və maliyyə aktivlərinin axınını tənzimləyir. Bu daxili ticarət prinsiplərinə əksdir, çünki burada vahid valyuta dövr edir, pul və əmtəə mal region sərhədlərini sərbəst aşır, fəhlələrsə asanlıqla yeni iş yerlərinə keçə bilirlər.

3. Valyuta məzənnəsi. Dünyanın əksər ölkələrinin öz valyutaları vardır və beynəlxalq maliyyə sistemi borcludur ki, dolların, iyananın və başqa valyutaların maneəsiz hərəkətini təmin etsin, əks halda dünya ticarətinin dağılma riski çox böyükdür.

Beynəlxalq ticarətə əhəmiyyətli dərəcədə cəlb olunmuş ölkənin iqtisadiyyatı açıq iqtisadiyyat adlanır. Açıqlığın əhəmiyyətli göstəricisi - ölkə ixracının və ya idxalının ÜDM münasibətidir.

Beynəlxalq ticarətin inkişafına təkan verən iqtisadi amillər bunlardır: birincisi, istehsalın müxtəlif şəraiti; ikincisi, xərclərin aşağı salınması; və üçüncü, ölkələr arasında istehlakçıların zövqü.

Ticarətin ikinci səbəbi onunla izah olunur ki, bir çox texnoloji proseslərə miqyasca qənaət xasdır, yəni istehsal həcmnin artımı ilə yanaşı çəkilən orta xərclər az olmalıdır. Məsələn, müəyyən məhsul bazarında aparıcı mövqelərə çıxan ölkə bu məhsulun iri istehsalçısına çevrilə bilər, bununla yanaşı az xərcləri çıxar.

Nəhayət, ticarətin üçüncü səbəbi nəyə üstünlük verilməsindədir. Əgər bütün regionlarda istehsal şəraitləri eyni olsaydı belə, onda da ölkələr beynəlxalq ticarətə cəlb olunardılar, çünki, əgər onların sakinlərinin zövqləri müxtəlifdirsə, deməli, müxtəlif mallara da üstünlük verəcəklər.

Böyük coğrafi kəşflər artan ticarət münasibətlərinin məntiqindən doğurdu. Eyni zamanda bu kəşflər Avropada kapitalist təsərrüfatının formalaşması və ilkin kapital yığılı prosesinə güclü təkan vermişdi. Böyük coğrafi kəşflərin başlıca iqtisadi səbəbləri və ilkin şərtləri Avropada əmtəə - pul münasibətlərinin güclənməsi ilə Şərqlə aparılan ticarətin daha da genişlənməsinə ehtiyacın artması idi. Böyük coğrafi kəşflərin iqtisadi nəticələri kimi ümumdünya bazarı yarandı və ümumdünya iqtisadiyyatı formalaşdı.

Dünya iqtisadiyyatının əsas faktoru kimi ticarətdə əsl çevriliş əmələ gəldi. Mühüm iqtisadi nəticələrdən biri də Avropada "qiymətlər inqilabı"nın baş verməsi idi. 1601 - ci ildə İspaniyada qiymətlər 4,3 dəfə, İngiltərə və Fransada 2,5 - 3 dəfə artmışdı. XVI - əsrin ortalarında kənd təsərrüfatı məhsulları da daxil olmaqla qiymət yüksəlişi bütün sahələri əhatə etmişdi.

Hələ XIX əsrin ortalarında bütün dünyada yerli istehsal və lokal bazarlar üstünlük təşkil edirdi. O vaxt bütün əmtəə və xidmətlərin 90%-ə yaxını 200 km radiuslu məsafədən olan xammal və materiallardan

hazırlanırdı və elə həmin hədudlarda da məhsulların əksəriyyəti satılırdı. Bu gün inkişaf etmiş sənaye ölkələrində orta hesabla məhsul, xammal və materialların yarısı importdan ahır və ya xaricdəki filiallarda və törəmə şirkətlərdə istehsal olunur. Bu, sahibkarlıq fəaliyyətinin beynəlmilləşməsidir. İstehsalın beynəlmilləşməsinin tarixi mübadilə sferasından başlanmışdır.

Xarici iqtisadi əlaqələrin müntəzəm dərinləşməsi yerli bazarları global dünya bazarlarına çevirmişdir. Beynəlxalq ticarətin əsas inkişaf bazası ayrı-ayrı ölkələr arasında əmək bölgüsüdür. Ölkələrin beynəlxalq əmək bölgüsündə (BƏB) iştirakı təbii coğrafi faktorlardan, istehsalın miqyasındakı fərqlərdən, məhsuldar qüvvələrin inkişaf səviyyəsindən asılıdır. Müasir dövrdə BƏB-dəki dərinləşmənin ağırlıq mərkəzi, sahələrarasından istehsalın sahədaxili ixtisaslaşmasma keçid edir. Hər sahədə müəssisə məmulatların müəyyən edilmiş növünü, detalları seçir. Hansı ki, öz güclərini bu istiqamətdə konsentrasiya edirlər. Bu məmulatlar eksporta göndərilir, elə həmin sahə üçün zəruri məmulatlar import olmur. Kooperasiya şəraitində beynəlxalq ticarət qabaqcadan razılaşdırılmış əmtəələrin göndərilməsi üzərində qalır. Bu halda ticarət müstəqil fəaliyyət sahəsi kimi deyil, əksinə istehsal prosesinin ayrılmaz elementi olur. Hazırda beynəlxalq kooperativ göndərmələri inkişaf etmiş Qərbi ölkələrinin bir çox sənaye sahələrinin məhsulunun dəyərinin 50-60%-nə çatır. Beləliklə, beynəlxalq ixtisaslaşma və kooperativləşmənin dərinləşməsi milli kapitalın əmtəə və pul formasında əhəmiyyətli hissəsinin tam dövriyyəsinə beynəlxalq əsaslarla həyata keçirir. Öz növbəsində, BƏB-nin inkişafı sahibkarlıq kapitalının birbaşa və portfel investisiya formalarında, dünya səviyyəsindəki hərəkətinə gətirib çıxarır. Əksər ölkələrin iqtisadiyyatına dərin surətdə tətbiq olunan xarici kapital, onların təkrar istehsal prosesinin tərkib hissəsi olmuşdur. İstehsalın beynəlmilləşməsi təkcə sahibkar kapitalının hərəkəti ilə deyil, həm də xarici iqtisadi əlaqələrin

digər formaları ilə də bağlıdır. Bu, Transmilli korporasiyaların (TMK), işin yerinə yetirilməsi və ya ayrı-ayrı əmtəələrin göndərilməsi üçün xarici şirkətlərlə bağladıkları müqavilələri əhatə edən beynəlxalq subkontraktasiyasıdır; TMK-lara xarici şirkətlərin işində iştirak imkan verən və patentdən istifadəyə görə gəlir alan lisenziya sazişləridir.

İstehsalın beynəlxalq beynəlmilləşməsinin yeni keyfiyyətli inkişaf mərhələsi beynəlxalq iqtisadi integrasiyadan ibarətdir. Xarici iqtisadi mübadiləni və istehsal sferasını əhatə etməklə, o, ayrı-ayrı ölkələrin milli təsərrüfatlarının qarşılıqlı əlaqəsinə və qarşılıqlı asılılığına gətirib çıxarır, vahid regional təsərrüfat komplekslərinin yaradılmasına kömək edir. Müasir dövrdə iqtisadi integrasiya regional xarakterə malikdir. Məsələn, Qərbi Avropa ölkələrinin Avropa Şurasında (AŞ) birləşməsi, Şimali Amerikanm-Şimali Amerika azad ticarət assosiasiyasında (NAFTA) birləşməsi, Latm Amerikasınm-Latm Amerika azad ticarət assosiasiyasında (ZAFTA) birləşməsi və s. Beləliklə, dünyanın iqtisadi prosesləri kapitalın, beynəlxalq şəbəkəsində, əmək bölgüsünün dərinləşməsində, integrasiya proseslərinin inkişafında özünü əks etdirərək müxtəlif ölkələrin təsərrüfat həyatının beynəlmilləşməsinə gətirib çıxartmışdır.

Xarici iqtisadi əlaqələrin inkişafı ayrı-ayrı ölkələrin milli iqtisadiyyatının beynəlxalq təsərrüfat miqyasında integrasiyasının sürətləndirilməsinin əsas şərtidir. Ölkələr iqtisadi integrasiya axınlarına qoşularaq bu yolla öz istehsal güclərini, istehsalın səmərəliliyini və bütün bunların nəticəsində isə əhalinin ümumi rifah səviyyəsini artırmağa çalışırlar. Beynəlxalq əmək bölgüsünün üstünlüklərindən maksimum istifadə edilmədən, xarici iqtisadi əlaqələrin bütün formaları intensiv şəkildə genişləndirilmədən ölkə iqtisadiyyatının inkişafında əsaslı dönüş aparmaq mümkün deyildir. Dünya ölkələrindən heç biri öz inkişafını xarici

ölkələrdən təcrid olunmuş şəkildə təmin edə bilmədiyinə görə öz aralarında beynəlxalq və regional səviyyədə iqtisadi əlaqələr yaratmağa çalışırlar.

Müstəqil Azərbaycan Respublikasında müxtəlif mülkiyyət formalarının inkişafı, iqtisadiyyatın yüksək maddi - texniki bazaya malik olması, əmək bölgüsü və kooperasiyanın geniş vüsət alması və s. milli iqtisadiyatımızın beynəlxalq əməkdaşlıqda mövqeyinin daha da artmasına obyektiv zərurət yaradır.

Azərbaycanda kifayət qədər ixtisaslı kadrların olması və ölkənin böyük enerji, mineral resursları, nadir iqlimin potensialı ona milli iqtisadiyyatın sürətlə inkişaf etdirilməsi və qarşılıqlı faydalı şərtlərlə dünya ölkələri ilə iqtisadi ticarət əlaqələrinin genişləndirilməsi və eləcə də xarici investisiyanın ölkəyə axını üçün əlverişli şərait yaradır.

Azərbaycan Respublikası müstəqillik əldə etdikdən sonra xarici iqtisadi siyasətini artıq özü müəyyən etməyə başlamışdır. Ölkəmizin Asiya və Avropanın kəsişməsində çox əlverişli coğrafi mövqedə yerləşməsi bu siyasətin uğurla həyata keçid Azərbaycanın sosial - iqtisadi inkişaf proqramında xarici iqtisadi siyasətə əsasən dörd istiqamətdə həyata keçirilir. Onlar aşağıdakılardan ibarətdir:

1. Xarici ticarət siyasəti;
2. Ödəniş balansı siyasəti;
3. Xarici investisiya siyasəti;
4. Xarici yardım siyasəti.

Müstəqillik əldə etdikdən sonra Azərbaycan Respublikasının xarici ticarət siyasəti yeni maliyyə mənbələrinin yaradılması və istifadə olunmasına xidmət edir. Bu siyasətin əsas təsir vasitəsi tarif və qeyri - tarif tənzimləmələridir. Ölkə iqtisadiyyatının və əhəlinin gündəlik tələbat mallarına olan ehtiyacın ödənilməsində xarici ticarətin tarif tənzimlənməsinin istiqaliliyyət əldə edildikdən sonra böyük əhəmiyyət

verilir. Real həyatda dövlətlər xarici ticarətə bu və ya digər şəkildə müdaxilə edirlər. Xarici ticarətə müdaxilə etmək üçün istifadə edilən ən mühüm vasitələrdən biri gömrük tarifləridir və xarici ticarətin inkişaf etdirilməsinə müsbət təsirini göstərmişdir.

"Atəşkəs" rejimi Azərbaycanın təhlükəsiz və gəlirli investisiya zonası kimi tanınmasına zəmin yaratdı. Bundan sonra "Əsrin müqaviləsinin" imzalanması ilə dünyanın bir sıra iri investisiya şirkətlərinin Azərbaycana gətirilməsi dünyanın aparıcı ölkələrinin qafqazda sabit sülhün saxlanılmasında marağını daha da artırdı.

Yaranmış münbit şərait iqtisadiyyatın digər sahələrinə də xarici investisiyaların yatırılmasına və bünun sayəsində daxili ticarətin formalaşması və inkişafına səbəb oldu.

Bununla yanaşı daxili ticarətin inkişaf etdirilməsi üçün ölkənin iqtisadi rayonlarını və kiçik sahibkarlığın da inkişaf etdirilməsi zəruri idi. Bu məqsədlə ölkəmiz regionların iqtisadi inkişafının sürətləndirilməsini nəzərdə tutan dövlət proqramları və eləcə də sahibkarlığın inkişafı ilə əlaqədar Sahibkarlığa Kömək Milli Fondunun xətti ilə sahibkarlara güzəştli kreditlərin verilməsi barədə müvafiq qanunlar hazırlamışdır.

Daxili və eləcə də xarici ticarətin inkişafına səbəb olacaq SKMF-in vəsaiti hesabına 2002-ci ildən başlayaraq sahibkarlara güzəştli biznes kreditlərinin verilməsi qrafikdə verilən ardıcılıqla inkişaf etmişdir.

2004- 2008 -ci il və 2009-2013 –cü illər üçün dövlət tərəfindən qəbul olunmuş regionların sosial - iqtisadi inkişafı proqramları çərçivəsində daxili ticarətin inkişafını sürətləndirən bir çox işlər görülmüş və görülməkdədir.

Beynəlxalq aləmdə Azərbaycanın mövqeyinin möhkəmləndirilməsi və imicinin yüksəldilməsi, Azərbaycan mənşəli malların və xidmətlərin dünya bazarına maneəsiz çıxarılmasının təmin olunması, ölkəmizin ixrac potensialının gücləndirilməsi və ümumiyyətlə ixracın strukturunun təkmilləşdirilməsi, beynəlxalq ticarətdə ölkəmizin mənafeələrinin qorunması,

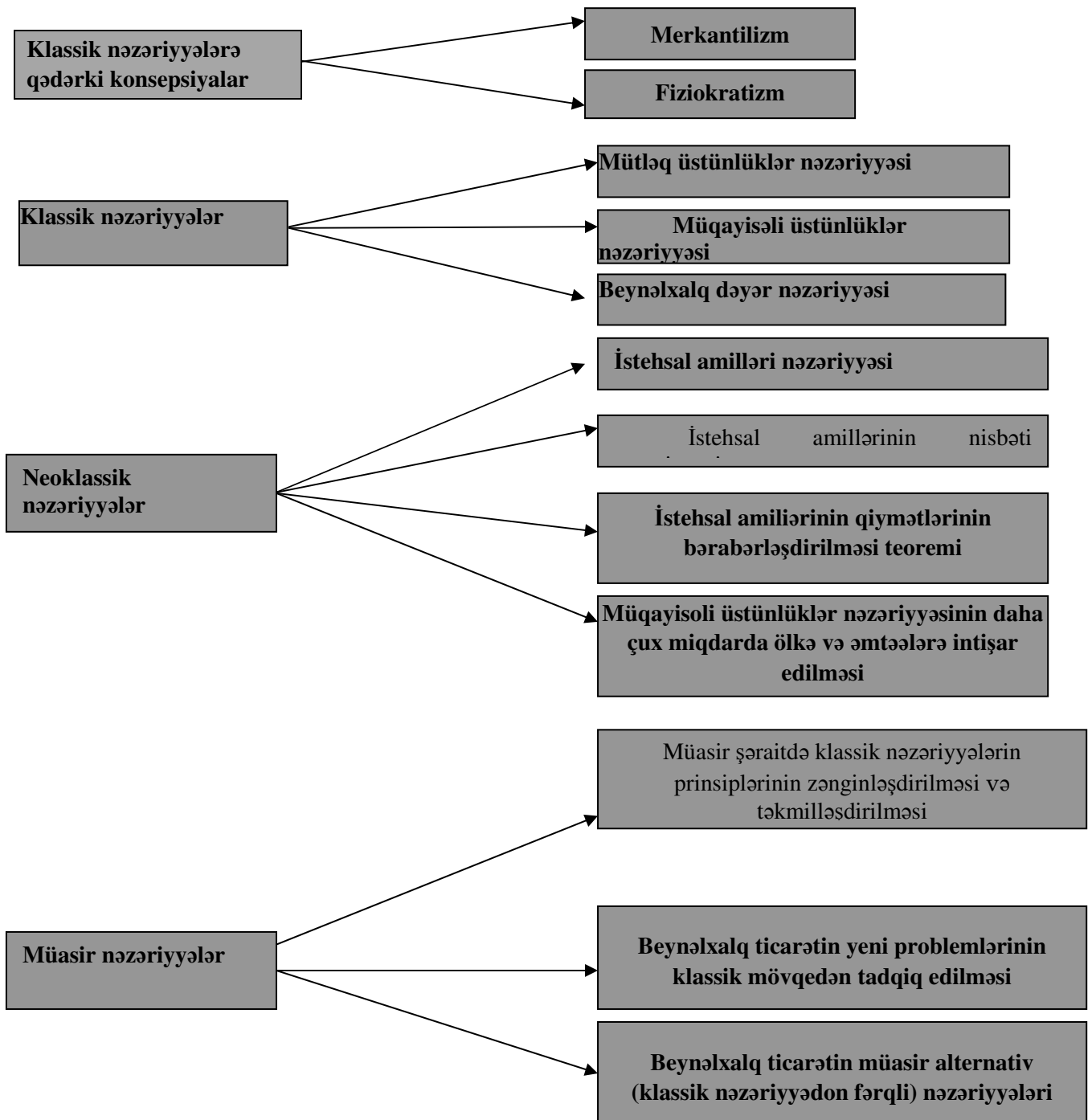
xarici tərəf müqabilləri ilə eyni şərtlərlə ticarət əlaqələrinin qurulması, milli istehsalın inkişaf etdirilməsi üçün əlavə stimulların yaradılması, sağlam rəqabət şəraitində ölkədə istehsal olunan məhsulların keyfiyyətinin artırılması baxımından Azərbaycanın ÜTT-yə qəbul olunması müsbət nəticələr vermişdir.

İqtisadi həyatın beynəlmilləşməsi, Azərbaycanın ağır şərtlər altında gedən müasir dünya ilə integrasiyasının bütün istiqamətləri yeni imkanlar yaratmaqla yanaşı, yeni problemlər, bəzən də təhlükələr yaratmaqdadır. Bu imkanlardan səmərəli istifadə edilməsi, mövcud problem və təhlükələrin vaxtında aşkara çıxarılıb öyrənilməsi bu gün Azərbaycan üçün həyati əhəmiyyət kəsb edən məsələlərdəndir.

Azərbaycan Respublikasının indiki sosial-iqtisadi mənzərəsi onı dünya təsərrüfat sistemində integrasiyasının sürətləndirilməsi üçün zəruri olan möhkəm xarici ticarət əlaqələri özlünün yaradılması ilə səciyyələyir. Xarici ticarət əlaqələrinin əsas məqsədi respublikamızın beynəlxalq iqtisadi münasibətlər sistemində bərabər hüquqlu integrasiyası, dünya iqtisadiyyatında formalaşan ixtisaslaşma səviyyəsinə uyğun beynəlxalq əmək bölgüsündə iştirak etməklə iqtisadi səmərə yaratmaqdır.

Sxem 1.1. Müasir beynəlxalq ticarət nəzəriyyələri aşağıdakılardır:

Beynəlxalq ticarət nəzəriyyələrinin təkamülü

- 1. Mövcudluq teoremi
- 2. Yüksək ixtisaslı iş qüvvəsi teoremi
- 3. Texnologiya kəsiri teoremi
- 4. Məhsulun həyat dövrü teoremi
- 5. Seçimlərdə oxşarlıq teoremi
- 6. Miqyas iqtisadiyyatları teoremi
- 7. İnhisarçı rəqabət teoremi

İrving Kravis tərəfindən ortaya atılan *"mövcudluq modelinə"* görə xarici ticarətin səbəbi, bir malın bir iqtisadiyyatda mövcud olmamasıdır. Ölkələr, özlərinin istehsal edə bilmədikləri və ya çox bahalı istehsal etdikləri malları xarici ticarət yolu ilə əldə edirlər.

"Yüksək ixtisaslı iş qüvvəsi teoremi": Müəyyən növdə peşə və ya yüksək ixtisaslı iş qüvvəsi baxımından zəngin ölkələr, istehsalı böyük ölçüdə bu faktorlara bağlı olan mallarda ixtisaslaşırlar. Digər tərəfdən ixtisassız əməyin bol olduğu ölkələr isə daha çox ixtisassız əməyin intensiv istifadəsinə əsaslanan malların istehsalında üstünlüyə malikdirlər.

"Texnologiya kəsiri teoremi": M. V. Posner tərəfindən 1961-ci ildə irəli sürülmüşdür. M. Poznerin nəzəriyyəsinin əsası bu cürdür: texnologiyanın yeni eyni nailiyyətləri müxtəlif ölkələrdə heç də, həmişə eyni zamanda tətbiq olunmur, belə ki, yeni texnologiyanın bir ölkədən digərinə keçməsi üçün müəyyən bir müddət lazım gəlir. Buna görə də, ölkələrdən biri texnikanın yeni nailiyyətlərinin vasitəsilə istehsalı səmərəliləşdirib gəlirlərini artırdığı halda, digər bir ölkədə isə ən yaxşı halda bu yenilik barədə yalnız hər hansı bir məlumat olur. İkinci ölkədə isə bu texnoloji yenilikdən bir neçə müddət keçdikdən sonra (bəzən isə bu yenilik ən təzələri ilə əvəz olunana yaxın) istifadə edirlər. Bizim göstərdiyimiz birinci misaldakı ölkədə həmin texnoloji nailiyyətin ilk tətbiq olunma anı

ilə ikinci ölkədə bu nailiyyətin istehsalda ilk tətbiq olunma anı arasında qalan vaxt «imitasiya kəsiyi» adlanır.

"Məhsulun həyat dövrü teoremi": R. Vernon tərəfindən 1966-cı ildə formalaşdırılmışdır. Bu hipotez, texnologiya kəsiri hipotezinin ümumiləşdirilmiş və inkişaf etdirilmiş formasıdır. Buna görə, texnoloji yeniliklər və yeni malların hazırlanması İEO-lərə xasdır. Bu hal yüksək dərəcədə təlim keçmiş iş qüvvəsinin və elmi araşdırmalara yüksək investisiyanın nəticəsidir.

R. Vernon məhsulun həyat tsikli nəzəriyyəsində dövlətin xarici iqtisadi strategiyasının hər hansı bir əmtəənin həyat tsikli ilə beynəlxalq ticarət arasında qarşılıqlı əlaqə və asılılığa əsaslanmasının vacibliyini anladır. Bu nəzəriyyənin tərəfdarları ölkələr arasındakı ticarət əlaqələrini məhsulun həyat tsikli konsepsiyası vasitəsilə izah etməyə çalışırdılar. Bu nəzəriyyəyə görə məhsulun həyat tsikli onun bazara çıxdığı andan bazardan çıxana qədər keçdiyi dövrdür. Məhsulun həyat tsikli nəzəriyyəsinin əsas *tərəfdarları Vernon, Kindelberger, Uelsə* görə əmtəələrin beynəlxalq hərəkəti həyat tsiklinin müxtəlif mərhələlərindən asılıdır. Bu mərhələlərin sayı dördür:

Tətbiq mərhələsi. Bu mərhələ əmtəənin bazara daxil olmasının ilk mərhələsidir. Bu mərhələdə əmtəə yalnız ölkə daxilində realizə olunur.

Artım mərhələsi. Məhsulun həyat tsiklinin ikinci mərhələsində əmtəənin daxili bazarda satışının həcmi bununla da həmin əmtəə ölkədən kənarə ixrac olunur.

"Miqyas iqtisadiyyatları teoremi" 2 yerə bölünür- daxili və xarici. **Daxili miqyas iqtisadiyyatları:** Kompaniyanın istehsalı artdıqca, hər istehsal vahidinin orta xərci aşağı düşür. **Xarici miqyas iqtisadiyyatları:** Firmanın sektordakı istehsal payı artdıqca, hər istehsal vahidinin orta istehsal xərci də aşağı düşür. Firmaların böyük hissəsi ideyaları və işçiləri öz aralarında mübadilə edirlər.

"İnhisarçı rəqabət teoremi": İnhisarçı rəqabət hipotezində sektor daxili ticarət mal fərqliləşdirilməsi və miqyas iqtisadiyyatları ilə izah edilməkdədir. Buna görə, ölkələr arasındakı faktor təchizatları nə dərəcə fərqlidirsə, müqayisəli üstünlüklərə əsaslanan sektorlararası ticarət də o dərəcədə böyük olur. Qeyd edilən nəzəriyyənin əsasını qoyan ABŞ iqtisadçısı Pol Kruqman diqqətini istehsal amilləri ilə eyni səviyyədə təmin olunmuş ölkələr arasında ticarət əlaqələrinin baş vermə şəraitini və səbəblərini tədqiq etmək üzərində cəmləşdirmişdir. İnhisarçı rəqabət çərçivəsində istehsalın miqyasının artmasının nəticəsində hər bir məhsul vahidinə olan istehsal xərcləri azalır, istehsalın səmərəliliyi və gəlirləri artır. Belə ölkələr üçün eynicinsli texnologiyaların istifadə edildiyi lakin, fərqli məhsulların istehsalı üzrə ixtisaslaşma və mübadilə daha sərfəli olur. Məsələn, avtomobil istehsalçısı olan ölkələr arasında avtomobillərin mübadiləsini qeyd etmək olar. P.Kruqmanın nəzəriyyəsinə daha yaxın bir nəzəriyyə ingilis iqtisadçısı *Bela Belassanın* "sahə daxili beynəlxalq ticarət nəzəriyyəsi"dir. Bu nəzəriyyədə miqyas effekti ilə yanaşı kənd təsərrüfatı arasında mövsümü fərqlər, istehlakçıların mədəni - psixoloji səviyyəsi və alıcılıq qabiliyyətlərindən formalaşmış tələb amili və digər amillər də, nəzərdən keçirilmişdir.

İstehsal amillərindən səmərəli istifadə məsələsi isə *Maykl Porter* ciddi məşğul olmuşdur. ABŞ professorunun rəqabətli üstünlüklər nəzəriyyəsi öz əksini 1990-cı ildə yazdığı «**Beynəlxalq rəqabət**» kitabında tapmışdır. Bu kitabda o, yüz sahə və yarımsahə və on ölkəni nəzərdən keçirərək bu sahə və

yarımsahələrə aid milli müəssisələrin beynəlxalq rəqabət üstünlüklərini onların fəaliyyət göstərdiyi (makromühitdən) ölkələrin iqtisadi inkişafından asılı olduğunu bildirirdi. Makromühit hər istehsal atıiiəri, həm daxili bazardakı tələbin xarakteri, həm müxtəlif sahələrin inkişafmdan və digər amillərdən, həm də dövlətin xarici iqtisadi siyasətindən (hətta ayrı-ayrı şərait və səviyyələrdən) asılı ola bilər.

ABŞ iqtisadçısı Con Hiks isə texnoloji tərəqqinin təsnifatım aparmışdır. Bu təsnifatda amerikan iqtisadçısı əmək və kapitalın texnoloji yenilikləri arasmdakı uyğunluğu əldə əsas götürmüşdür. C.Hiks texnoloji tərəqqinin bu növlərini qeyd etmişdir:

- Neytral texnoloji tərəqqi istehsal amillərinin daimi uyğunluğu kapital və əməyin məhsuldarlığının getdikcə artması ilə müşayiət olunur.

- Kapital qoruyan texnoloji tərəqqi və əmək qoruyan texnoloji tərəqqi zamanı əmək və kapital amillər arasındakı uyğunluqda dəyişmələr baş verir. Kapital qoruyan texnoloji tərəqqidə hər hansı məhsul vahidində kapitalın həcmi əməyin həcminə nisbətən azalır və nəticədə əmək vahidinə daha az həcmdə kapital düşür.

- Əmək qoruyan texnoloji tərəqqidə isə tamamilə əksinə olur, yəni, əmtəə istehsalında kapitalın həcmi ilə əmək məhsuldarlığı arasında fərqlər kapital amilinin xeyrinə olur.

Beynəlxalq iqtisadi münasibətlərin inkişafının müasir mərhələləri üçün elmi- texniki biliklərin mübadiləsi, mallarm icarəyə verilməsi, beynəlxalq turizm xidmətləri, kinofilmlərin kirayəyə verilməsi, xarici limanlarda gəmilərin təmiri, məsləhət- idarəçilik xidmətlərinin realizə edilməsi və qabildən olan sair ticarət formaları xarakterikdir.

Maddi dəyərlərin ticarətindən fərqli olaraq burada mübadilənin predmeti kimi elmi - texniki biliklər üzrə fəaliyyətin nəticələri və xidmətləri çıxış edir ki, bunları " görünməyən" mallar kimi qəbul etmək olar. Onu da

qeyd etmək lazımdır ki, xidmətlərin istehsalı və alqı- satqısı da dəyər qanununun fəaliyyətinə tabedir. Onlarda hasil olunmasma sərf olunan ətəyип тəсти miqdarı da ölçülür.

Beynəlxalq iqtisadi münasibətlərdə xidmətlərin ayrı - ayrı növlərinin əhəmiyyəti eyni deyil. Bunlar arasında elmi - texniki biliklərin mübadiləsi daha üstünlük təşkil edir. Bu hər şeydən əvvəl elmi - texniki tərəqqinin sürətləndirilməsi və elmin bilavasitə məhsuldar qüvvəyə çevrilməsi ilə bağlıdır.

Onu da qeyd etmək lazımdır ki, elmi tədqiqatların genişlənməsi və dərinləşməsi çox böyük maliyyə məsrəfləri tələb edir. Xüsusilə baha başa gələn avadanlığın, materialların əldə edilməsinə daha çox məsrəflərin olması ilə bağlıdır. Həmçinin məsrəflərin artması eyni zamanda yüksək ixtisaslı mütəxəssislərin hazırlanması ilə əlaqədardır. Elmi tədqiqatlar sferasında ixtisaslaşmanın gücləndirilməsi və sair firmalar arasında elmi - texniki biliklərin mübadiləsinin inkişafını tələb edir. Müasir şəraitdə elmi - texniki mübadilənin (ticarətin) inkişafına ölkələrin qeyri - bərabər inkişafı səviyyəsi təsir göstərir. Belə ki, ABŞ - da elmi - texniki biliklərin inkişafına vəsait sərfi, ümumilikdə Almaniya, Fransa, İtaliya, İngiltərə, Yaponiyada qoyulan vəsait sərfindən artıqdır.

Beynəlxalq elmi - texniki biliklər üzrə ticarətin artmasına ilk növbədə elmi- tədqiqat və təcrübi - konstruktor işləri üçün vəsaiti olmayan ayrı - ayrı ölkələrin digər ölkələrdəki qabaqcıl elmi - texniki nəaliyyətlərdən bəhrələnməkdə marağı olmasıdır. Digər mühüm səbəb iri firmalar tərəfindən elmi - texniki fəaliyyətin inhisara alınmasıdır. Çünki uzunmüddətli baha başa gələn elmi - tədqiqat işlərinin həyata keçirilməsinə ancaq onların gücü çatır.

Ticarət insan əməyi ilə bağlı fəaliyyət olub, iqtisadiyyatın ən müxtəlif və çoxşaxəli bir iqtisadi-sosial sahəsi kimi bütün iqtisadi məkanlarda ayrıca götürülmüş bir məmləkətdə , həmin məmləkətin xarici

ölkələrlə iqtisadi münasibətlərində, beynəlxalq iqtisadi əlaqələrin realizə ediləcəyi məkanlarda təşkil olunur və idarə edilir.

Beynəlxalq ticarət alqı-satqı əməliyyatlarının həyata keçirilməsi ilə reallaşdırılır. Bu, beynəlxalq iqtisadi münasibətlərin idarə olunması mexanizminin başlıca amilidir. Belə ki, beynəlxalq iqtisadi münasibətlər məhz maddi(görünən) malların mübadiləsi, ölkələr arasında istehsal-texniki əməkdaşlığın nəticələrinin mallar mübadiləsi formalarında təzahür edir. Bütün bunlar kontragentləri öncədən müəyyənləşdirilmiş müxtəlif ölkələrin qarşılıqlı ticarət əməliyyatları vasitəsilə həyata keçirilir.

Beynəlxalq ticarət əmtəə və xidmətlərin beynəlxalq sərhədləri keçməklə mübadiləsidir. Əksər ölkələrdə beynəlxalq ticarət ÜDM-nin mühüm hissəsini təşkil edir. Baxmayaraq ki, beynəlxalq ticarət qədim tarixə malikdir (İpək Yolu, Ənbər yolu və s.), onun iqtisadi, sosial və siyasi əhəmiyyəti indiki əsrlərdə hədsiz artmışdır. Sənayeləşmə, inkişaf etmiş nəqliyyat, qloballaşma, transmili korporasiyalar və outsorsinq texnologiyaları beynəlxalq ticarət sisteminə təsir göstərən başlıca amillər olmuşdur. Artan beynəlxalq ticarət qloballaşma ilə xüsusi vüsət almışdır. Beynəlxalq ticarət həmçinin iqtisad elminin bir sahəsi olmaqla, beynəlxalq maliyyə ilə birlikdə beynəlxalq iqtisadiyyat adlı daha geniş sahəni formalaşdırır.

Beynəlxalq ticarət beynəlxalq əmək bölgüsünün daha da genişlənməsinə və dərinləşməsinə, mövcud resurslardan səmərəli istifadə edilməsinə, dünya ölkələri arasında elmi-texniki sahədə əməkdaşlığın genişlənməsinə və dünya xalqlarının maddi və mənəvi tələbatlarının ödənilməsinə şərait yaradır. Cəmiyyətin iqtisadi tərəqqisi, dünya dövlətlərinin təhlükəsizliyinin təmin edilməsi və ölkələrdə iqtisadi artımın nail olmaq beynəlxalq ticarətlə bağlıdır.

Dünya dövlətləri arasında yaranan beynəlxalq iqtisadi münasibətlərin ən əsas forması olan beynəlxalq ticarət, bilavasitə beynəlxalq əmək bölgüsünün daha da genişlənməsinə və dərinləşməsinə, mövcud resurslardan

səmərəli istifadə edilməsinə, dünya ölkələri arasında elmi-texniki sahədə əməkdaşlığın artmasına, dünya xalqlarının maddi və mənəvi tələbatlarının ödənilməsinə, Yer kürəsində iqtisadi həyatın qloballaşmasına, xalqların milli ənənələrinin yaxınlaşdırılmasına, onlar arasında çıxış dostluq və işgüzar münasibətlərin inkişafına kömək edir. Dünya ölkələrinin beynəlxalq ticarətdə iştirakı zamanı onların iqtisadi inkişafının səviyyəsi, ərazi miqyası, əhalinin sayı, təbii resurslarla təminat dərəcəsi, daxili bazarm tutumluluğu, iqtisadi siyasətin vəzifə və məqsədləri və s. nəzərdən keçirilir.

Dünya ticarəti müasir dövrdə əməyin dərin beynəlxalq bölgüsünün, hər bir ölkənin texniki-iqtisadi inkişaf səviyyəsinə və onun təbii-coğrafi şəraitinə uyğun olaraq ölkələrin ayrı-ayrı məhsul növlərinin istehsalı üzrə ixtisaslaşmasının nəticəsi kimi çıxış edir.

Ticarət siyasəti ticarət aparan partnyorlar arasında müqavilələr bağlanmasma əsaslanır. Bu razılaşmaların açarı - cəlb olunmuş ölkələrin məqsəd və vəzifələrinin təyin olunmasıdır. İxrac və idxaldan ibarət olan beynəlxalq ticarətin həcmi daima artır, mal və xidmətlərin fasiləsiz axını ölkələri bir-birlərinə daha sıx birləşdirir.

İxracın iqtisadi səmərəsi onunla müəyyən olunur ki, bu ölkə xaricə o məhsulu çıxarır ki, onun istehsal xərcləri dünya həddindən aşağıdır. Burada uduşun ölçüsü həmin məhsula qoyulan milli və dünya qiymətlərinin nisbətindən, bütövlükdə bu məhsulun dövriyyəsində iştirak etmiş ölkələrdəki əmək məhsuldarlığından asılıdır. Mal idxalında (ölkəyə gətirmə) ölkə hazırda daxili istehsalı iqtisadi cəhətdən sərfəli olmayan malları alır, yəni həmin məhsulun ölkəyə gətirilməsinə çəkilən xərclər yerli istehsal xərclərindən az olur. Xarici ticarətdən alınan iqtisadi uduşun dəyəri bu halda onunla ölçülür ki, ölkə müəyyən məhsullara olan tələbatını tez bir zamanda ödəyir və onlara sərf olunacaq əlavə resursları başqa istiqamətlərə yönəldə bilir.

Beynəlxalq ticarət ixtisaslaşmaya yardım göstərir, ixtisaslaşma isə istehsalı artırır. Uzun müddətə artan ticarət həcmi və yüksək səmərəlilik hər

bir kəsin həyat səviyyəsinin yüksəlməsinə gətirir. Tədricən ölkələr dərk etdilər ki, beynəlxalq ticarət iqtisadi çiçəklənmənin ən etibarlı yollarından biridir.

Beynəlxalq ticarətin təhlili daxili bazar ticarətinin təhlilindən 3 əsas göstərici ilə fərqlənir:

a) Genişlənən ticarət imkanları. Beynəlxalq ticarətin əsas üstünlüyü ticarət üfüqlərinin genişlənməsindədir. Əgər insanlar yalnız ölkə daxilində istehsal olunan malların istehlakına məcbur olsaydılar, onda dünya həm maddi, həm də mənəvi cəhətdən kasıb olardı.

b) Suveren dövlətlər. Xaricdə ticarət adamları və firmaları müxtəlif ölkələrin daxili həyatına cəlb edir. Bu zaman hər bir ölkə sərhədi keçən işçi qüvvəsinin, malların və maliyyə aktivlərinin axınını tənzimləyir. Bu daxili ticarət prinsiplərinə əksdir, çünki burada vahid valyuta dövr edir, pul və əmtəə mal region sərhədlərini sərbəst aşır, fəhlələrsə asanlıqla yeni iş yerlərinə keçə bilirlər.

v) Valyuta məzənnəsi. Dünyanın əksər ölkələrinin öz valyutaları vardır və beynəlxalq maliyyə sistemi borcludur ki, dolların, iyananın və başqa valyutaların maneəsiz hərəkətini təmin etsin, əks halda dünya ticarətinin dağılma riski çox böyükdür. Beynəlxalq ticarətə əhəmiyyətli dərəcədə cəlb olunmuş ölkənin iqtisadiyyatı açıq iqtisadiyyat adlanır. Açıqlığın əhəmiyyətli göstəricisi - ölkə ixracının və ya idxalının ÜDM münasibətidir.

Beynəlxalq ticarət ölkələrə müxtəlif yollarla fayda gətirir, ancaq eyni zamanda ölkədaxili bəzi qruplara ziyan da verir:

- Beynəlxalq ticarətdə məhsul və xidmətlər ixrac edən ölkələrin iqtisadi inkişafı sürətlə artmağa başlayır və ixrac ölkələrinin **"gəlirlər"**inin həcmi artmaqda davam edir. Bu ölkələrdə mövcud olan bol resursların sahibləri öz sektorlarını inkişaf etdirib, böyüdürlər.

- Beynəlxalq ticarətdə məhsul və xidmətlər idxal edən ölkələrin iqtisadi inkişafında problemlər yaranır. Bu isə ölkədəki məhdud resursların mülkiyyətçilərini çıxılmaz vəziyyətdə qoyur və onların fəaliyyətlərini zəiflədir, büdcələrinə isə **"ziyan"** vurur.

Beynəlxalq ticarət əməliyyatları zamanı uduzmamaq və **"ziyansız"** fəaliyyət həyata keçirmək üçün hər bir ölkənin hökmən **"xarici ticarət siyasəti"** olmalıdır.

Xarici iqtisadi siyasət ilə beynəlxalq iqtisadi siyasət terminləri əsasən bir-birinin əvəzinə və sinonim kimi istifadə olınur. Xarici iqtisadi siyasət ümumi iqtisadi siyasətin bir istiqamətidir. Geniş mənada xarici iqtisadi siyasət və ya beynəlxalq iqtisadi siyasət, hökumətlərin ticarət və istehsal faktorları axımlarının istiqamətinə, struktur və həcmində müdaxilə etmək məqsədilə həyata keçirdiyi bütün fəaliyyətlərin məcmusudur. Dar mənada isə, xarici iqtisadi siyasət hökumətlərin xarici ticarəti, daxili və xarici investisiyaları məhdudlaşdırması, tənzimləməsi, təşviq etməsi və ya bunlara yol göstərməsi kimi qəbul edilir.

Ölkənin beynəlxalq ticarətə müdaxilə etməsinin həcmindən asılı olaraq azad ticarət siyasəti və proteksionist ticarət siyasəti fərqləndirilir.

Azad ticarət siyasəti zamanı dövlət xarici ticarətə minimum müdaxib siyasəti yeridir və xarici ticarət azad bazar qüvvələri, tələb və təklif əsasmda inkişaf edir.

Proteksionizm siyasəti zamanı isə ticarət siyasətinin tarif və qeyri-tarif vasitələrindən istifadə etməklə daxili bazarın xarici rəqabətdən müdafiəsi siyasəti həyata keçirilir.

Xarici ticarət siyasəti tədiyyə balansının cari əməliyyatlar hesabında ixracat və idxalat qələmləri üzərindəki bütün hökumət fəaliyyətlərini əhatə edən bir növ xarici iqtisadi siyasətdir. Xarici ticarət siyasətinə aşağıdakılar aiddir:

Tədiyyə balansı siyasəti - hökumətlərin tədiyyə balansını tarazlıqda saxlamaq və tarazlığa gətirmək üçün həyata keçirdiyi bütün fəaliyyətləri əhatə edən bir siyasətdir.

Xarici investisiya siyasəti - beynəlxalq uzun müddətli kapital investisiyaları ilə bağlı qərarları əhatə edir. **Xarici yardım siyasəti** - hökumətdən hökumətə olan və yardım alan ölkədə infrastrukturun qurulması, iqtisadi inkişafın təmin edilməsi və ya müdafiə qüdrətinin yüksəldilməsini nəzərdə tutan borc və əvəzsiz yardımları əhatə edir.

Tarif - bir ölkəyə idxal edilən mallara tətbiq edilən gömrük vergisidir. (çox nadir hallarda ixrac mallarına da tətbiq edilir.) Tariflər, əsasən, daxili bazarda istehsal olunan məhsullara, idxal ekvivalentləri qarşısında qiymət üstünlüyü təmin etmək, dövlət büdcəsinə gəlir təmin etmək üçün tətbiq edilir. Tariflərin tətbiqi yerli istehsalçının xeyrinə, ancaq istehlakçının əleyhinə nəticələr verir. Tariflərin tətbiqi resursların səmərəsiz istifadəsinə yol açır.

Gömrük tarifləri 'ad-valorem', 'spesifik' və 'qarışıq' tariflər olmaqla üç növdür. "Ad valorem" malın dəyərindən (faiz əsasına görə), "Spesifik" malın fiziki vahidindən alınır, "qarışıq" gömrük tarifləri isə bu ikisinin kombinəsidir.

II. Qeyri-tarif tədbirləri: Beynəlxalq ticarətin dövlət tənzimlənməsinin tarif metodları ilə yanaşı, hökumətlər qeyri - tarif metodlarından - kəmiyyət, gizli və maliyyə vasitələrindən də geniş surətdə istifadə edirlər. Qeyri-tarif metodlarının əksəriyyətini tariflərdən fərqli olaraq kəmiyyət baxımından ölçmək çətin olduğundan, onları statistikada əks etdirmək mürəkkəb məsələdir. Qeyri-tarif metodlarının məhz bu xüsusiyyəti ticarət siyasətinin müəyyən edilmiş məqsədlərinə çatmaq üçün ölkələri onlardan istifadə etməyə sövq edir. Qeyri - tarif tədbirləri tariflərin xaricində qalan və ölkədən valyuta çıxışına səbəb olan əməliyyatları məhdudlaşdırmaq məqsədilə həyata keçirilən tədbirlərdir.

III. Xüsusi gömrük rejimləri:Daşındıqları xüsusiyyətlərdən irəli gələrək, ölkənin normal gömrük rejiminə aid olmayan mallar, xüsusi gömrük rejimlərinə aid olurlar.Xüsusi gömrük rejimləri aşağıdakılardır:

- **Müvəqqəti idxalat və ixracat:**Daha sonra təkrar ölkə xaricinə çıxarılmaq şərtilə, ölkəyə daxil olmasına icazə verilən mallar müvəqqəti idxalat çərçivəsində qəbul edilir. Bu çərçivədə yer alan mallardan gömrük vergisi alınmır.Əksinə, daha sonra təkrar ölkəyə geri gətirilməsi şərtilə, ölkədən ixrac edilən mallar isə müvəqqəti ixracat rejimi çərçivəsində qiymətləndirilir. Bu cür mallara vergi qaytarma ödəmələri həyata keçirilmir.Bu cür mallar, təmir olunacaq malları, inşaatlarda istifadə edilmək məqsədilə kirayə götürülən maşın, sərgi və yarmarkalarda göstəriləcək əşyalar, sirk və teatr kollektivlərinin özlərilə gətirdikləri vasitələr, ticarət nümunələri və.s ola bilər.

Sərbəst Bölgələr : Sərbəst Bölgələr, bir ölkənin siyasi sərhəddləri daxilində olmaqla birlikdə, gömrük sahəsi xaricində sayılır, vergi, məzənnə və standartlarla bağlı müddəalar tətbiq olunmur və ya qismən tətbiq edilir. Qanunla müəyyən edilmiş sahələrdir. Sərbəst bölgədəki fəaliyyətlərlə bağlı hər cür ödəmələr xarici valyuta ilə aparılır. Sərbəst bölgə fəaliyyətlərindən əldə edilən qazanc və gəlirlər məzənnə rejiminə və hər hansı bir icazəyə tabe olmadan, ölkə xaricinə və ya ölkəyə transfer! edilə bilər. Qiymət, keyfiyyət və standartlarla bağlı olaraq, dövlət qurumlarına verilən səlahiyyətlər sərbəst bölgələrdə tətbiq edilmir. Sərbəst bölgələr gömrük bölgəsi xaricində sayıldığından, sərbəst bölgələr ilə ölkə arasında həyata keçirilən ticarətdə xarici ticarət rejimi hökmləri tətbiq edilmir. Başqa sözlə, ölkədən sərbəst bölgəyə satılan mallar ixracat rejiminə, sərbəst bölgədən alınan mallar isə idxalat rejiminə tabedir.Sərbəst bölgə istifadəçiləri ölkədən ƏDV-siz mal və xidmət satın ala bilərlər.Mallar sərbəst bölgədə vaxt məhdudiyyəti olmadan saxlanıla bilər. Sərbəst bölgələrin başlıca məqsədi,

ölkələrdə ixracata istiqamətlənmiş investisiya və istehsalı artırmaq, xarici sərmayə və texnologiya daxilolmalarını təşviq etməkdir.

Antrepolar: Xarici mallarm vergi ödəmədən, gömrük idarələrinin nəzarəti altında uzun müddət mühafizə edilməsinə yarayan qapalı sahələrdir. Bu depolar gömrük idarələri tərəfindən işlədilənlər (həqiqi antrepo) və xüsusi şəxslər tərəfindən işlədilənlər (fiktiv antrepo) olmaqla 2 yerə ayrılırlar. Antrepoda saxlanmaq məqsədilə ölkəyə daxil olan mallardan gömrük vergisi alınmır. Ancaq, bu malların daha sonra evsahibi ölkə tərəfindən idxal edilməsilə, gömrük rejimi tətbiq olunacaqdır (məsələn, idxalatçı malı yerində görmək istədiyi zaman və ya kiçik partiyalar halında idxal etmək və ya bazara çıxarmaq istədiyi zaman bu imkanı əldə edirlər. Digər tərəfdən ixracatçı malı bazara çıxarmaq üçün uyğun zamanı gözləyə bilər)

Tranzit nəqliyyat: Bir ölkədən, bir digərinə göndərilən malların yol üzərində üçüncü ölkə sərhəddləri arasından keçməsidir. Əvvəllər tranzit nəqliyyat üzərindən də vergi alındığı halda, 1959 -cu il Cenevrə TIR sazişi tələblərinə əsasən alınan bütün vergi, rüsum və.s ortadan qaldırılmışdır.

Tranzit ticarət: Bir firmanın öz ölkəsinin valyuta ehtiyatlarından istifadə edərək, başqa bir ölkədən satın aldığı malları, üçüncü bir ölkəyə satmasına tranzit ticarət deyilir.

Sərhədd və Sahil ticarəti: Ölkənin ortaq quru və dəniz sərhəddi olan dövlətlərlə həyata keçirdiyi, əsasən xüsusi rejimə tabe olan bir ticarət formasıdır. Şərtləri, qonşu ölkələr arasında həyata keçirilən qarşılıqlı anlaşmalarla tənzimlənir. Əsas məqsədi bu bölgələrdə yaşayanların ehtiyaclarını qarşılamaqdır. Sərhədd ticarəti, o bölgələrdə olan fiziki və hüquqi şəxslər tərəfindən həyata keçirilir. Bu ticarət üçün ixracat və ya idxalat sənədi tələb edilmir, gömrük bəyannamələri tərtib edilmir. Müvafiq bölgələrin yerli idarəetmə orqanlarının nəzarətində həyata keçirilir.

1.2. Xarici ticarət əlaqələrinin tənzimlənməsinin normativ-hüquqi əsasları

Müasir qloballaşma şəraitində dövlətlər arası münasibətlər müxtəlif istiqamətlərdə inkişaf edir. Həmin münasibətlərin ən xarakterik xüsusiyyətlərindən biri onların məhz beynəlxalq əməkdaşlıq zəminində qurulması zəruriliyi ilə əlaqədardır.

Beynəlxalq münasibətlərin bir istiqaməti kimi ticarət münasibətləri xüsusi tənzimləmə sistemi ilə fərqlənir. Bütövlükdə, ticarət münasibətlərinin qurulması iqtisadi münasibətlərin formalaşmasında əhəmiyyətli bir amil kimi çıxış edir. Ölkədə ticarət münasibətləri, gömrük münasibətlərinin qurulması ilə sıx bağlıdır. Məsələn, əgər dövlət gömrük münasibətlərində azad ticarət siyasəti yeridirlərsə, bu artıq iqtisadi əlaqələrin inkişafı deməkdir. Bununla əlaqədar münasibətlərin təhlil zamanı haqlı olaraq göstərilir ki, gömrük münasibətləri beynəlxalq iqtisadi münasibətlər iştirakçılarının ticarət siyasəti istiqamətində müvafiq prinsiplərə əsaslanaraq, xarici ticarət siyasəti sahəsində iqtisadi, təşkilati-hüquqi və psixotik qarşılıqlı münasibətlərin məcmusudur¹.

Ticarət və gömrük münasibətlərinin beynəlmilləşməsi ikitərəfli və çoxtərəfli müqavilələrin bağlanmasına, vahid tariflərin tətbiqinə, ümumi təhlükəsizlik sistemi və beynəlxalq təşkilatların yaradılmasına və s. gətirib çıxarır. Gömrük münasibətlərinin inkişafı isə dövlətlərin Dünya Ticarət Təşkilatı sistemində daxil olması üzrə ümumi tendensiyanın inkişafında əhəmiyyətli amildir.

Aparılan təhlillərdən belə bir nəticəyə gəlmək olar ki, ticarət münasibətləri beynəlxalq iqtisadi münasibətlərin xarakterinə əhəmiyyətli dərəcədə təsir edir, burada da əsas yer ticarət siyasətinə məxsusdur. Ticarət siyasəti xarici iqtisadi fəaliyyətinin həyata keçrilməsində və dünya birliyi dövlətlərinin maraqlarının balanslaşdırılmasında mühüm vasitədir.

Beləliklə, ticarət münasibətləri nəinki iqtisadi münasibətlərin elementi deyil, həmçinin beynəlxalq iqtisadi münasibətlərin inkişafında və daha da əlaqələndirilməsində bir vasitədir. Digər tərəfdən beynəlxalq ticarət hüququ artıq

¹ Ершов А.Д. Международные таможенные отношения СПб. 2000, с.15

beynəlxalq hüququn formalaşmış bir sahəsidir. Belə ki, beynəlxalq ticarət münasibətləri uzun müddət mövcud olmuş münasibətlərdir və onların hüquqi tənzimlənməsinə kifayət qədər geniş zərurət duyulur.

Beynəlxalq münasibətlərin müstəqil subyekti kimi Azərbaycan Respublikasının qarşısında duran mühüm nəzəri praktiki məsələlərdən biri də xarici ticarət sferasında beynəlxalq-hüquqi əməkdaşlıq sahəsində irəliləyişə nail olmaqdır.

Beynəlxalq ticarət münasibətlərinin inkişafı ilə əlaqədar olaraq ticarət hüququnda azad iqtisadi zonalar, müasir dövlətlərarası münasibətlər sferasında gömrük-tarif sistemləri, gömrük güzəştləri hüququ, dövlətlərin gömrük nəzarəti-əməliyyat funksiyalarının beynəlxalq –huquqi mexanizmi (beynəlxalq gömrük prosesi), kontrabanda və kömrük işi sferasında digər cinayətlərlə mübarizədə dövlətlərin əməkdaşlığın, ticarət münasibətlərinin əlaqələndirilməsində universal, regional və ikitərəfli əməkdaşlıq nəzərə alınmalıdır.

Dünya dövlətlərinin DTT-yə daxil olması gömrük işi sferasında beynəlxalq əməkdaşlıq istiqamətində mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Belə ki, qəbul edilmiş standartlara uyğun olaraq, milli ticarət və gömrük tənzimlənmə sisteminin unifikasiya edilməsi zəruridir. AR-da ticarət siyasətinin inkişafı xarici iqtisadi fəaliyyətin tənzimlənmə mexanizminin beynəlxalq tələblərə uyğunlaşdırılması və milli iqtisadiyyatın maraqları ilə əlaqədardır.

AR-da xarici ticarət və gömrük işi sahəsində mövcud olan bir sıra problemlərin qarşısını almaq üçün, ilk növbədə, xarici iqtisadi fəaliyyətin liberallaşdırılması və AR-ın beynəlxalq aləmdə daha fəal iştirakı şəraitlər ticarət və gömrük siyasətlərinin formalaşdırılmasının elmi və qanunvericilik əsasları hazırlanmalıdır.

Hal-hazırda milli iqtisadiyyatın inkişafının tələbləri nəzərə alınmaqla ticarət və gömrük siyasətinin inkişafını təmin etmək məqsədilə xarici ticarət və gömrük işi sahəsində qanunvericiliyin təkmilləşdirilməsi, gömrük rəsmiləşdirilməsi və nəzarəti prosedurlarının sadələşdirilməsi, xarici ticarət əməliyyatlarının gömrük rəsmiləşdirilməsi üçün, yalnız bu iş üçün təyinatlandırılmış mərkəzlərin yaradılması, yeni texnologiyaların səmərəli və inteqrasiya olunmuş istifadəsinin

həvəsləndirilməsi, xarici ticarət əsəliyyatları üzərində səmərəli nəzarətin təşkili və işgüzar dairələr arasında əməkdaşlıq əlaqələrinin inkişaf etdirilməsi olduqca vacibdir.

Ticarət və gömrük münasibətlərinin tənzimlənməsində beynəlxalq və milli hüquq normalarının qarşılıqlı əlaqə məsələlərinin təhlili problem üzrə kifayət qədər əhəmiyyətlidir. AR Konstitusiyasının 148-ci maddəsinin 2-ci bəndində qeyd edilir ki, AR-in tərəfdar çıxdığı beynəlxalq müqavilələr AR-in qanunvericilik sisteminin ayrılmaz tərkib hissəsidir. Daha sonra, AR Konstitusiyasının 151-ci maddəsində göstərilir ki, AR-in qanunvericilik sisteminə daxil olan normativ-hüquqi aktlar ilə (AR-in Konstitusiyası və referendumla qəbul edilən aktlar istisna olmaqla) AR-in tərəfdar çıxdığı dövlətlərarası müqavilələr arasında ziddiyyət yaranarsa, həmin beynəlxalq müqavilələr tətbiq edilir. Analoji müddəə AR Gömrük Məcəlləsində də əks olunmuşdur. Belə ki, AR Gömrük Məcəlləsinin 6-cı maddəsində qeyd edilir ki, AR-in dövlətlərarası müqavilələrində müəyyən edilən qaydalar bu Məcəllə və gömrük işi haqqında AR-in digər qanunvericilik aktları ilə nəzərdə tutulmuş qaydalardan fərqlənərsə, dövlətlərarası müqavilələrin qaydaları tətbiq edilir. Lakin primatlıq nöqteyi-nəzərdən baxanda tək dövlətlərarası müqavilələrin məhdudlaşdırılması heç də əhəmiyyətli müddəə kimi qiymətləndirilə bilməz. Belə ki, hökumətlərarası müqavilələrdə də bir sıra müddəaların əks olunması, o cümlədən bu zaman beynəlxalq və milli hüquq normalarının qarşılıqlı nisbət məsələləri qeyri-müəyyən qalır.

Daha əlverişli rejimin universal şəkildə tətbiqi əsasında formalaşan və daim inkişaf edən beynəlxalq ticarətin liberallaşdırılmasının və daha da genişləndirilməsinin təmin edilməsi prinsipi. Bütövlükdə qeyd etmək lazımdır ki, daha əlverişli rejimin tətbiqi son nəticədə dövlətlərə münasibətdə ümumi rejimin formalaşmasına gətirib çıxarır və GATT (ÜTT) fəaliyyətinin əsas mahiyyətini təşkil edir.

İnkişaf etməkdə olan ölkələrin iqtisadi cəhətdən inkişafına yardım göstərilməsi və iqtisadi sferada inkişaf etmiş ölkələrlə inkişaf etməkdə olan ölkələr arasında olan böyük fərqlərin aradan qaldırılması prinsipi. Bu prinsipin əsas

məqsədi inkişaf etməkdə olan ölkələrin iqtisadi suverenliyinin möhkəmləndirilməsinə nail olmaqdır.

Ticarət və gömrük işi sahəsində dövlətlərin və digər subyektlərin əməkdaşlığı prinsipi. Bu prinsipin tətbiqində əsas məqsəd dövlətlərin müvafiq sferada fəaliyyət göstərən universal və regional təşkilatlara inteqrasiyası, gömrük münasibətləri sferasında dövlətlər arasında informasiya mübadiləsi, gömrük işi sferasında cinayətlərlə mübarizə və s. bu kimi əlaqələrin genişləndirilməsidir.

Qeyri-qarşılıqlılıq prinsipi. İnkişaf etməkdə olan ölkələrin gömrük siyasəti təcrübəsində bu prinsipə daha çox əhəmiyyət verilir. Bu prinsipin tərkibinə inkişaf etmiş ölkələrin inkişaf etməkdə olan ölkələrə qarşılıqlılıq olmadan gömrük, ticarət və digər güzəşt və üstünlüklərin verilməsi daxildir. Qeyd etmək lazımdır ki, inkişaf etməkdə olan ölkələr GATT və YUNKTAD çərçivəsində bu prinsipin tətbiqinə nail olmuşdur.

Gömrük sistemlərinin yüksək səviyyədə harmonizasiyası və unifikasiyasına nail olunması prinsipi. Bu prinsip dövlətlərin öz fəaliyyətlərində gömrük işinin unifikasiyalaşmış qaydalarına əsaslanmasına yönəlmişdir ki, bu da daha effektiv gömrük tənzimlənməsinə gətirib çıxarır.

Gömrük qanunvericiliklərinin və texnologiyalarının hərtərəfli təkmilləşdirilməsi prinsipi. Bu prinsip beynəlxalq ticarətdə iştirak edən dövlətlərin gömrük qanunvericiliklərinin unifikasiyasına və daha effektiv gömrük texnologiyalarının yaradılması və bu texnologiyalardan istifadəyə yardım göstərir.

Hər bir dövlətin ticarət və gömrük siyasətinin formalaşması onun istiqamətinin müəyyən edilməsinin iki vacib yanaşmasını nəzərdə tutur. Bunlar, proteksionizm və sərbəst ticarətdir. Proteksionizm dövlətlərin öz daxili bazarını xarici rəqabətdən qorumaqla yüksək gömrük rüsumları ilə xarakterikdir. Azad ticarət və ya liberallaşdırma isə xarici iqtisadi əlaqələrə manne olan gömrük rüsumlarının azaldılması və digər maneələrin aradan aldırılmasını nəzərdə tutur.

Ticarət və gömrük siyasəti haqqında təhlilləri yekunlaşdıraraq dissertasiyada aşağıdakı nəticələrə gəlinir: gömrük siyasəti bu və ya digər dövlətin xarici iqtisadi və ticarət fəaliyyətinin tənzimlənməsinə yönəlmiş, dövlətin gömrük fəaliyyətinin

əsasını təşkil edən siyasi, iqtisadi və təşkilati tədbirlərin məcmusudur; dövlətlər öz gömrük siyasətlərini müəyyən edərək yerləşdiyi coğrafi mövqeyi, dünya iqtisadiyyatında tutduğu yer, beynəlxalq təşkilatlara üzvlüyü, yerləşdiyi regiondakı vəziyyəti, qonşu dövlətlərlə münasibətlərin səviyyəsi, onun xarici siyasəti və diplomatik əlaqələri, dövlətin iqtisadi inkişaf səviyyəsi kimi meyarları əsas götürməlidir, dövlətlər öz gömrük siyasətlərini uğurla həyata keçirməklə, həm daxili, həm də xarici iqtisadi inkişafa yardım etmiş olur, çünki, düzgün gömrük siyasəti həyata keçirməklə dövlət öz müəssisələrini həm xarici rəqabətdən qoruya, həm də öz yerli mallarını xarici bazarlara çıxara bilir; gömrük siyasətinə hüquqi yanaşma daha önəmli rol oynamalıdır, çünki məhz hüquqi yanaşma zamanı gömrük siyasətinin hüquqi əsası, gömrük siyasətini formalaşdıran normativ baza və dövlət hakimiyyəti orqanları tərəfindən bu norma və qaydaların əməl edilməsinə nəzarət həyata keçirilir; gömrük siyasəti üçün onun yerinə yetirilməsi səmərəliliyi vacib məsələlərdəndir.

Dövlətlərin iştirakçısı olduğu beynəlxalq müqavilələrdə nəzərdə tutulmuş müddəaları öz qanunvericiliklərinə daxil etməsi və onların icrası üçün təminat vasitələrini yaratması gömrük siyasətinin əsas istiqamətlərindən olmalıdır. Fikrimizcə, AR-də gömrük siyasətinin həyata keçirilməsi zamanı beynəlxalq təşkilatlara inteqrasiya, xüsusilə də AR-in ÜTT-yə üzv olması qarşıya qoyulan ən əsas məsələlərdən biri olmalıdır.

1973-cü il tarixli Gömrük prosedurlarının sadələşdirilməsi və harmonizasiyası haqqında Beynəlxalq Konvensiya (bəzi hallarda onu Kioto Konvensiyası da adlandırırlar) 1974-cü ildə qüvvəyə minməklə təxminən 70 dövləti özündə birləşdirir. ÜTT 26 may 1999-cu il sessiyasında Kioto Konvensiyasını yeni redaksiyada qəbul etdi ki, həmin müddəalar da aşağıdakı prinsiplərə əsaslanır: gömrük qanunvericiliyinin, o cümlədən gömrük orqanlarının qərarlarından şikayət veilməsi institutunun müddəalarının aydınlığı və dəqiqliyi; sadələşdirilmiş standart gömrük qayda və prosedurlarının qəbulu; gömrük prosedurlarında informasiya sistemləri və texnologiyanın maksimum dərəcədə səmərəli istifadəsi; gömrük nəzarətinin metodlarının təkmilləşdirilməsi; Bəyannamənim ilkin formasından

istifadə edilmə; gömrük prosedurlarının keçirilməsində elektron məlumat bazasından istifadə; gömrük orqanlarının digər dövlət orqanları, ticarət assosiyaları ilə hərtərəfli əməkdaşlığı, həmçinin gömrük xidmətlərinin beynəlxalq əməkdaşlığı və qarşılıqlı fəaliyyəti; xarici iqtisadi fəaliyyət iştirakçıları ilə tərəfdaş münasibətlərinin müəyyən olunması. Kioto Konvensiyasının yeni redaksiyası əsas etibarilə 3 hissədən ibarətdir: Konvensiyanın əsas mətni; ona Əsas əlavə; doqquz xüsusi əlavə.

1961-ci ildə Brüsseldə imzalanmış malların müvəqqəti idxalı üzrə ATA karneti haqqında Konvensiya (ATA Konvensiyası) 1963-cü ildə qüvvəyə minmişdir. Konvensiya 28 maddə və ATA kitabçasının nümunəsinin göstərildiyi Əlavədən ibarətdir. Preambulada göstərilir ki, Konvensiyanın əsas məqsədini beynəlxalq kommersiya və mədəni sferalarda fəaliyyətdə əhəmiyyətli üstünlüyə malik olan və Razılığa gələn Tərəflərin gömrük sistemlərinin harmonizasiya və unifikasiyasının daha yüksək səviyyəsinə çatmağı nəzərdə tutan yüklərin müvəqqəti olaraq rüsumsuz idxalının vahid qaydasını qəbul edilməsi təşkil edir.

1970-ci ildən etibarən beynəlxalq ticarətdə malların yeni nomenklaturalarının işlənilib hazırlamasına başlandı. Nəticədə GƏŞ-in himayəsi altında 1983-cü ildə Brüsseldə Malların təsvirinin və kodlaşdırılmasının harmonizasiyası olunmuş sistemi haqqında Beynəlxalq Konvensiya qəbul olundu (1 yanvar 1988-ci ildə qüvvəyə minmişdir).

Bu sahədə növbəti beynəlxalq sənəd 1953-cü ildə qüvvəyə minmiş Malların gömrük qiymətləndirilməsi haqqında Konvensiya oldu. Bu Konvensiyada nəzərdə tutulmuş tədbirlərin realizəsi məqsədilə GATT-ın strukturunda Konvensiya iştirakçıları üçün hələ də fəaliyyəti göstərən Gömrük Qiymətləndirilməsi Komitəsi yaradılmışdır. Lakin GATT üzvdövlətlərinin 7-ci Raund görüşləri (Tokio Rauundu) çərçivəsində 1973-cü ildən etibarən başlanmış çoxtərəfli ticarət danışıqları nəticəsində GATT-ın gömrük qiymətləndirilməsi barədə müddəalarının dəqiqləşdirilməsi üzrə razılıq əldə olundu və 12 aprel 1979-cu ildə Cenevrədə "GATT-ın 7-ci maddəsinin tətbiqi haqqında" Saziş – Cenevrə Məcəlləsi qəbul olundu və imzalanmaq üçün açıq elan edildi (1981-ci ildə qüvvəyə minmişdir).

Saziş normalarının həyata keçirilməsi xüsusi olaraq bu məqsədlə yaradılmış iki orqana həvalə olunurdu. Bunlar GATT tərkibində (hazırda isə ÜTT) Gömrük Qiymətləndirilməsi üzrə Komitə və bütün üzv-dövlətlərin daxil olduğu Gömrük Əməkdaşlığı Şurasının tərkibində (hazırda isə ÜTT) Gömrük Qiymətləndirilməsi üzrə Texniki Komitədir.

İlkin raundlarda danışıqlar yalnız sənaye malları üzrə “əmtəə prinsipi”nə münasibətdə gömrük vergi qoymasının aşağı salınması məsələsi ilə əlaqədar idi. Məsələn, Dillon Raundu zamanı rüsumların aşağı salınması məsələsi müzakirə mövzusu olmuş, Kennedi Raundu zamanı isə sənaye malları üçün gömrük vergi qoymasının səviyyəsinin “xətti” olaraq aşağı salınması, bir sıra qeyri-tarif məhdudiyyətləri ilə əlaqədar müzakirələrin aparılması və son nəticədə müvafiq sazişlərin qəbul edilməsi (həmçinin, Antidempinq üzrə Məcəllə) və s. Razılaşdırılmışdır. Tokio Raundu zamanı isə tariflərin yenidən “xətti” olaraq aşağı salınması razılaşdırıldı və qeyri-tarif məhdudiyyətlərinin məhdudlaşdırılması barədə danışıqlar aparılmışdır. Raundun nəticələrinə görə GATT-ın fəaliyyət sferasını tamamlayan və genişləndirən, həmçinin onun təfsir olunması və tətbiq olunması qaydalarını dəqiqləşdirən çoxsaylı sazişlər qəbul edildi: Ticarətdə texniki maneələr haqqında Saziş (Standartlar Məcəlləsi); GATT-ın VI, XVI və XXIII maddələrinin təfsiri və tətbiq edilməsi haqqında Saziş (Subsidiya və təzminat rüsumları Məcəlləsi), GATT-ın VII maddəsinin tətbiq edilməsi haqqında Saziş (Gömrük qiymətləndirməsi Məcəlləsi), GATT-ın VI maddəsinin tətbiqi haqqında Saziş (Antidempinq Məcəlləsi) və s.

Uruqvay Raundu GATT\ÜTT sistemində mühüm əhəmiyyətə malikdir. GATT-ın Uruqvay Raundunun ən mühüm nəticələrindən biri ÜTT-nin yaradılması olmuşdur. Qeyd etmək lazımdır ki, GATT ÜTT-nin hüquqi əsasını təşkil edir. Ümumiyyətlə, ÜTT-nin təsis edilməsi haqqında Saziş 50 sazişi özündə əks etdirən “paket”dən ibarətdir: Tariflər və ticarət üzrə Baş Saziş – 1994 (“GATT-1994”), Xidmətlərlə ticarət üzrə Baş Saziş (GATS), Əqli mülkiyyət hüquqlarının müdafiəsinin ticarət aspektləri üzrə Saziş (TRIPS), Toxuculuq və geyim üzrə Saziş, Kənd təsərrüfatı üzrə Saziş, Hökumət tədarükləri haqqında Saziş, Mülki

aviatexnika haqqında Saziş, İnvenstisiya tədbirlərinin ticarət aspektləri haqqında Saziş (TRIMS) və s.

GATT-ın XXVIII maddəsində qeyd edilir ki, üzv-dövlətlər gömrük rüsumları qoyuluşunu qarşılıqlı danışıqlar yolu ilə tədricən aşağı salmalı, həmçinin aşağı salınmış rüsum dərəcələrinin gələcəkdə artırılmasına qarşı müvafiq tədbirlər görməlidir. Tariflərin artırılması müdafiə tədbiri kimi də çıxış edə bilər ÜTT-nin hər bir üzvü müdafiə tədbirini həyata keçirə bilər, bir şərtlə ki, o, müəyyən etsin ki, onun ərazisinə malın idxal edilməsi o qədər yüksək həcmə həyata keçirilir ki, bu, həmin malların milli istehsalı və ya birbaşa rəqabətinə zərər yetirir və ya zərər yetirmək təhlükəsi var. Müdafiə tədbirlərinin tətbiqi GATT-ın XIX maddəsinə əsaslanır və Müdafiə tədbirləri üzrə Sazişlə konkretləşdirilmişdir. XIX maddə “Bir sıra malların idxalı zamanı fəvqəladə tədbirlər” adlanır. Belə ki, həmin maddə dövlətlərə müvəqqəti olaraq ayrı-seçkilik əsasında gömrük güzəştlərini dayandırmaq və milli istehsalçılara zərər vurulması ilə bağlı olaraq müdafiə tədbirləri görmək hüququ verir.

Beləliklə, ölkəmizin ÜTT-yə daxil olması gömrük işi üçün fundamental əhəmiyyət kəsb edir. Ümumiyyətlə, AR-də gömrük siyasətinin inkişafı xarici iqtisadi fəaliyyətin tənzimləmə mexanizminin beynəlxalq tələblərlə uyğunlaşması və milli iqtisadiyyatın maraqları ilə əlaqədardır. Milli bazarı xarici rəqabətin zərərli təsirindən qorumaq və keyfiyyətsiz malların idxalının qarşısını almaq məqsədilə hərtərəfli düşünülmüş tədbirlər həyata keçirilməlidir. Bütövlükdə, gömrük-tarif tənzimlənməsinin elə bir dəqiq mexanizmi yaradılmalıdır ki, sui-istifadə hallarının qarşısını almaq mümkün olsun. Daha sonra, AR-də gömrük işinin üzləşdiyi bir sıra problemlərin qarşısını almaq, üçün ilk növbədə, xarici iqtisadi fəaliyyətin liberallaşdırılması və AR-in beynəlxalq cəmiyyətdə daha fəal iştirakı şəraitində xarici iqtisadi fəaliyyətin tənzimlənməsinin və gömrük siyasətinin formalaşdırılmasının elmi əsasları hazırlanmalıdır.

2005-ci ilin iyununda ÜGT Baş Məclisi tərəfindən beynəlxalq ticarətin sadələşdirilməsi və təhlükəsizliyinin təmin olunmasının “Çərçivə” standartları qəbul olunmuşdur. Bu sənədin qəbul edilməsində məqsəd gömrük prosedurlarının

sadələşdirilməsi, beynəlxalq ticarət kanallarından terrorçu qruplaşmalar və cinayətkar birliklərin fəaliyyətinə yol verməmək və ticarət-gömrük mexanizmlərini şəffaflaşdırmaqdır. Burada həm də sistemin dünya gömrük xidmətləri tərəfindən tətbiq olunacaq əsas prinsipləri müəyyənləşdirilmişdir.

AR-ÜGT qarşılıqlı münasibətlərinə gəlincə onu qeyd etmək lazımdır ki, dövlətimiz 1999-cu il iyununda Təşkilatın Maliyyə Komitəsinə, 2000-ci ildə isə Siyasi Komissiyaya üzv seçilmişdir. Respublikamız ÜGT-yə daxil olduğu andan onun nüfuzu yüksələn xətt üzrə inkişaf etmişdir. Respublikamızın bu Təşkilatla əməkdaşlıqdan əldə etdiyi əsas uğurlar sırasına ÜGT-nin Regional Tədris Mərkəzinin digər Qafqaz ölkələrində deyil, məhz Azərbaycanda yaradılmasına dair qərarın qəbul edilməsi də aid edilməlidir.

AR-in ən yaxın qonşuları olan Ukrayna, Gürcüstan, moldova ilə bağladığı ikitərəfli sazişlər GUAM-ın üçün zəmin rolunu oynamışdır. GUAM-ın üzvü olan ölkələr son illərdə imzalanmış ikitərəfli və çoxtərəfli müqavilə-hüquqi sənədlərinə əsaslanaraq, ticarət-iqtisadi münasibətlərin inkişaf etdirilməsi və dərinləşdirilməsi zərurətini nəzərə alaraq belə nəticəyə gəmişlər ki, gömrük, nəqliyyat, rabitə, energetika, kənd təsərrüfatı kimi sahələrdə əməkdaşlığa hər vasitə ilə kömək göstərmək, iqtisadiyyat, humanitar əməkdaşlıq, turizm və mədəniyyət sahəsində qarşılıqlı fəaliyyət göstərmək zəruridir.

Bu zaman 20 iyul 2002-ci il tarixdə Yaltada GUAM dövlət başçıları tərəfindən imzalanmış GUAM çərçivəsində Azad ticarət zonasının yaradılması haqqında Saziş xüsusi qeyd edilməlidir. 11 fevral 2003-cü ildə Kiyevdə GUAM üzv-dövlətlərinin gömrük idarələri rəhbərlərinin görüşündə terrorizm, mütəşəkkil cinayətkarlıq və narkotiklərin qanunsuz dövriyyəsinin qarşısının alınması məsələləri ilə yanaşı, ticarət və nəqliyyata yardım, sərhəd və gömrük nəzarətinin təmin edilməsi üzrə GUAM-ABŞ Çərçivə Proqramının reallaşdırılması və bununla əlaqədar GUAM-ın üzv-dövlətləri arasında Qarşılıqlı Anlaşma Memorandumu qəbul olunmuşdur. GUAM-ın "Ticarətə və nəqliyyata yardım" Layihəsi ticarət və nəqliyyatın inkişafına və müdafiəsinə kömək, ticarət və nəqliyyata yardımın ümumi prinsiplərinin tətbiqi, dövlət sərhədlərində və daxili gömrük terminallarında

sərhəd və gömrük nəzarətinin təkmilləşdirilməsi sahəsində dövlətlərarası və idarələrarası əməkdaşlığın genişləndirilməsinə yönəlmişdir

GUAM çərçivəsində qəbul edilmiş digər beynəlxalq aktlar da – Terrorizm, mütəşəkkil cinayətkarlıq, narkotiklərin yayılması və digər təhlükəli cinayət növləri ilə mübarizəyə dair GUAM-ın Virtual Mərkəzinin yaradılması haqqında Saziş, həmçinin Fövqəladə vəziyyətlərdən xəbərdarlıq edilməsi və onların nəticələrinin aradan qaldırılması sahəsində hökumətlərarası Saziş, Ticarət və nəqliyyata yardıma dair GUAM üzvdövlətlərinin Qarşılıqlı Anlaşma Memorandumu, Gömrük məsələlərində qarşılıqlı yardım və əməkdaşlıq haqqında hökumətlərarası Saziş, GUAM üzv-dövlətlərinin dövlət sərhədlərinin mühafizəsi orqanlarının əməkdaşlığı haqqında Protokol və s.təhlil edilmişdir. Qeyd edilmişdir ki, GUAM üzvdövlətləri arasında imzalanmış Gömrük işində qarşılıqlı yardım və əməkdaşlıq haqqında 4 iyul 2003-cü il Yalta Sazişi gömrük işi sferasında münasibətlərin tənzimlənməsində mühüm əhəmiyyətə malikdir. Bundan başqa, 22 may 2006-cı il tarixdə GUAM üzv-dövlətləri mallarının mənşə ölkəsinin müəyyən edilməsinin müvəqqəti qaydaları haqqında Protokol imzalanmışdır ki, bu da Azad ticarət zonasının yaradılması haqqında Sazişin realizəsində mühüm əhəmiyyət kəsb edir.

Beleəliklə, yeni yaranmasına baxmayaraq, GUAM çərçivəsində bir sıra normalar qəbul edilmişdir ki, onlar da müxtəlif istiqamətli münasibətlərin tənzimlənməsində əsas qismində çıxış edərək, gömrük işi sferasında üzv-dövlətlərin müvafiq dövlətdaxili qanunvericiliyinə təsir etməklə yeni tendensiyaların xüsusi rol oynayacaqdır.

Qeyd etmək lazımdır ki, dünya iqtisadiyyatının bərabərhüquqlu subyekti kimi Azərbaycan Respublikasının xarici ticarət əlaqələri dinamik surətdə inkişaf edir. Müstəqilliyin əldə olunmasından bu günədək xarici ticarətin qanunvericilik bazası inkişaf etdirilmiş və təkmilləşdirilməkdə davam etmişdir. Azərbaycan Respublikasında xarici ticarət fəaliyyətinin qanunvericilik bazasını ölkə Kontitusiyası, beynəlxalq konvensiyaların prinsip və normaları, həmçinin bilavasitə xarici ticarət və gömrük fəaliyyətini tənzimləyən milli qanunvericilik aktları, Prezident Fərmanları, idxal-ixrac əməliyyatlarının tənzimlənməsi sisteminin təkmilləş-

dirilməsi sahəsində normativ aktlara edilən sistemli əlavə və dəyişikliklərdən ibarətdir. Formalaşdırılmış qanunvericilik bazası mütləq prinsiplər əsasında qurulmuş, ayrı-ayrı subyektlərin xarici ticarətdə bərabər hüquqlu iştirakı hüquqi əsaslarla təmin edilmişdir. Bu işdə “Azərbaycan Respublikasında xarici ticarətin daha da liberallaşdırılması haqqında” Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 1997-ci il 24 iyun tarixli və s. kimi fərmanı ilə təsdiq edilmiş “Azərbaycan Respublikasında idxal-ixrac əməliyyatlarının tənzimlənməsi qaydalarının bir nömrəli əlavəsinə əlavə edilməsi” barədə Azərbaycan Respublikasının Prezidentini 23 mart 2005-ci il fərmanı “İxrac nəzarət haqqında” 30 avqust 2005-ci il fərmanı müstəsna rol oynayır. Bundan başqa “Gömrük tarifi haqqında” qanun Azərbaycan Respublikasında daxili bazarın xarici bazarla səmərəli əlaqələnməsini təmin etməklə xarici ticarətin dövlət tənzimlənməsinin mühüm vasitəsi olan gömrük tarifi formalaşdırılması və tətbiqi, həmçinin Azərbaycan Respublikasının gömrük sərhəddindən keçən mallardan rüsum tutulması qaydalarını müəyyən edir. Gömrük tarifi əsas məqsədləri aşağıdakılardır:

- Azərbaycan Respublikası üzrə idxalın əmtəə strukturunu səmərəliləşdirmək;
- Azərbaycan Respublikası ərazisində malların gətirilməsi və çıxarılmasının, valyuta gəlirlərinin və xərclərinin əlverişli nisbətini təmin etmək;
- Valyuta sərvətlərinin Azərbaycan Respublikasının gömrük ərazisinə gətirilməsi və bu ərazidən çıxarılması üzərində səmərəli nəzarət etmək;
- Azərbaycan Respublikasında malların istehsal və istehlak strukturunda mütləq dəyişikliklər üçün şərait yaratmaq;
- Azərbaycan Respublikasının iqtisadiyyatını xarici rəqabətin mənfi təsirindən qorumaq.

Qeyd etmək lazımdır ki, xarici ticarət əlaqələrinin tənzimlənməsi sahəsində Azərbaycan Respublikasında bir sıra normativ hüquqi sənədlər qəbul edilmişdir.

“Azərbaycan Respublikasında xarici ticarətin səmərəliliyinin artırılması haqqında” (10.01.1994) Prezident Fərmanı

“Azərbaycan Respublikasında xarici ticarətin sərbəstləşdirilməsi haqqında”
--

(05.04.1994) Prezident Fərmanı
“Gömrük tarifi haqqında” qanun (26.06.1995)
“Azərbaycan Respublikasında xarici ticarətin tənzimlənməsi haqqında” Prezident Fərmanı (24.09.1996)
“Azərbaycan Respublikasında xarici ticarətin tənzimlənməsinin təkmilləşdirilməsi haqqında” Prezidentin Fərmanı (17.12.1996)
“Azərbaycan Respublikasında xarici ticarətin liberallaşdırılması haqqında” Prezidentin Fərmanı (18.02.1997)
“Azərbaycan Respublikasının Gömrük məcəlləsi” (10.06.1997)
“Azərbaycan Respublikasında xarici ticarətin daha da liberallaşdırılması haqqında” Prezidentin Fərmanı (24.06.1997)
Azərbaycan Respublikasında ixrac-idxal əməliyyatları üzrə gömrük rüsumlarının dərəcələri haqqında Nazirlər Kabinetinin qərarı (27.02.1999)
“Azərbaycan Respublikasında xarici ticarətin tənzimlənməsi üzrə əlavə tədbirlər haqqında” Prezidentin Fərmanı (23.07.1999)
“İxrac nəzarəti haqqında” Azərbaycan Respublikasının qanunu (26.10.2004)

“Azərbaycan Respublikasının ərazisinə gətirilən, əlavə dəyər vergisindən azad olunan malların siyahısı haqqında” Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin 24.01.2012-ci il sərəncamı, “Azərbaycan Respublikasında ixrac-idxal əməliyyatları üzrə gömrük rüsumlarının dərəcələri haqqında” AR Nazirlər Kabinetinin 1998-ci il 22 aprel tarixli 91 №-li qərarında dəyişiklik edilməsi haqqında qərar (№16), AR Nazirlər Kabinetinin 24.01.2012-ci il sərəncamı xarici ticarət əlaqələrinin tənzimlənməsində mühüm əhəmiyyət kəsb edir.

AR Dövlət Gömrük Komitəsinin yerinə yetirdiyi funksiya və vəzifələr istər ölkənin iqtisadi təhlükəsizliyinin təmin edilməsi, istərsə də dövlət büdcəsinin gəlir hissəsinin formalaşdırılması baxımından mühüm əhəmiyyət kəsb edir.

Qeyd etmək lazımdır ki, gömrük tətbiq sahəsi Azərbaycan Respublikasının vahid gömrük ərazisidir. Azərbaycan Respublikasının gömrük tarifi ölkənin gömrük sərhədindən keçirilən mallara tətbiq edilən və xarici iqtisadi fəaliyyətin

Əmtəə nomenklaturasına uyğun olaraq sistemləşdirilmiş gömrük rüsumu dərəcələrinin məcmusudur. Xarici iqtisadi fəaliyyətin Əmtəə nomenklaturası malların beynəlxalq təcrübədə qəbul olunmuş təsnifat sisteminə uyğun olaraq Azərbaycan Respublikasının Nazirlər Kabineti tərəfindən müəyyən olunur.

Xarici ticarət əməliyyatlarının gömrük-tarif tənzimlənməsində “Əmtəə nomenklaturası” məhfumundan geniş istifadə olunur. Əmtəə nomenklaturası faktiki olaraq malların təsnifatlandırıcısıdır. Buna görə əmtəə nomenklaturası dedikdə təsnifat sisteminə uyğun olaraq yerləşdirmək, malların siyahısı nəzərdə tutulur. Əmtəə nomenklaturasının köməyi ilə malların təsnifatlaşdırılması malları kodlaşdırmağa, gömrük əməliyyatları aparmağa (rüsumların tutulması, gömrük dəyərinin təyini və s.) xarici ticarətin mal strukturunu öyrənməyə imkan verir.

Qeyd etmək lazımdır ki, idxal gömrük rüsumlarının dərəcələri Azərbaycan Respublikasının Nazirlər Kabineti tərəfindən təyin edilir və ölkənin əlverişli ticarət rejimi tətbiq etdiyi ölkələrin malları üçün idxal gömrük rüsumları dərəcələrinin son həddi Azərbaycan Respublikasının Milli Məclisi tərəfindən müəyyən olunur.

Respublika ərazisində gətirilən mallara əlavə dəyər vergisinin tətbiq edilməsi qaydaları “Əlavə dəyər vergisi haqqında” Azərbaycan Respublikasının qanununa edilmiş əlavə və dəyişikliklərə, Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin əlavə dəyər vergisinə dair 16 iyun 1997-ci il tarixli 61 sayılı qərarına, habelə qüvvədə olan digər gömrük qanunvericiliyi aktlarına əsasən hazırlanmışdır. Qüvvədə olan təlimatda bəzi istisna halları mövcuddur. Belə ki, burada göstərilən hallar istisna edilməklə, Azərbaycan Respublikası ərazisinə gətirilən Müstəqil Dövlətlər Birliyi üzvü olan dövlətlərin hüduddlarından kənarda istehsal edilmiş mallar 18 faiz dərəcə ilə əlavə dəyər vergisinə cəlb edirlər. MDB üzvü olan dövlətlərin istehsalı olan (mənşə sertifikatına uyğun olaraq) mallar MDB dövlətlərinin hüduddları kənarından gətirildikdə əlavə dəyər vergisinə cəlb olunur.

Mövcud şəraitdə əlavə dəyər vergisi yük gömrük bəyannaməsi gömrük əməliyyatı üçün qəbul edildiyi tarixə xarici valyutaların Azərbaycan Respublikası Milli Bankının müəyyən etdiyi məzənnələri əsasında manatla ödənilir. Mülkiyyət formalarından və təbəçiliyindən asılı olmayaraq malları idxal edən, müvafiq

qaydada dövlət qeydiyyatına alınmış bütün hüquqi şəxslər və hüquqi yaratmadan sahibkarlıq fəaliyyəti ilə məşğul olan fiziki şəxslər əlavə dəyər vergisinin əlavə dəyər vergisinin ödəyiciləridir.

Xarici ticarət əlaqələrinin inkişafı ticarət əlaqələrinin inkişafının əsasında dayanan qanunvericilik bazasının və onun əsas metodik təlimatlarının təkmilləşdirilməsi istiqamətində bugünədək təkmilləşdirilməsi istiqamətində bugünədək işlər davam etdirilməkdədir. Bu sırada metodik təlimatlarla bağlı dəyişikləri də göstərmək olar. Azərbaycan ərazisinə gətirilən MDB üzvü olan dövlətlərin hüduqlarından kənarda istehsal edilmiş, habelə MDB üzvü olan dövlətlərin istehsalı olub MDB hüduqları kənarından gətirilən mallara əlavə dəyər vergisinin hesablanması üçün malın gömrük dəyərinin və gömrük rüsumunun cəmi, aksizə düşən mallar üçün isə həmçinin aksiz məbləğinin cəmi əsas götürülür. əlavə dəyər vergisinin məbləği aşağıdakı qaydada hesablanır:

$$(D+R+A) \cdot 20 : 100\%$$

Burada,

D – malların gömrük rəsmiləşdirilməsi zamanı müəyyən edilmiş gömrük dəyəri;

R – gömrük rüsumları;

A – aksiz məbləği.

əlavə dəyər vergisindən azad edilmə şərtlərinə uyğun olaraq bir qrup malların siyahısı müəyyən edilmişdir. Bu siyahıya konkret müəyyənləşdirilmiş mal mövqeləri istisna olunmaqla nüvə reaktorları, qazanları, avadanlıq və mexaniki cihazları, onların hissələri, elektrik maşınları və avadanlıqları, onların hissələri, dəmiryolu lokomotivləri və vaqonları, tramvay, onların hissələri və ləvazimatları, dəmiryolu və tramvay şəbəkəsi üçün yol qurğuları, yerüstü (dəmiryolu və tramvay vasitələrindən başqa) nəqliyyat vasitələri, uçuş aparatları, onların hissələri, gəmi və başqa üzən vasitələr, təbabətdə istifadə olunan cihaz və qurğular aid olunur.

II FƏSİL

AZƏRBAYCAN İQTİSADİYYATININ RƏQABƏT QABİLİYYƏTLİLİYİN İQTİSADİ ARTIMLA QARŞILIQLI ƏLAQƏSİ

2.1. Azərbaycanda ixrac potensialının müqayisəli üstünlük göstəriciləri əsasında müəyyən edilməsi

Qloballaşma genişləndikcə dünya ölkələrinin beynəlxalq bazardan daha çox pay almaq sahəsindəki rəqabətlərinin genişlənməsi ölkələrin rəqabət gücünün artırmağa yönəlik tədbirlərini daha da gücləndirmişdir. Bu baxımdan son illər beynəlxalq təşkilatlar, integrasiya blokları və ayrı-ayrı ölkələr daxilində iqtisadi siyasəti əhatə edən proqramlarda beynəlxalq rəqabət gücü anlayışı daha çox istifadə edilir. Bir iqtisadi sistemin rəqabət gücü və ya iqtisadi inkişaf gücü dedikdə ölkənin rəqabətqabiliyyətli sektorlarının dinamik olaraq daha da inkişaf etməsi, gələcək illərdə rəqabətqabiliyyətliliyin təmin edilməsi, bir bütün olaraq iqtisadiyyatda həyat standartlarının və real gəlir səviyyəsinin yüksəldilməsi nəzərdə tutulur.² Ölkənin rəqabət gücü, həmçinin milli iqtisadiyyatda, istər ixrac üçün istərsə də daxili istehlak üçün istehsal edilmiş mal və xidmətlərin keyfiyyətinin və qiymətinin digər ölkələrin mal və xidmətləri ilə rəqabət etmək imkanı ilə ölçülür. Nə qədər ölkədə istehsal olunan məhsul və xidmətlər rəqabətqabiliyyətli olursa bir o qədər ölkənin beynəlxalq aləmdə rəqabətqabiliyyətliliyi yüksəlir, ölkə daxilində iqtisadi ehtiyatlardan istifadənin səmərəliliyi artır və sonda əhalinin həyat səviyyəsi yüksəlir. Stabil iqtisadi artıma nail olmaq və iqtisadiyyatın rəqabət gücünün yüksəldilməsi üçün isə ölkənin beynəlxalq mübadilədə daha aktiv iştirak etməsi və xarici iqtisadi fəaliyyətin nəticəsi olaraq informasiya və elmi-texniki sferada mövqeyinin möhkəmləndirilməsi əsas şərtidir.

Artıq keçmiş postsovet ölkələrinin əksəriyyətində milli iqtisadiyyatda

² Dr.Hakkı Çiftçi. İktisadi gelişməde uluslararası rekabet ve ulusal kurumlar dinamiği. Ankara, 2004, s.38 (274 s.)

rəqabətqabiliyyətliyin yüksəldilməsi dövlətin iqtisadi siyasətinin başlıca xətti müəyyən edilərək xüsusi dövlət proqramları hazırlanıb. Bu baxımdan Azərbaycanda da iqtisadi rəqabətqabiliyyətliyin öyrənilməsi və ölkənin rəqabətqabiliyyətli sahələrinin təhlil edilərək müəyyən edilməsinin mühüm əhəmiyyəti var. Postsovet məkanında rəqabətqabiliyyətlilik məsələləri hələ yeni ön plana çıxdığına görə, bu siyasətin həyata keçirilməsində daha çox inkişaf etmiş ölkələrin təcrübəsindən istifadə edilməlidir. Ancaq qeyd etmək lazımdır ki, hələ də milli səviyyədə rəqabətqabiliyyətliliyi izah edəcək iqtisadi nəzəriyyə yaradılmayıb. Əvvəllər iqtisadçılar arasında belə bir fikir mövcud idi ki, ölkənin rəqabətqabiliyyətliliyi valyuta məzənnəsi, faiz stavkası və dövlət büdcəsinin kəsiri kimi makroiqtisadi göstəricilərlə müəyyən edilir. Lakin praktika sübut etdi ki, Yaponiya, İtaliya və Cənubi Koreya kimi ölkələrdə büdcə kəsirinin çox olmasına baxmayaraq, Almaniya və İsveçrədə milli valyutanın real dəyərinin yüksək, İtaliya və Koreyada isə faiz stavkasının yuxarı həddə olmasına baxmayaraq bu ölkələrdə ilbəlil əhalinin həyat səviyyəsinin yaxşılaşdırılmasına nail olunub. Ona görə də milli səviyyədə rəqabətqabiliyyətliliyi təmin etməyin yeganə yolu məhsuldarlığın yüksəldilməsidir.

Rəqabətqabiliyyətlilik müvafiq olaraq aşağıdakı kimi qruplaşdırılır: əmtəə və xidmətlərin rəqabətqabiliyyətliliyi; firmaların (istehsalçıların) rəqabətqabiliyyətliliyi; sahə və sahələrarası rəqabətqabiliyyətlilik; ölkələrin rəqabətqabiliyyətliliyi. Ancaq rəqabətqabiliyyətlilik probleminin əsas tədqiqatçısı olan Porter göstərir ki, bir-birləri ilə nə sahələr, nə də ki ölkələr rəqabət aparmırlar, rəqabət aparan yalnız və yalnız əmtəələrdir.³

Bütün müəlliflər rəqabətqabiliyyətliliyin əsas əlamətləri kimi praktiki olaraq aşağıdakıları göstərirlər: əmtəənin texniki səviyyəsi və texniki şərtləri; əmtəələrin standartlara, istehlakçıların tələblərinə uyğunluğu; servis və qarantıya xidməti; qiymət və ödəmə şərtləri; əmtəənin konkret bazarlara vaxtında çatdırılması; müvafiq regionda siyasi-iqtisadi vəziyyət və s. Beynəlxalq rəqabət nəzəriyyəsində

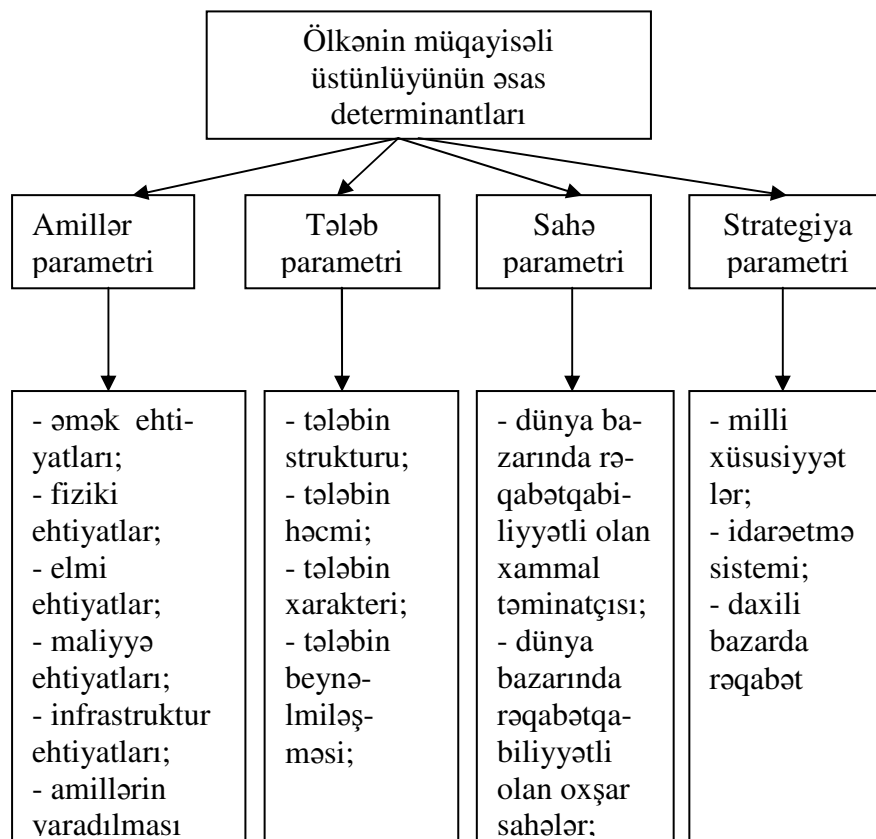
³ Портер, Майкл, Э «Конкуренция»: Пер. с англ.: Уч. Пос. – М.: Издательский дом «Вильямс», 2001-495 с.

ölkə daxilində müəssisələrin beynəlxalq bazara çıxması və normal rəqabət aparması üçün 4 əsas amilin olması göstərilir: müəyyən kəmiyyət və keyfiyyətdə istehsal amillərinin mövcudluğu; müəyyən kəmiyyət və keyfiyyət parametrlərinə malik əmtəə və xidmətlərə daxili tələbatın olması; dünya bazarında rəqabət aparmaq təcrübəsi olan alternativ və yaxın sahələrin olması; firmaların strukturunu və strategiyasını formalaşdıran daxili rəqabət şərtləri.

Ölkələrin müqayisəli üstünlüyünü və rəqabətqabiliyyətli olmasını şərtləndirən əsas determinantlar isə Sxem 3.3-də öz əksini tapıb.

Qeyd edək ki, rəqabət gücünü artıran amillər stabil deyil, daim dəyişir. Rəqabətin təməl nöqtəsi dəyişən şərtləri izləməkdir. Son 40 ildə rəqabətdə yaşanan proseslər təhlil olunarkən belə bir nəticəyə gəlinir ki, əgər 1960-cı illərdə rəqabət gücünü müəyyən edən əsas amil istehsal sahəsində üstünlüyə malik olmaq idisə, 1970-ci illərdə maya dəyəri və əmtəə özəllikləri, 1980-1990-cı illərdə keyfiyyət, yenilik, sürət və fərqlilik, 2000-ci illərdə isə keyfiyyət, yenilik, sürət, fərqlilik və səmərəlilik ön plana çıxıb. Digər tərəfdən ölkələrin də hansısa bir sahə üzrə müqayisəli üstünlüyə malik olması dəyişməz deyil. Tarixdə çoxlu misallar var ki,

Sxem 3.3.

ölkə bir sahə üzrə, məsələn kənd təsərrüfatı üzrə ixtisaslaşıb və sonradan isə digər sahənin məhsullarının istehsalçısına çevrilib. İlk dəfə olaraq XIX əsrdə Böyük Britaniyada sərbəst ticarət siyasəti meydana çıxanda ABŞ və Almaniya kənd təsərrüfatı üzrə müqayisəli üstünlüyə malik idilər. Ancaq I dünya müharibəsinin əvvəllərində bu ölkələrin sənaye məhsulları Böyük Britaniyada istehsal edilən sənaye məhsulları ilə əsaslı rəqabət aparırdılar. II Dünya müharibəsindən sonra Yaponiya, son illərdə isə Cənubi Koreya, Tayvan, Çin dünya bazarında rəqabətqabiliyyətli sənaye məhsulları ilə çıxış edirlər. Ancaq hansısa bir ölkənin yeni sahədə müqayisəli üstünlük əldə etməsi üçün hökumətin bu sahədə düşünülmüş siyasəti olmalıdır.

Ömtə və xidmətlərin rəqabət gücünü və ölkələrin müxtəlif mallar üzrə müqayisəli üstünlüyünü ölçmək üçün isə iqtisadi ədəbiyyatlarda müxtəlif empirik göstəricilərdən istifadə edilir. Bu göstəricilərin əsas prinsipi xarici ticarət nəzəriyyəsində ölkələrin müqayisəli üstünlüyünü daha mükəmməl izah edən 2 əsas nəzəriyyəyə əsaslanır: Rikardo nəzəriyyəsi və Hekşer-Ohlin nəzəriyyəsi. David Rikardo tərəfindən yaradılmış müqayisəli üstünlüklər nəzəriyyəsi ən qədim nəzəriyyələrdən biri olmaqla hər bir ölkənin hansı mal və xidmətlərin ixracı və hansılarının idxalı üzrə ixtisaslaşmalı olmasının səbəbini izah edir və bu əsas prinsip bu gün də öz aktuallığını qoruyur. Bu nəzəriyyəyə əsasən demək olar ki, ölkələr ticarət tərəfdaşları ilə müqayisədə istehsalı daha ucuz başa gələn malları və xidmətləri ixrac edəcək və nisbətən baha başa gələn malları və xidmətləri idxal edəcəklər. Ancaq Rikardo nəzəriyyəsi bəsit olmaqla yanaşı müxtəlif problemlərə malik olduğundan sonralar Hekşer (1919) və Ohlin (1933) tərəfindən yeni bir nəzəriyyə irəli sürülmüşdür. Bu nəzəriyyədə beynəlxalq ticarət modeli müqayisəli üstünlüyün müxtəlif ölkələrdə istehsal faktorlarında olan fərqlərdən doğduğu müddəası əsas göütürülür. Ancaq qeyd edək ki, Rikardo və Hekşer-Ohlin prinsiplərini praktikaya tətbiq etməkdə müəyyən çətinliklər olduğuna görə sonradan Ballassa (1965) tərəfindən müqayisəli üstünlük göstəriciləri (RCA)

yenidən hesablanıb.⁴ Ballassa prinsipi ticarətin müqayisəli üstünlüklərindən əmələ gəlməsi səbəbindən müqayisəli üstünlüyün hesablanmasında hər bir ölkənin ixrac və idxalı haqqında məlumatlardan istifadə edilməsini əsas götürür. Bu baxımdan hazırkı dövrdə beynəlxalq ticarət göstəricilərində istifadə edilərək ölkələrin və ya integrasiya bloklarının müxtəlif mallar üzrə müqayisəli üstünlüyünü və rəqabət gücünü ölçmək mümkündür.

Qeyd edək ki, Balassa 1965-ci ildə müqayisəli üstünlük göstəricisini irəli sürməmişdən öncə Liesener (1958) RCA indeksinin sadə empirik düsturunu vermişdi:⁵

$$RCA1 = X_{ij} / X_{nj} \quad (3.1)$$

Burada, X - ixracın həcmi, i - ölkə və ya ölkələr qrupunu (məsələn Azərbaycan və ya GUAM), j - əmttə və ya əmtəə qrupunu, n - isə ölkələr qrupunu (məsələn dünya) göstərir.

Sonradan Ballassa (1965) əmtəələrin müqayisəli üstünlüyünü daha dəqiq hesablamağa imkan verən və iqtisadi nəzəriyyədə Ballassa indeksi kimi geniş yayılmış göstəricini təklif etdi:⁶

$$RCA2 = (X_{ij} / X_{it}) / (X_{nj} / X_{nt}) = (X_{ij} / X_{nj}) / (X_{it} / X_{nt}) \quad (3.2)$$

Burada, X - ixracın həcmi, i - ölkə və ya ölkələr qrupunu (məsələn Azərbaycan və ya GUAM), j - əmttəni (və ya sənaye sahəsini), t - əmtəə qruplarını (və ya sənaye sahələrini), n - isə ölkələr qrupunu (məsələn dünya) göstərir. Bu düsturun sadə mahiyyəti odur ki, i malının j ölkəsinin ixracında xüsusi çəkisi həmin malın ümumi dünya ixracında xüsusi çəkisi ilə müqayisə olunaraq ölkənin həmin mallar üzrə müqayisəli üstünlüyə malik olub olunmaması xarakterizə edilir. $RCA2 > 1$ olması həmin mal üzrə müqayisəli üstünlüyün olmasını, $RCA2 < 1$ olduqda isə onun mövcud olmadığını əks etdirir.

⁴ Balassa, B. (1965), "Trade Liberalisation and 'Revealed' Comparative Advantage", The Manchester School, 33, 99-123.

⁵ Liesner, H.H. (1958), "The European Common Market and British Industry", Economic Journal, 68, 302-16.

⁶ Ukraine's Trade Policy, A strategy for integration into global trade. The World Bank, Washington, D.C 2005. p.22 (232)

Ancaq Greenvay və Milner (1993) öz tədqiqatlarında göstəriblər ki, əgər ölkələr miqyasına görə bir-birindən fərqlənirlərsə onda xalis ixrac indeksinin hesablanması zəruridir. Xalis ixrac indeksi aşağıdakı kimi hesablanır:

$$RCA3 = (X_{ij} - M_{ij}) / (X_{ij} + M_{ij}) \quad (3.3)$$

Burada, X_{ij} - i malının j ölkəsi tərəfindən ixracı və M_{ij} - i malının j ölkəsi tərəfindən idxalını göstərir. Bu indeksin mahiyyəti ondan ibarətdir ki, ölkələr hər hansı bir malı və ya xidməti idxal etdiklərindən daha çox ixrac edirlərsə onda onlar bu məhsul üzrə müqayisəli üstünlüyə malikdirlər. Xalis ixrac indeksinin kəmiyyəti -1 və +1 arasında dəyişir. Bu indeksin mənfi ədəd olması müqayisəli üstünlüyün olmamasını, müsbət olması isə belə üstünlüyün mövcudluğunu göstərir.

Əgər xalis ixrac indeksi ilə Ballassa indeksini bir-birilə uyğunlaşdırsaq onda belə bir göstərici almaq olar:

$$RCA4 = (X_{ij} / X_{it}) / (M_{ij} / M_{it}) = (X_{ij} / M_{ij}) / (X_{it} / M_{it}) \quad (3.4)$$

Müqayisəli üstünlüyü xarakterizə edən və Ballasa tərəfindən irəli sürülmüş digər bir indeks isə aşağıdakı kimidir:

$$RCA5 = \ln (X_{ij} / X_{it}) / (M_{ij} / M_{it}) * 100 = \ln (X_{ij} / M_{ij}) / (X_{it} / M_{it}) * 100 \quad (3.5)$$

Əgər, $RCA < 50$ bu sektorda rəqabət gücünün yüksək olduğunu, $-50 < RCA < 50$ rəqabət gücünün orta həddə olduğunu, $RCA < -50$ rəqabət gücünün aşağı olduğunu göstərir.

Ölkənin hansısa malda müqayisəli üstünlüyə malik olub olmamasının tapılması üçün Vollrath (1991) RCA indekslərinin alternativ 3 variantını hesablayıb. Bunlar xarici ticarətin müqayisəli üstünlüyü (RTA), ixracın müqayisəli üstünlüyü (RXA) və müqayisəli rəqabətqabiliyyətlilik (RC) indeksləridir.⁷ Xarici ticarətin müqayisəli üstünlük indeksi (RTA) ixracın müqayisəli üstünlüyü (RXA) indeksi ilə idxalın müqayisəli üstünlüyü indeksinin (RMA) fərqi kimi hesablanır.

$$RTA = RXA - RMA \quad (3.6)$$

$$RXA = RCA2 = (X_{ij} / X_{it}) / (X_{nj} / X_{nt}) \quad (3.7)$$

$$RMA = (M_{ij} / M_{it}) / (M_{nj} / M_{nt}) \quad (3.8)$$

⁷ Utkulu U. and D. Seymen (2003), "Trade and Competitiveness between Turkey and the EU: Time Series Evidence", Europe in Global World-blending differences, *OPEN MINDS Conference*, University of Lodz, Lodz-Poland, September

$$RTA = RXA - RMA = (X_{ij} / X_{it}) / (X_{nj} / X_{nt}) - (M_{ij} / M_{it}) / (M_{nj} / M_{nt}) \quad (3.9)$$

$$RC = \ln RXA - \ln RMA \quad (3.10)$$

Ümumiyyətlə, ölkə daxilində istehsal edilmiş əmtəə və xidmətlərin müqayisəli üstünlüyünü və rəqabət gücünü müəyyən etmək üçün əsas göstərici beynəlxalq statistik təhlildə ixracın müqayisəli üstünlük əmsalları Ballas tərəfindən tərtib edilmiş müqayisəli üstünlük göstəriciləri əsasında hesablanır. (Revealed Comparative Advantages).

Yuxarıdakı düstur və bilgisayar proqramlarının köməyi ilə Azərbaycan DSK-nın məlumatları əsasında Beynəlxalq Standart Ticarət Təsnifatı üzrə rəqabətqabiliyyətlilik göstəriciləri hesablanıb. (Bax: Cədvəl 3.4.)

Cədvəl 3.4.*

1997-2010-cu illərdə Beynəlxalq Standart Ticarət Təsnifatı üzrə ixracın rəqabətqabiliyyətliliyi (RCA)

Nö	Məhsul bölmələri	1997	2000	2001	2003	2005	2007	2008	2009	2010
0	Yeyinti məhsulları və diri heyvanlar	-198	-213	-264	-118	-29	-53	-259	-133	-191
1	İçkilər və tütün	144.5	-42.1	-36	-60	-104	-201	-421	-358	-366
2	Qeyri-ərzaq xammalı (yanacaqdan başqa)	160.8	-5.42	-54	8	7	-40	-280	-208	-322
3	Mineral yanacaq, sürtkü yağları, analoji materiallar	181.9	285.9	180	203	187	348	411	448	444
4	Heyvan və bitki mənşəli yağlar, piylər	2.936	-134	-194	32	38	33	-152	-43	-57
5	Kimyəvi mallar və digər kateqoriyalara daxil edilməyən analoji məhsullar	-52	-139	-157	-104	-85	-152	-312	-259	-268
6	Əsasən materialın növünə görə təsnifləşdirilən sənaye malları	-167	-291	-300	-226	-182	-164	-298	-270	-330
7	Maşınlar və nəqliyyat avadanlıqları	-164	-241	-306	-330	-185	-293	-487	-355	-368
8	Müxtəlif sənaye məmulatları	-174	-258	-190	-255	-298	-214	-502	-367	-370
9	BSTT-nin digər kateqoriyalarına daxil edilməyən mallar	-86.2	-	62	-	-	-	-	-38	105

* Cədvəl Azərbaycanın xarici ticarəti 1997-2001 və Azərbaycanın xarici ticarəti 2001-2005, Azərbaycanın xarici ticarəti 2001-2010. Azərbaycan DSK-nin məcmuələrinin məlumatları əsasında müəllif tərəfindən hesablanıb.

Cədvəldən göründüyü kimi, mineral yanacaq, sürtkü yağları və analoji materiallar istisna olmaqla digər bütün qruplar üzrə ixrac olunan mallar rəqabətqabiliyyətli deyil. Ümumilikdə isə Azərbaycanda ixrac və idxalı həyata keçilən bütün çeşid mallar üzrə hesablamalar göstərir ki, 2000-ci ildə ixracı həyata keçirilmiş 507 qrup malların içərisində 397-si, 2005-ci ildə isə 545 ixrac malından

437-si rəqabətqabiliyyətli deyil. Rəqabətqabiliyyətli malların ümumi ixracda xüsusi çəkisi 2000-ci ildə (say olaraq) 11.05%, 2005-ci ildə isə 10.46% təşkil edib.

Beynəlxalq rəqabətqabiliyyəti xarakterizə edən digər bir göstərici isə müqayisəli üstünlük əmsalıdır – RCAi.⁸ Bu göstərici ölkənin hər hansı əmtəə və xidmətlərinin dünya bazarındakı payı ilə ölkənin dünya ixracatındakı payı arasında əlaqə kimi qiymətləndirilir.

Bəzən belə bir fikir mövcuddur ki, əgər xarici ticarət balansında müsbət saldo yaranıbsa, bu, ölkədə istehsal edilmiş malların rəqabətqabiliyyətli olmasına dəlalət edir. Ancaq xammal ixracatçısı rolunda çıxış edən ölkələr üçün xarici ticarətdə müsbət saldo əsasən təbii ehtiyatların dünya bazarına çıxarılması hesabına baş verir. Digər sahələrin, əsasən də hazır məhsul, yüksək texnika və texnologiyaya əsaslanan malların ixracı çox cüzi olur. Məsələn, ümumi ticarət dövriyyəsində 61.45 mlrd. dollar müsbət saldoya malik olan Səudiyyə Ərəbistanında yüksək texnologiyalı malların ixracı cəmi 24 mln. dollardır. İranda isə 2003-cü ildə xarici ticarətdə 3.35 mlrd. dollar müsbət saldo əldə olunsa da, yüksək texnologiyaya əsaslanan malların ixracı 51 mln. dollar təşkil edib.⁹ [4] Azərbaycan da son illərdə xarici ticarət dövriyyəsində ixracın idxaldan çox olmasına baxmayaraq, hazır məhsulların ixrac-idxal əməliyyatlarında yenə də mənfi saldo mövcuddur. 2010-cu ilin məlumatlarına görə, ümumi ticarət dövriyyəsində 14583 mln. dollar müsbət saldo yaranırsa da, mineral yanacaq, sürtkü yağları və analogi malları çıxdıqda digər malların ticarət dövriyyəsində 4667 mln. dollarlıq mənfi saldo yaranıb. Ümumilikdə isə, 2000-2010-cu illərdə Azərbaycanın ümumi xarici ticarət dövriyyəsində 65886,2 mln. dollar müsbət saldo yaranmasına baxmayaraq, qeyri mədən sənayesində 29422 mln. dollar mənfi saldo olub.¹⁰

⁸ “Ireland’s Revealed Comparative Advantage” by Diarmaid Addison-Smyth, Quarterly Bulletin 1 2005. p.3

⁹ World Development Indicators 2005, WB Development Data CD ROM.

¹⁰ Azərbaycanın xarici ticarəti 2001-2005 illər. Statistik məcmuə, Azərbaycan DSK, 2006. Azərbaycanın xarici ticarəti 2006-2010 illər. Statistik məcmuə, Azərbaycan DSK, 2011.

Azərbaycanda ixrac olunan məhsulların beynəlxalq rəqabət gücünə mənfi təsir edən əsas amillər istehsal üçün mövcud infrastrukturun olmaması, marketing və xarici iqtisadi əlaqələr sahəsində təhsilli kadrların çatışmaması, Azərbaycana məxsus marka və etiketin tanınmaması, bu sektorda informasiya texnologiyalarının inkişaf etməməsi və s.-dir. İstehsal edilmiş malların rəqabət gücünə mənfi təsir edən əsas amillərdən biri manatın digər valyutalara nisbətən real dəyərinin bahalaşmasıdır. Qrafik 1-dən göründüyü kimi, 2004-cü ildən başlayaraq istər qeyri neft sektoru üzrə, istərsə də ümumi olaraq manatın xarici valyutalara nisbətən real effektiv məzənnəsi bahalaşmış. Neftin ixracının həcmi və qiymətinin kəskin artması nəticəsində real valyuta məzənnələrinin bahalaşması ölkənin istehsal etdiyi məhsulların digər ölkələrdə istehsal olunan eyni məhsullarla rəqabət aparmaq qabiliyyətinin müvafiq dərəcədə aşağı düşməsi deməkdir. Qeyd edək ki, neft istehsalı və ixracının artmasından əldə edilən «neft dollarının» valyuta bazarına daxil olması nəticəsində milli valyutanın möhkəmlənməsi neft ixrac edən ölkələrin əsas xarakterik xüsusiyyətidir. Neft pullarının artması ilə cəmiyyətin ölkənin təbii sərvətlərindən gələn gəlirlər hesabına həyat şəraitlərinin yaxşılaşdırılması gözləntiləri və tələbləri nəticəsində dövlət sosial xərcləri artırır və nəticədə inflyasiya yüksəlir. Milli valyutanın möhkəmlənməsi nəticəsində ənənəvi ixrac məhsullarının rəqabət qabiliyyətinin aşağı düşməsi və qeyri neft sektoruna aid ixracın səviyyəsinin azalması qazılmaz olur. Digər tərəfdən valyutanın real dəyəri artdıqca idxal yönümlü iqtisadiyyatda əhalinin fərdi istehlakı stimullaşır, eyni zamanda sektorlar arasındakı iqtisadi əlaqələr pozulur. Təklifin mühüm hissəsi idxalın hesabına ödənilirdiyi üçün ölkədə yaranmış əlavə dəyər idxal olunan malların alınmasına sərf olunur, istehlak zənbilində ərzağın xüsusi çəkisi artır. Qeyd etməliyik ki, Azərbaycanda iqtisadi strategiyanın qarşısında duran ən ciddi problemlərdən biri məhz real valyuta məzənnəsinin bahalaşmasıdır. Neft gəlirlərinin ilbəil artması bu problemin daha da ciddiləşəcəyinə dəlalət edir.

İstehsal edilmiş malların rəqabətqabiliyyətliliyinə mənfi təsir edən digər amil iqtisadiyyatın müxtəlif sahələrində səmərəliliyin və məhsuldarlığın dünya ölkələri ilə müqayisədə aşağı olmasıdır. İqtisadi statistikada səmərəlilik ÜDM-in aralıq

istehlak, əmək haqqı fondu və əsas fondların istehlakının cəminə nisbəti kimi müəyyən edilir. Bundan başqa yaranmış əlavə dəyərin ümumi məhsul buraxılışına nisbəti də iqtisadiyyatda səmərəliliyi xarakterizə edən əsas göstəricilərdəndir. Azərbaycan iqtisadiyyatında son illər yaranmış müsbət meyllərdən biri səmərəliliyin əvvəlki illərlə müqayisədə artmasıdır. Əgər 2005-ci ildə yaradılmış əlavə dəyərin məhsul və xidmətlərin ümumi buraxılışında xüsusi çəkisi 61.83% idisə, 2010-cu ildə bu göstərici 72.56% olmuşdur. Ancaq təəssüflər olsun ki, iqtisadiyyatın müxtəlif sahələri üzrə təhlil göstərir ki, mədənçıxarma sənayesi üzrə səmərəlilik digər sahələrə və ümumilikdə iqtisadiyyat üzrə orta göstəricidən xeyli çoxdur. Belə ki, 2010-cu ildə hasilat sənayesində yaranmış əlavə dəyərin ümumi məhsul buraxılışında xüsusi çəkisi 91.68% təşkil edibsə, emal sənayesində bu göstərici 40.66%, kənd təsərrüfatında 60,48% və ticarətdə 60.3% olmuşdur.¹¹ Bunun nəticəsi olaraq beynəlxalq rəqabətqabiliyyətlik göstəriciləri üzrə yalnız hasilat sənayesinin malları rəqabətqabiliyyətlidir ki, bu da istehsal fəaliyyətinin nəticəsi olaraq deyil, təbii ehtiyatların ixracı hesabına mümkün olub. İqtisadiyyatın, əsasən də sənayenin müxtəlif sahələr üzrə əmək məhsuldarlığı da bir birindən kəskin fərqlənir. Sənayedə əmək məhsuldarlığı 2000-ci ilin qiymətləri ilə 33513 manat təşkil etsə də, emal sənayesində bu göstərici 23776 manat, hasilat sənayesində isə 73794 manat, kimya sənayesində 13321, maşın və avadanlıqlar istehsal edən sahədə 3127 manatdır. Ümumilikdə Azərbaycanda 1 nəfər məşğul olan əhaliyə düşən əmək məhsuldarlığı cari qiymətlərlə 3.26 min dollardır ki, bu da dünya ölkələrindən dəfələrlə geridir. Müqayisə üçün qeyd edək ki, bu göstərici ABŞ-da 73.1 min dollar, Fransa və İtaliyada 56.5 min dollar, Yaponiyada 56 min dollar, Rusiyada 18 min dollar, Çində 7.2 min dollardır. Əmək məhsuldarlığı arasında bu fərqlər Azərbaycan iqtisadiyyatında keyfiyyət dəyişikliklərinin edilməsini zəruri edir.

¹¹ "Azərbaycanın statistik göstəriciləri 2006". Azərbaycan Dövlət Statistika Komitəsi, Bakı 2006.

Emal sənayesində rəqabət gücünü müəyyən etməyin ikinci yolu əmək haqqı və əmək məhsuldarlığı arasındakı əlaqədir. Bu əlaqə aşağıdakı formullarla ifadə olunur:

$$CP=(ARL_{reel})/(AWL_{reel})*100 \quad (3.12)$$

$$ARL_{reel}=((VA/P)/L) \quad (3.13)$$

Burada, ARL_{reel} - real əmək məhsuldarlığını, VA - əlavə dəyəri, P - ÜDM deflyatorunu, L - işçilərin orta illik sayını göstərir.

Bu göstəricinin yuxarı olması işçi qüvvəsinin daha çox əlavə dəyər yaratdığını göstərir.

$$AWL_{reel}=((W/P)/L) \quad (3.14)$$

AWL_{reel} - real əmək haqqını, W - işçilərə ödənilən əmək haqqını, P - ÜDM deflyatorunu, L -sə işçilərin orta illik sayını göstərir.

Statistik məlumatlardan istifadə edərək, yuxarıdakı formullar əsasında hesablamalarımız göstərir ki, əgər 2000-ci ildə əmək məhsuldarlığı və real əmək haqqı arasındakı nisbət (CP) 1.24, 2001-ci ildə 1.34, 2002-ci ildə 1.29, 2003-cü ildə 1.18, 2004-cü ildə 1.06 təşkil etsə də 2010-cu ildə bu göstərici olmuşdur. Bu məlumatlar onu göstərir ki, real əmək haqqı əmək məhsuldarlığına nisbətən daha sürətlə artır və bu proses nəticədə istehsal edilmiş malların maya dəyərinin artmasına və rəqabətqabiliyyətliliyinin azalmasına gətirib çıxaracaq. Bunun qarşısının alınması üçün yeni texnika və texnologiyalar cəlb edilməklə hər bir işçiyə düşən məhsul istehsalını artırmaq lazımdır. Ümumi ölkə üzrə məhsuldarlığı artırılması mənbələrini isə 3 komponentə bölmək olar: 1) ayrı-ayrı müəssisələr səviyyəsində məhsuldarlığın və səmərəliliyin artırılması; 2) əmək resursları, kapital və digər istehsal amillərinin aşağı məhsuldar sahələrdən daha yüksək məhsuldar sahələrə yerləşdirilməsi; 3) bazarda nisbətən az məhsuldar müəssisələrin sıradan çıxması və daha məhsuldar müəssisələrin daxil olması.

2.2. ÜTT-yə üzvlüyün Azərbaycan iqtisadiyyatının rəqabət qabiliyyətinin yüksəldilməsi və struktur dəyişikliklərinə təsiri

ÜTT dünya iqtisadiyyatının inkişafında, dünya ticarətinin genişlənməsində, dinamik yüksəlməsində və dünya bazarında rəqabət mühitinin qorunub saxlanmasında əhəmiyyətli rol oynayır. Azərbaycan ÜTT-yə qoşulmaqla ölkəmizin dünya iqtisadiyyatına daha sıx və səmərəli integrasiya olunmasını, qeyri-neft sektoruna xarici investisiyaların cəlb edilməsinin genişləndirilməsini, milli iqtisadiyyatda rəqabətqabiliyyətliliyin artırılması və qloballaşma proseslərinə zamanında və düzgün adaptasiya olunmasını, ölkənin xarici iqtisadi əlaqələrinin daha da genişlənməsini, xarici ticarətin inkişafını təmin edər, eyni zamanda aparılan iqtisadi islahatların və liberallaşmanın təsadüfi olmadığını və bu prosesin daha sürətlənəcəyini bir daha təsdiq edər, ölkəmizin investisiya və kredit cəlbəedicilik risklərini xeyli azalda bilər.

Azərbaycan ÜTT-yə üzv olmaq üçün rəsmən 1997-ci ildə bu təşkilatın katibliyinə müraciət etmiş, həmin ildən Azərbaycan ÜTT-yə qəbul prosesinə və bu təşkilatla əməkdaşlığa başlamışdır. Həmçinin üzvlüyə qəbul edilmək məsələsi ilə bağlı Azərbaycanın işçi qrupu yaradılmışdır. Eyni zamanda, tərkibi müxtəlif nazirlik, komitə və agentliklərin nümayəndələrindən ibarət olan milli koordinasiya qrupu yaradılmışdır ki, bu qrup da ölkənin üzvlük öncəsi mövcud problemlərin həlledilməsi ilə məşğul olur.

Azərbaycan hökuməti 22 aprel 1999-cu il tarixində xarici ticarət rejiminə dair ÜTT-yə memorandum təqdim etmişdir. Daha sonra, Azərbaycan Respublikası üzrə daimi missiya xarici ticarət rejiminin memorandumu üzrə üzvlər tərəfindən (Avstraliya, Yaponiya, Avropa Birliyi ölkələri və ABŞ) təqdim olunmuş əlavə suallara cavablar hazırlamışdır. İşçi qrupunun ilk iclası 3-7 iyun 2002-ci il tarixlərində Cenevrədə keçirilmişdir. Xarici ticarət rejiminin memorandumu üzrə üzvlərlə ilk iclasda aşağıdakı sənədlərin təqdim edilməsi Azərbaycana tövsiyə edilmişdir:

- gömrük tarifləri üzrə təkliflər (tətbiq olunmayan tariflər, tətbiq olunacaq yüksək tarif dərəcələri);
- aqrar sektora daxili yardım və idxal subsidiyaları üzrə təkliflər;
- xidmət ticarəti üzrə təkliflər;
- ticarətdə texniki maneələr, sanitar və fitosanitar tədbirlərin görülməsi barədə məlumat;
- intellektual mülkiyyət hüquqlarının ticarət yönümlü aspektləri barədə məlumat.

Azərbaycan artıq 14 ildir ki, ÜTT ilə müşahidəçi qismində əməkdaşlıq edir. ÜTT-yə qoşulma reqlamentinə görə təşkilata üzv olmaq üçün Azərbaycan işçi qrupu ilə aşağıdakı istiqamətlərdə danışıqlar aparılır:

1) Əmtəə bazarına giriş (tarif danışıqları). Bu danışıqların əsas məqsədi xarici ticarət nomenklaturasına daxil olan 11 min adda mallar üzrə ayrı-ayrılıqda idxal rüsumunun maksimum dərəcəsinin müəyyən edilməsi və idxal rüsumlarının azaldılması qrafikinə müəyyən edilməsi.

2) Xidmət bazarına giriş. Bu danışıqlar çərçivəsində bütün xidmət sektorlarına (12 sektor və 155 altsektor) giriş şərtləri üzrə razılaşmalar əldə edilir.

3) Kənd təsərrüfatına dövlət köməyi. Bu danışıqların əsas məzmunu kənd təsərrüfatına ayrılan subsidiyalar daxil olmaqla dövlətin bu sektora dəstəyinin maksimum həddinin müəyyən edilməsi təşkil edir.

4) Üzv olma sisteminin digər məsələləri. Bu danışıqlarda əsasən mövcud qanunvericiliyin və inzibati prosedurların ÜTT-nin ümumi prinsip və qaydalarına uyğunluğu müzakirə edilir. Burada əsas məsələ əmtəə və xidmət bazarına daxil olmanı tənzimləyən qanunvericiliyin, vergi qoyuluşu, valyuta tənzimlənməsi və nəzarəti, investisiya fəaliyyəti, iqtisadiyyatın müxtəlif sahələrinə dövlət köməyi, enerji resurslarına qiymət qoyma mexanizmi, xarici investorların özəlləşdirmə prosesində iştirakı məsələsi və s. tənzimləyən qanunvericiliyin ÜTT normalarına uyğunlaşdırmaq sahəsində öhdəliklər götürülməsi nəzərdə tutulur.

Antidempinq rüsumlarının tətbiq edilməsi 2 şərt daxilində mümkün ola bilər. Əvvəla idxalçı ölkə milli iqtisadiyyat daxilində müəyyən etməlidir ki, idxal olunan

mal yerli istehsala maddi zərər vurur. İkincisi, hökumət belə bir araşdırmaya o zaman başlaya bilər ki, ölkə daxilində ümumi istehsalın azı 25%-ə malik olan istehsal sahəsindən müraciət daxil olur ki, dempinq və ya subsidiyalı idxal onların fəaliyyətinə ziyan vurur.

Azərbaycan ÜTT ilə danışıqlarda ölkələr üçün qarşıya qoyulan 9 əsas raunddan 7-si üzrə danışıqları həyata keçirib və razılıq əldə olunub. Sonrakı 2 raund və üzv ölkələrlə ikitərəfli danışıqlar prosesi yekunlaşdıqdan sonra Azərbaycanın bu təşkilata üzv məsələsi həll olunacaq. Ancaq hələ də ÜTT-yə üzv olması üçün qarşıya qoyulan bəzi şərtlərə əməl olunmayıb. ÜTT-yə üzv ölkələrə xarici ticarətin ancaq tarif tənzimlənməsinə icazə verir. Qeyri tarif məhdudlaşdırılması və lisenziyalaşdırma ÜTT-nin qoyduğu prinsiplərə ziddir. Azərbaycan qanunvericiliyində isə bəzi hallarda qeyri tarif məhdudiyyətlərinin tətbiqi hələ də qalmaqdadır. Məsələn, Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 17 aprel 2001-ci il fərmanı ilə qara və əlvan metalların tullantıları və qırıntılarının ixracı müvəqqəti olaraq dayandırılıb. Bu fərman hal-hazırda da qüvvədədir. Bundan başqa dərman preparatları, tibbi avadanlıqların idxal müqavilələri ancaq müvafiq orqanların da fikri nəzərə alınmaqla İqtisadi İnkişaf nazirliyinin ekspertizasından sonra qüvvəyə minir. Vəhşi heyvanlar, bitkilər üçün kimyəvi vasitələr, dərman preparatları və tibbi avadanlıqlar, bədii təsvirlər, nou-xau və elmi tədqiqat işlərinin nəticəsində əldə edilən kəşflər və s. mallar ixrac zamanı İqtisadi inkişaf Nazirliyinin məktubuna əsasən lisenziyalaşdırılmalıdır. Bəzi ölkələrdən gətirilən mallara da ticarət məhdudiyyətləri tətbiq edilir. Məsələn, Qazaxıstandan gətirilən səməni pivəsi, viski, səməni şərabı, köpüklənmiş şərab, rom, likor və s. alkoqollu içkilərin, siqaretin, Rusiyadan səməni pivəsi, etil spirti, siqar və siqaretlərin idxalına məhdudiyyət tətbiq edilir.

Qanunvericilikdə də bəzi dəyişikliklərin edilməsinə ehtiyac var. “Rəqabət haqqında” qanun müasir tələblərə uyğun yenidən qəbul edilməlidir. İntellektual mülkiyyətin qorunması üçün qanunvericiliyin təkmilləşdirilməsi və bu sahədə real tədbirlər görülməsi də əsas məsələlərdəndir. Dünya bazarına çıxmaq və Avropa və Amerikanın aparıcı şirkətləri ilə əməkdaşlıq etmək üçün Azərbaycan

müəssisələrinin ISO beynəlxalq keyfiyyət standartlarının tətbiq etmələri də zəruridir. Statistik məlumatlara görə, 2006-cı ilin iyul ayına Azərbaycanda 312 müəssisə ISO 9001:2000 sertifikatı alıb ki, bu da əvvəlki illərlə müqayisədə dəfələrlə çoxdur. Ancaq bütün sahələrdə olduğu kimi burada da əsasən neft sektoru və ona xidmət edən sahələrdə fəaliyyət göstərən müəssisələr bu sertifikatı alıblar.

Cədvəl 3.9.

Postsovet respublikalarının ÜTT-də statusu və ISO 9001:2000 sertifikatı alan müəssisələrin sayı

	Status	2003	2005	Iyul 2006
Azərbaycan	Müşahidəçi (1997)	15	203	312
Belarus	Müşahidəçi (1993)	2	447	551
Gürcüstan	Üzv (2000)	20	102	171
Qazaxıstan	Müşahidəçi (1996)	7	229	545
Qırğızıstan	Üzv (1998)		174	223
Latviya	Üzv (1999)	5	484	974
Litva	Üzv (2001)	43	487	961
Estoniya	Üzv (1999)	34	438	879
Moldova	Üzv (2001)	26	261	320
Rusiya	Müşahidəçi (1993)	416	3816	4678
Ukrayna	Müşahidəçi (1993)	962	1334	1735
Türkmənistan	-	12	201	308
Özbəkistan	Müşahidəçi (1994)			12
Tacikistan	Müşahidəçi (2001)			11
Ermənistan	Üzv (2003)	2	6	17

2006-cı ilin sonundan başlayaraq hökumət ÜTT-yə üzv olmaq istiqamətində göstərdiyi səylərin sürətləndirilməsinə, ölkənin ÜTT-yə üzvlüyünü asanlaşdırmaq məqsədilə tələb olunan qanunvericiliyin təkmilləşdirilməsinə və tənzimləyici çərçivənin tətbiq edilməsinə böyük marağını ifadə etmişdir. Bu işə, öz növbəsində, iqtisadiyyatın qeyri-neft/qaz sektorunu sağlam və davamlı, geniş əhatəli inkişaf istiqamətinə yönəltmək üçün tələb olunan mühüm siyasi və inzibati islahatları aparmaq üçün zəruri olan institusional bünövrəni yaratmağa xidmət edir.

ÜTT-yə üzv olmaq üçün ilk növbədə rəqabət qabiliyyətli yerli istehsalat malik olmaq lazımdır. Xüsusi qeyd etmək lazımdır ki, dünya bazarında rəqabət

qabiliyyətli son məhsul və xidmətlərlə çıxış etmək üçün yerli istehsalın inkişaf səviyyəsi hələ ki, nəzərəcarpacaq dərəcədə yüksək səviyyədə deyildir. Bununla yanaşı Azərbaycanda son bir neçə il ərzində dünyada ən yüksək iqtisadi artım müşahidə olunur və MDB ölkələri arasında iqtisadi inkişaf səviyyəsinə görə sezilir. Onu da qeyd etmək lazımdır ki, MDB ölkələri içərisində iqtisadi inkişaf səviyyəsinə, əsas makroiqtisadi göstəricilərə görə (Ümumi Daxili Məhsul, Milli Gəlir və s.) Azərbaycandan heç də yüksək olmayan Qırğızıstan, Gürcüstan, Moldova və Ermənistan müvafiq olaraq 1998, 2000, 2001 və 2003-cü illərdə ÜTT-yə tamhüquqlu üzv qəbul edilmişlər. Türkmənistan isə ümumiyyətlə, bu təşkilata üzvlüklə bağlı müraciət belə etməmişdir. Azərbaycan da daxil olmaqla digər MDB ölkələri ÜTT-yə üzvlüklə bağlı müraciət etsələr də, hələlik bununla əlaqədar aparılan danışıqların müxtəlif mərhələlərindədirlər. Məsələn, Rusiya, Ukrayna və Qazaxıstan bu təşkilata üzvlüyə daha şanslıdırlar, xüsusilə də birinci iki ölkə ÜTT-yə üzvlüklə bağlı yekun protokolun imzalanması mərhələsinə yaxınlaşmışlar. Qeyd edək ki, ÜTT-yə qoşulma hər bir ölkə üçün fərdi xarakter daşımaqla, olduqca mürəkkəb prosedurdur və üzvlüyə qəbul 3 ildən 15 ilədək davam edə bilər.

Azərbaycan ÜTT-dən İnkişaf etməkdə olan Ölkə Statusunu (IEOÖS) almaq fikrindədir. Azərbaycan, həmçinin, ÜTT-yə üzv olarkən Təşkilatın qaydalarına uyğun olaraq ÜTT üzvü olan bütün ticarət tərəfdaşlarına diskriminasiyasız yanaşma və sərtsiz olaraq ən əlverişli ölkə statusunu (ƏƏÖS) tətbiq etməlidir. Azərbaycanın ÜTT-yə mümkün üzvlüyü ölkənin xarici şirkətlər və investisiyalar cəlb etmək potensialını da gücləndirəcəkdir.

Dünya təcrübəsi göstərir ki, ÜTT-yə üzvlüklə bağlı danışıqların nəticələri yalnız cari müqayisəli üstünlüyə malik olan istehsal sahələrinin deyil, həm də potensial müqayisəli inkişaf xüsusiyyətlərinə malik olan istehsal sahələrinin maraqlarının nəzərə alınması təmin edildikdə daha uğurlu sayıla bilər. Əvvəllər qeyd edildiyi kimi, Azərbaycan iqtisadiyyatı bir sıra məhsulların istehsalı üzrə potensial müqayisəli üstünlüyə malikdir. Bu, inkişaf prosesinin ilk dövrlərində həmin sahələrin xarici rəqabətdən qorunmasını və müvafiq istehsal sahələrinin yaradılmasını tələb edir. Bu məsələyə yanaşmada bir sıra ölkələrin təcrübəsi –

xüsusən Finlandiya ən yaxşı nümunə ola bilər. Burada, əsas istehsal müəssisələri ilə yanası, onların inkişafı üçün zəruri olan yardımçı sahələrin olması klaster yanaşmanın üstünlüyünü göstərir.

Ölkənin ÜTT qarşısında üzvlük üzrə öhdəlikləri dəqiqləşdirilərkən cari və potensial müqayisəli üstünlüyə malik məhsullar istehsal edən və onlara yardımçı olan istehsal sahələrinin maraqlarına üstünlük vermək daha məqsədəuyğun olardı. Bu halda, ərzaq təhlükəsizliyi, ticarət dövriyyəsi və büdcə gəlirləri üçün əhəmiyyətli olan istehsal sahələri üzrə tariflərin yüksək səviyyədənsə orta səviyyədə müəyyənələşməsinə nail olmaq lazımdır. Digər məhsullar üzrə tariflərin aşağı olmasına, bəzi hallarda isə ləğv olunmasına da razılaşmaq olar.

ÜTT-ə qoşulmanın müsbət tərəflərini əsasən aşağıdakı kimi qruplaşdırmaq olar:

1) geniş və zəngin informasiya şəbəkəsinə daxil olur, o cümlədən bu təşkilat vasitəsilə ticarət mübahisələrinin ədalətli yolla həllinə nail olur;

2) Azərbaycan beynəlxalq çoxtərəfli ticarət danışıqlarında tam və bərabər hüquqlu üzv dövlət olaraq iştirak edir və dünya ticarət siyasətində öz maraqlarının qorunması ilə çıxış etmək imkanı yaranır;

3) üzv ölkələrin bazarlarına təhlükəsiz daxil olur; idxal rüsumlarının azaldılması nəticəsində milli bazarlarda rəqabətin yüksəlməsini təmin edir;

4) iqtisadi zəmində yaranan mübahisələrin həllinə dair ÜTT-nin qaydalarından və mexanizmindən istifadə etmək imkanı yaranır;

5) üzv ölkələrin bir-birilərinin ərazilərindən təhlükəsiz olaraq tranzit kimi istifadə etmək hüququ əldə edir;

6) istehlakçılara rəqabətin üstünlüklərindən tam istifadə etmək imkanının verilməsi daha geniş seçim və aşağı qiymətlər vəd edir;

7) tariflərin aşağı salınması xammal materialları, aralıq məhsul və komponentlərin qiymətlərinin aşağı düşməsinə gətirib çıxarır ki, nəticədə də son məhsul və xidmətlərin maya dəyəri aşağı düşür, istehlak xərcləri azalır;

8) milli qanunların beynəlxalq qanunlarla uzlaşdırılması və müvafiq üzv ölkələrin bu sahə üzrə standartları tətbiq etməklə iqtisadiyyatda liberallaşmanın və

iqtisadi islahatların təsadüfi olmadığını və bu prosesin daha sürətlənəcəyini bir daha təsdiq edir, ölkəmizin investisiya və kredit cəlbəedicilik riskləri azalır;

9) Azərbaycanda istehsal olunan məhsullar ÜTT-yə üzv olan ölkələrin bazarlarına ixrac olunarkən diskriminasiyaya malik qalmır;

10) iqtisadi idarəetmədə, xüsusən xarici iqtisadi fəaliyyətin tənzimlənməsində və xarici ticarətə yardım edilməsində hökumətin rolu zəifləyir;

11) xarici ticarət prosedurlarının sadələşdirilməsi, idxalda şəffaflaşdırma, ixrac əməliyyatlarının uçotunun düzgün aparılması və süni bürokratik əngəllərin qarşısının alınması nəticəsində gizli ticarət dövryyəsi və korrupsiya halları azalır;

12) idxal-ixrac əməliyyatlarında prosedur qaydalarının sadələşdirilməsi və şəffaflığın təmin edilməsi gözəgörünməz xərclərin azalmasına və sonda malların qiymətinin aşağı düşməsinə gətirib çıxarır;

13) azad rəqabət mühitin formalaşması daha da sürətlənir, bərabər biznes və qiymət mühiti təmin edilir;

14) idxal rüsumlarının azaldılması ilə milli bazarda rəqabətqabiliyyətlik artır, yerli istehlakçılar daha ucuz və keyfiyyətli mallar əldə etmək imkanı yaranır;

15) qeyri-neft sektoruna investisiyaların cəlb edilməsi genişlənir;

16) əmtəə nişanlarının, müəllif hüquqlarının qorunması bütün ölkələr tərəfindən qəbul olunmuş qaydalar əsasında həyata keçirilir və s.

Əlbəttə, yuxarıda qeyd olunan üstünlüklər, daha çox inkişaf etmiş ölkələr və qismən də yeni sənaye ölkələrinə şamil edilə bilər. Çünki bu ölkələr iqtisadi inkişafın daha yüksək mərhələlərindədirlər, güclü sənayeyə malikdirlər, dünya bazarında yüksək rəqabət qabiliyyətli mallarla öz yerini möhkəmlətməmiş ölkələrdir ki, bununla da ÜTT-nin prinsiplərinə əməl etməklə xarici ticarət fəaliyyətini həyata keçirmələri bu ölkələr üçün elə bir çətinlik yaratmır.

ÜTT-yə üzvlük Azərbaycanın bəzi üstünlüklərini təmin etsə də, yuxarıda qeyd olunan üstünlüklər içərisində 4-cü və 8-ci bəndlərdə göstərilmiş müddəalar Azərbaycan üçün əksinə zərər verə bilər. Belə ki, hal-hazırda, yenidən formalaşan yerli istehsalın və milli bazarın xarici rəqabətdən qorunması üçün hökumət tərəfindən proteksionist tədbirlərin həyata keçirilməsi vacibdir. Bu baxımdan, idxal

rüsumlarının azaldılması nəticəsində milli bazarda rəqabətin yüksəlməsi Azərbaycan üçün səmərəli deyildir, çünki bu cür siyasətin həyata keçirilməsi ona gətirib çıxara bilər ki, yüksək rəqabət qabiliyyəti olmayan milli məhsullar rəqabətə tab gətirməyərək tam iflasa uğraya bilərlər. Eləcə də, iqtisadi idarəetmədə, xüsusən, xarici iqtisadi fəaliyyətin tənzimlənməsində və xarici ticarətə yardım edilməsində hökumətin rolunun zəifləməsi Azərbaycan üçün sərfəli deyildir.

Bundan fərqli olaraq, Azərbaycan çalışmalıdır ki, ÜTT-yə üzv olduqdan sonra ixrac etdiyi məhsullar üzrə inkişaf etmiş sənaye ölkələrinin bazarlarına güzəştli çıxış imkanlarını (hazırda Avropa Birliyi və Birləşmiş Ştatlarda olduğu kimi) əldən verməsin. Qeyd etmək lazımdır ki, ÜTT-yə üzvlük hazırda tərəfdaş ölkələr tərəfindən könüllülük prinsipi əsasında verilən və istənilən vaxt dayandırıla biləcək ƏƏÖ statusunu daimi və sertsiz şəkildə təmin edəcək. Bundan əlavə, Azərbaycan digər MDB ölkələri ilə azad ticarət Sazişlərini qüvvədə saxlamalıdır, çünki regional ticarətin, xüsusilə, Rusiya və Qazaxıstanla, yaxın gələcəkdə artması gözlənilir. Azərbaycan ÜTT-yə qəbul olunduqdan sonra da azad ticarət sazişlərini qüvvədə saxlaya bilər. ÜTT Sazişlərində istisnalar mövcuddur, GATT-ın XXIV və GATS-ın V razılaşmaları üzv ölkələrə azad ticarət Sazişlərində iştirak etmək və digər ÜTT ölkələrinə bu güzəştləri verməmək imkanı verir.

Eyni zamanda, aşağıdakı məsələlərə diqqət yetirilməsi vacibdir:

- kənd əhalisinin əsas gəlir mənbəyi kənd təsərrüfatı sahəsi olduğu üçün (məhsuldarlıq aşağı olsa belə) ÜTT-yə qəbul olunma zamanı bu sektorun lazımi səviyyədə müdafiə olunmasına nail olmaq lazımdır;

- gələcəkdə inkişaf potensialına malik olan ən zəif inkişaf etmiş rayon və sektorlar üçün xüsusi inkişaf proqramlarının hazırlanması diqqət mərkəzində saxlanılmalıdır;

- özəl sektorun iştirakçılarının TiY səylərinə cəlb olunması, o cümlədən ixracın artırılmasının həvəsləndirilməsi tədbirlərinin gücləndirilməsi vasitəsilə özəl sektorun ölkənin ÜTT-yə üzvlüyünün dəstəklənməsi təmin edilə bilər.

Göründüyü kimi, ölkənin milli maraqları ÜTT-yə üzvlük istiqamətində aparılan işlərin daha məqsədyönlü, ardıcıl və kompleks xarakter daşmasını tələb

edir. Bu proses ölkə İqtisadiyyatının strukturunun yenidən qurulması və müasirləşdirilməsi, daxili və xarici iqtisadi münasibətlərin dövlət tənzimlənməsinin təkmil sisteminin formalaşdırılması istiqamətində işlərin sürətləndirilməsini də nəzərdə tutur.

Məlum olduğu kimi, ÜTT-yə üzvlük zamanı və ÜTT çərçivəsində aparılan ticarət danışıqlarında ən çox müzakirə olunan məsələ kənd təsərrüfatıdır. Kənd təsərrüfatı ilə bağlı danışıqlar zamanı Azərbaycanın üzvlük prosesində narahatlıq doğuran məsələlər aşağıdakılardır:

- Azərbaycan inkişaf etməkdə olan ölkə hesab edilmir və buna görə də Kənd Təsərrüfatı Sazişi əsasında 10% minimal yardımın (aqrar sektora verilən daxili yardımın xüsusi çəkisi) əldə edilməsində problem var;

- vergilərdən azad olunma nəticəsində yaranan imtiyazların subsidiya kimi qəbul edilməməsi;

- kənd təsərrüfatı müəssisələrinin borclarının silinməsi nəticəsində yaranan imtiyazların subsidiya kimi qəbul edilməməsi.

ÜTT-yə üzv olmanın əsas müsbət tərəflərindən biri odur ki, Azərbaycanda istehsal olunan məhsullar bu təşkilata üzv olan ölkələrin bazarlarına ixrac olunarkən diskriminasiyaya malik qalmayacaqlar. Digər tərəfdən, Azərbaycanın ÜTT-ya qəbul edilməsi ən əsas xarici ticarət sahəsində mübahisələrin həllinə yardım etməklə yanaşı ABŞ və Avropa Birliyinin pambıq istehsalçılarına subsidiyaları ayrılmasına qarşı ciddi mübahisə etmək imkanı qazandıra bilər. Statistik məlumatlara görə, 2001-2002-ci ildə ABŞ-da pambıq istehsalçılarına verilən birbaşa dövlət subsidiyaları 2.3 mlrd. dollar, Avropa Birliyində 800 mln. dollar olub. Bu da dünya bazarında pambığın aşağı qiymətə satılmasına səbəb olub. Dünya Bankının hesablamalarına görə ABŞ və Avropa Birliyinin pambıq istehsalçılarına subsidiyaların dayandırılması pambığın dünya bazar qiymətlərinin 71% artmasına gətirib çıxarar. Qiymətlərin bu qədər artması nəticəsində əlavə olaraq 90-100 mln. dollar gəlir əldə etmək olar. Həmçinin proqnozlara görə, dünya bazar qiymətləri əlverişli olduqda ixrac edilmiş pambığın həcmi müəyyən qədər artır ki, bu da potensial mənfəət deməkdir.

III FƏSİL. Azərbaycanın xarici ticarət əlaqələrinin tənzimlənməsi sisteminin təkmilləşdirilməsi

3.1 Davamlı iqtisadi inkişaf baxımından Azərbaycanın xarici ticarət əlaqələrinin tənzimlənməsi sisteminin inkişaf prioritetləri.

Milli iqtisadiyyatın fəaliyyətinin uzunmüddətli dövrdə davamlı və dayanıqlı olması onun suverenliyinin və müstəqilliyinin təminatçısı olduğundan daim aktuallığını saxlayıb və öz əksini dövlətin həyata keçirdiyi iqtisadi siyasətdə tapır.

Milli iqtisadiyyatın sivil təsərrüfatçılıq sisteminə inteqrasiya olunması, iqtisadi münasibətlərdə baş verən müsbət keyfiyyət və kəmiyyət dəyişikliklərinə, ilk növbədə, tam hüquqi-iqtisadi, idarəçilik baxımdan qanunvericilik aktlarının qəbul edilməsi, bazar infrastrukturlarının formalaşdırılmasının və onların çevik fəaliyyət mexanizminin yaradılması əhəmiyyətli dərəcədə təsir göstərmişdir. Azərbaycan Respublikasının ticarət əlaqələrinin genişləndirilməsində və dərinləşdirilməsində ölkənin bir çox beynəlxalq ticarət təşkilatlarında iştirakı, regional iqtisadi-ticarət əməkdaşlığa qoşulması, ayrı-ayrı ölkələrlə bağlanmış ticarət müqavilələri və Ümumiləşdirilmiş Preferensiyalar Sistemindən (GSP) istifadə müstəsna əhəmiyyət kəsb edir.

Azərbaycan respublikasında xarici ticarət siyasətinin genişləndirilməsi üçün həyata keçirilən tədbirləri aşağıdakı kimi qruplaşdırmaq olar:

- **beynəlxalq ticarət təşkilatlarında iştirak;**
- *regional* **iqtisadi-ticarət əməkdaşlığına qoşulma;**
- **çoxtərəfli və ikitərəfli ticarət sazişləri;**
- **əlaqəli qanunvericilik aktlarının qəbulu və onlarda müvafiq dəyişikliklər;**
- **sahibkarlığın inkişafına dövlət dəstəyi.**

Beynəlxalq ticarət təşkilatlarında iştirak - 1991-ci ildə müstəqillik əldə etdikdən sonra Azərbaycan beynəlxalq hüququn tam səlahiyyətli subyekti kimi beynəlxalq münasibətlər sistemə qoşulmuş, iqtisadiyyatın bazar prinsipləri

əsasmda yenidən qurulması istiqamətində mühüm qərarlar qəbul etmiş və respublikamın xarici ticarət siyasəti liberal olaraq müəyyən edilmişdir. Bunun nəticəsi olaraq da 1991-ci ildən başlayaraq Azərbaycan bir neçə beynəlxalq xarici ticarət təşkilatlarına müraciət etmiş və əksər təşkilatlar tərəfindən üzv olaraq qəbul edilmişdir. Digər təşkilatlarla isə danışıqlar davam etdirilir.

Azərbaycanın üzv olduğu beynəlxalq ticarət təşkilatlarına Ümumdünya Gömrük Təşkilatını və BMT-nin İnkişaf və Əməkdaşlıq üzrə Konfransını (UNCTAD) misal göstərmək olar. Ümumdünya Ticarət Təşkilatına (ÜTT) 1997-ci ildən başlayan üzvləmə istiqamətində işlər isə hal-hazırda da davam edir.

ÜTT - Azərbaycan artıq 4 ölkə ilə (Türkiyə, Oman, BƏƏ, Gürcüstan) ikitərəfli danışıqları başa çatdırmış, 12 ölkə (ABŞ, AI, Hindistan, Tayvan, Braziliya, İsveçrə, Yaponiya, C.Koreya, Norveç, Kanada, Ekvador, Şri-Lanka) ilə isə ikitərəfli danışıqlar davam etməkdədir.

Regional iqtisadi-ticarət əməkdaşlığı - Hal-hazırda **Azərbaycan** İqtisadi Əməkdaşlıq Təşkilatının (İƏT), İslam Əməkdaşlığı Təşkilatının, Qara Dəniz İqtisadi Əməkdaşlıq Təşkilatının, GÜAM və MDB-nin üzvüdür.

(İƏT) - Azərbaycanın fəal iştirak etdiyi və onun beynəlxalq iqtisadi inteqrasiya əlaqələrində mühüm yer tutan regional inteqrasiya birliklərindən biri də İqtisadi Əməkdaşlıq Təşkilatıdır (İƏT). Azərbaycan Respublikasının İƏT-lə münasibətləri 1991-ci ilin fevral ayında, hələ SSRİ-nin tərkibində olarkən qurulmuşdur. 1992-ci ilin noyabrında İƏT-nin Nazirlər Şurasının növbədənəkar iclasında 7 dövlət (Azərbaycan, Əfqanıstan, Qazaxıstan, Özbəkistan, Tacikistan, Türkmənistan və Qırğızıstan) üzvlüyünə qəbul edildi. 2010-cu ildə İƏT ölkələrinin Azərbaycan idxalındakı payı 18,4, ixracda isə 3,2 faiz təşkil etmişdir.

(İƏT) - Tarixi keçmişi, dini, mədəni və mənəvi dəyərləri ilə islam dünyasının ayrılmaz hissəsi olan Azərbaycanın 1991-ci ilin dekabr ayında İslam Konfransı Təşkilatına (İKT) üzv olması beynəlxalq aləmdə respublikamızın qarşısında yeni üfüqlər açdı. Bu təşkilata üzv olan ölkələr eyni zamanda Azərbaycanın güclü xarici

ticarət müttəfiqləridir. Beləki, bu təşkilata üzv olan 56 ölkənin Azərbaycanın idxalında payı isə 2010-cu ildə 20,1 faiz, ixracında isə 12,4 faiz təşkil etmişdir.

QDİƏT- Azərbaycan QDİƏT-in yaradılmasının ilk mərhələsindən başlayaraq təşkilatın fəaliyyətində, Bosfor Qətnaməsi və İstanbul Bəyənaməsinin hazırlanmasında iştirak etmişdir. Azərbaycan 1992-ci ildən təşkilatın üzvüdür. Respublikamızın QDİƏT-də iştirakının əsas məqsədləri təşkilatın əhatə etdiyi regionda malik olduğu rolunun möhkəmləndirilməsindən, Avropaya integrasiya siyasətini bütün ölçülərdə həyata keçirməsindən, Azərbaycanın tranzit potensialının gücləndirilməsindən, regionun dövlətləri ilə çoxtərəfli əməkdaşlıq mexanizminin qurulmasından ibarətdir. Azərbaycan Albaniya və Ermənistan istisna olmaqla digər QDİƏT ölkələri ilə Ticarət İqtisadi Əməkdaşlıq haqqında Sazişlər imzalamışdır.

MDB - Azərbaycan MDB-yə 1993-cü ilin sentyabr ayının 24-də üzv olmuşdur. Azərbaycan keçmiş SSRİ ölkələri ilə iqtisadi əlaqələrin qarşılıqlı maraq prinsipləri əsasında inkişaf etdirilməsində maraqlıdır. Bu səbəbdən təsərrüfat və iqtisadi əlaqələrin, ənənəvi bazarların dərinləşdirilməsi məqsədilə Azərbaycan MDB ölkələri ilə çoxtərəfli və ikitərəfli əsasla bütün sahələrdə əməkdaşlığı davam etdirir. Azərbaycan Respublikası tərəfindən MDB çərçivəsində 141 sənəd imzalanmışdır. Onlardan 12-si ratifikasiya olunmuş, 75-i dövlətdaxili proseduralardan keçmişdir. MDB ölkələrinin 2010-cu ildə Azərbaycan idxalında payı 31,1, ixracında isə 9,3 faiz olmuşdur.

GUAM - Azərbaycan həmçinin ÖGUAM təşkilatının da üzvüdür. 1997-ci ilin oktyabr ayında Birgə Deklarasiya imzalanaraq GUAM-ın Məşvərət forumu elan edilmişdir. Azərbaycan ÖGUAM çərçivəsində imzalanmış bütün sənədlərə qoşulmuşdur. GUAM çərçivəsində ticarət-iqtisadi əməkdaşlığın koordinasiyası Azərbaycana daimi neft istehlakçıları və onun ixracı üçün əlverişli marşrut əldə etməyə imkan verir. Eyni zamanda Azərbaycanın bu ölkələrlə qeyri-neft sektoru üzrə ixracının həcmi də son illərdə yüksələn xətlə inkişaf edir. Beləki,

Azərbaycanın 2010-cu ildə idxalının 7,9, ixracının isə 6,1 faizi GUAM ölkələrinin payına düşmüşdür.

b) **İkitərəfli ticarət sazişləri.** 2012-ci ilin sonuna kimi Azərbaycan Respublikası 32 ölkə ilə ikitərəfli Hökumətlərarası ticarət sazişi imzalanmışdır. 10 ölkə ilə isə ikitərəfli azad ticarət sazişi imzalanmışdır. Bu ölkələr MDB-yə üzv olan ölkələrdir. Ümumilikdə 40-dan çox ölkə ilə, Rusiya Federasiyasının isə 10-dan çox subyekti ilə ticarət sahəsində müvafiq sazişlər (2 sayılı əlavə) imzalanmışdır.

Sahibkarlığın inkişafına dövlət dəstəyi - Azərbaycan Respublikasında 2010-2011-ci illərdə bu istiqamətdə ardıcıl olaraq dövlət-sahibkar münasibətlərinin inkişaf etdirilməsi, dövlət tənzimlənməsi sisteminin, biznes mühitinə dair qanunvericiliyin və inzibati prosedurların təkmilləşdirilməsi, regionlarda sahibkarlığın inkişafı, sahibkarlığa dövlət dəstəyi mexanizmlərinin formalaşdırılması, maarifləndirmə, iş adamlarının işgüzar əlaqələrinin inkişafı və müxtəlif növ xidmətlərin göstərilməsi kimi kompleks tədbirlər həyata keçirilmişdir. Bunun nəticəsidir ki, son illər ölkə iqtisadiyyatında və onun əsasını təşkil edən sahibkarlığın inkişafı sahəsində müşahidə edilən pozitiv meyillər daha qabarıq şəkildə özünü göstərir. 2012-ci ildə ümumi daxili məhsulun həcmində özəl sektorun payı 85 faiz təşkil etmişdir. Aqrar sektor, sənaye, ticarət, mehmanxana və iaşə xidməti, tikinti, nəqliyyat, rabitə kimi istehsal və xidmət sahələrində qeyri-dövlət bölməsinin payı 70-99 faiz arasında dəyişir.

Məşğulluğun 74 faizi özəl sektor tərəfindən təmin edilmişdir. Ümumi vergi daxilolmalarında qeyri-dövlət sektorunun payı 81,5 faiz və özəl bölmədə istehsalın həcmi sənaye məhsulunun 87,3 faizini təşkil etmişdir. 1 yanvar 2013-ci il tarixinə sahibkarlıq fəaliyyəti ilə məşğul olan kiçik sahibkarlıq subyektlərinin sayı 248120, xarici və birgə müəssisələrinin sayı 1083, kənd təsərrüfatında fərdi sahibkarların sayı 2451 olmuşdur.

Dövlət inzibatchılığında modern və çevik idarəetmənin təmin edilməsi, dövlət orqanlarının fəaliyyətində şəffaflığın artırılması və korrupsiya ilə əlaqədar

hüquqpozmalara şərait yaradan hallarm aradan qaldırılması üçün əhaliyə elektron xidmətlərin göstərilməsinin zəruriliyini nəzərə alaraq "Dövlət orqanlarında elektron xidmətlər göstərilməsinin təşkili sahəsində bəzi tədbirlər haqqında" Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2011-ci il 23 may tarixli 429 nömrəli Fərmanın tələbləri rəhbər tutularaq Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin 2011 -ci il 24 noyabr tarixli, 191 nömrəli qərarı ilə təsdiq edilmiş "Elektron xidmət növbəsinin Siyahısı"na sahibkarlıq subyektlərinə göstərilən xidmətlər də daxil edilmişdir.

"Müəyyən sahibkarlıq fəaliyyəti növləri ilə məşğul olmaq üçün tələb edibn xüsusi razılıq (lisenziya) və icazə sistemi ilə bağlı bəzi məsələlər haqqında" Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2011-ci il 26 oktyabr tarixli, 782 nömrəli Fərmanı imzalanmışdır. Fərmana uyğun olaraq ölkədə sahibkarlığın inkişafına daha əlverişli biznes mühiti formalaşdırmaq üçün vahid xüsusi razılıq (lisenziya) və icazə sisteminin yaradılması məqsədi ilə "Lisenziyalar və icazələr haqqında" Azərbaycan Respublikasının qanun layihəsinin hazırlanması və Azərbaycan Respublikasının mərkəzi və yerli icra hakimiyyəti orqanlarının verdikləri icazələr barədə məlumatı əks etdirən internet portalı (www.icaazeler.gov.az) yaradılmışdır.

2012-ci ildə Azərbaycanda sənayenin 10 sahəsi üzrə 97 müəssisənin fəaliyyətinə dair toplanmış məlumatlar əsasmda "Azərbaycanda istehsal olunan sənaye məhsullarının" kataloqu və 75 müəssisənin istehsalı olan sənaye məhsullarının əhatəli spesifikasiyası hazırlanmış və kitab şəklində nəşr olunmuşdur.

Sahibkarlar tərəfindən edilən müraciətlərin aidiyyəti üzrə araşdırılaraq cavablandırılmasında sistemlilik yaratmaq və operativliyə nail olmaq çox önəmlidir. Qeyd olunan operativliyə nail olmaq üçün 1 sentyabr 2009-cu il tarixdən İqtisadi İnkişaf Nazirliyində "195-2" prefiks nömrəsi ilə fəaliyyət göstərən Telefon Məlumat Mərkəzi yaradılmışdır.

Eyni zamanda Azərbaycan Respublikasının **Sahibkarlığa Kömək Milli Fondu** sahibkarlara güzəştli kreditlərlə maliyyə dəstəyinin verilməsi, investisiya

layihələrinin maliyyələşdirilməsi sahəsində konkret sahələrin təşviqi, regionlarda və Bakı şəhərinin qəsəbələrində sahibkarlığın inkişafına həsr olunmuş tədbirlərin keçirilməsi, sahibkarlara maarifləndirici treninqlərin təşkil edilməsi, sahibkarlığın informasiya təminatının gücləndirilməsi, müasir texnologiyaların tətbiqi, rəqabət qabiliyyətli, xüsusilə ixrac yönümlü və idxal əvəzləyici məhsulların istehsalını və emalını nəzərdə tutan, eyni zamanda bu sahələrin inkişafını stimullaşdıran infrastruktur layihələrinin maliyyələşdirilməsini çox uğurla davam etdirir. Bütün bunların nəticəsidir ki, Azərbaycan müstəqilliyin ilk illərində gündəlik istehlak malları idxalçısı olan bir ölkədən hal-hazırda yüksək texnologiyalar, müasir avadanlıqlar, elektrotexniki aparatlar, cins və damazlıq heyvanlar, yüksək məhsuldarlığı olan toxumlar və ən əsası "nou-hau" idxalçısına çevrilmişdir.

Sahibkarlığa Kömək Milli Fondu tərəfindən 2009-cu ilin ikinci yarısından başlayaraq 2012-ci ilin yanvar ayının 1-ə kimi respublika iqtisadiyyatının qeyri-neft sektoru üçün xüsusi diqqətə layiq olan, ümumi dəyəri 707 milyon manat, ümumi kredit tələbatı 339,2 milyon manat olan 185 investisiya layihəsinə 313,3 milyon manat güzəştli kredit vəsaiti verilmişdir.

Eyni zamanda SKMF tərəfindən sahibkarların dəstəklənməsi, onlara güzəştli kreditlərin verilməsi, regionlarda və paytaxtın müxtəlif qəsəbələrində sahibkarlarla görüşlərin keçirilməsi işi 2012-ci ildə də davam etdirilmişdir. Beləki, 2012-ci ilin ilk

6 ayı ərzində SKMF tərəfindən Respublikada 17 belə tədbir keçirilmiş həmin tədbirdə sahibkarların üzləşdikləri problemlər dinlənilmiş və onlara güzəştli kreditlər ayrılmışdır.

Bu cür tədbirlər isə sahibkarlarda Fondun verdiyi kreditlər barədə məlumatların artmasına, öz növbəsində onların qeyd olunan güzəştlərdən və imkanlardan istifadə səviyyəsinə öz müsbət təsirini göstərmişdir. Beləki, 2011-ci ilin müvafiq dövrü ilə müqayisədə 2012-ci ilin ilk 6 ayı ərzində SKMF-yə müraciət

etmiş sahibkarların investisiya layihələrinin məbləği 2,6 dəfə, o cümlədən sənaye məhsullarının istehsalı və emalı üzrə 1,6 dəfə, kənd təsərrüfatı məhsullarının istehsalı və emalı məhsulları üzrə isə 2,7 dəfə çox olmuşdur.

Qeyd etmək lazımdır ki, SKMF tərəfindən regionlarda fəaliyyət göstərən sahibkarlıq subyektlərinin təqdim etdiyi layihələrin maliyyələşdirilməsinə üstünlük verilməsidir. Beləki, 2012-ci ilin ilk 6 ayı ərzində maliyyələşdirilmiş 1402 investisiya layihəsindən yalnız 10,3 %-i (145 layihə) Bakı şəhərində fəaliyyət göstərən sahibkarlıq subyektlərinin təqdim etdiyi investisiya layihələrinin payına düşmüşdür. Yəni qeyd olunan dövr ərzində 1402 layihədən 89,7 %-i (1257 layihə) regionlarda fəaliyyət göstərən sahibkarlıq subyektlərinin təqdim etdiyi investisiya layihələrinin payına düşmüşdür.

Dəqiqlə vurğulamaq lazımdır ki, SKMF tərəfindən maliyyələşdirilmiş investisiya layihələrinin miqdarında olduğu kimi məbləğində də regionlarda fəaliyyət göstərən sahibkarlıq subyektlərinin təqdim etdiyi investisiya layihələrinin xüsusi çəkisi çox böyük olmuşdur.

Beləki, 2012-ci ilin ilk yarısında SKMF tərəfindən verilmiş ümumi güzəştli kredit məbləğinin (143,1 milyon manat) 72,7 %-i (103,5 milyon manat) regionlarda fəaliyyət göstərən sahibkarlıq subyektlərinin təqdim etdiyi investisiya layihələrinin payına düşmüşdür.

Qeyd olunan dövr ərzində SKMF tərəfindən verilmiş güzəştli kreditlərin iqtisadiyyatın sahələri üzrə bölgüsü ilə bağlı diaqramla diqqət yetirincə məlum olur ki, Fond tərəfindən əsas prioritet sahə kimi kənd təsərrüfatı məhsullarının istehsalı və emalı götürülmüşdür. Bu isə iqtisadi cəhətdən tamamilə doğrudur. Beləki Dövlət Statistika Komitəsinin verdiyi məlumatlara görə məşğul əhəlinin təqribən 38%-i kənd təsərrüfatı sektorunda çalışır və bu cür güzəştli kreditlər onların fəaliyyətlərini genişləndirmələrinə və daha çox mənfəət əldə etmələrinə imkan verəcəyi qənaətinə uyq.

Azərbaycanda İxracın və İnvestisiyaların Təşviqi Fondu (AZPROMO) tərəfindən təkcə 2011-ci il ərzində yerli və xarici iş adamlarının və beynəlxalq

tərəfdaşların iştirakı ilə 190 milli və beynəlxalq tədbir keçirilmişdir. Beləliklə yerli sahibkarlar belə tədbirlər vasitəsilə istehsal etdikləri məhsulları çox rahatlıqla xarici bazarlara çıxarmaq məqsədilə sərfəli tərəfdaşlıq əlaqələri qurmuşdur.

Beləki, qeyd olunan dövr ərzində sözügedən tədbirlər çərçivəsində təşkilatlar arasında 14 əməkdaşlıq haqqında anlaşma memorandumları və müqavilə imzalanmış, yerli və xarici şirkətlər arasında müxtəlif sahələr üzrə ilkin razılıq əldə olunmuşdur.

AZPROMO tərəfindən yeni ixrac bazarlarının öyrənilməsi məqsədilə 2010-2011-ci illər ərzində "Baltik ölkələrinə ixrac imkanları" və "Körfəz ölkələrində ixrac imkanları" adlı bazar tədqiqatları aparılmışdır. Tədqiqat hesabatının nəticələrinin Azərbaycan şirkətlərinə təqdimatı keçirilmişdir. Avropa Birliyində gömrük qanunu, vergi məəcəlləsi, idxal tələbləri və prosedurlar, məhsulların təsnifatı, kənd təsərrüfatı və ərzaq təhlükəsizliyi, sertifikat və etiketləndirmə tələbləri, ixrac zamanı tələb olunan sənədlər haqda məlumatların daxil edildiyi "Avropa Birliyinə necə ixrac etməli" tədqiqat başa çatdırılmışdır. Həmçinin, "Kanadaya necə ixrac etməli", "Yaponiyaya necə ixrac etməli" və "Malayziyanın ixrac və investisiya mühiti" adlı bazar tədqiqatları aparılır.

Yerli şirkətlərin ixrac potensialının gücləndirilməsinə dəstək məqsədilə AZPROMO tərəfindən mütəmadi olaraq maarifləndirmə tədbirləri təşkil olunur. 2010-cu ilin 11-12 may tarixlərində BMT-nin İnkişaf Proqramının dəstəyi ilə "Ərzaq məhsullarının qablaşdırılması və etiketləşdirilməsində Avropa İttifaqı tələbləri" mövzusunda Fransadan dəvət olunmuş mütəxəssisin iştirakı ilə Bakıda 2 günlük seminar keçirilmiş, seminarda 22 istehsalçı şirkətin nümayəndəsi iştirak etmiş və seminarın sonunda iştirakçılara sertifikat təqdim olunmuşdur.

2011-ci il ərzində 5 maarifləndirmə tədbiri və təcrübə mübadiləsi (kənd təsərrüfatı və qida sektorunda fəaliyyət göstərən 6 yerli şirkət nümayəndələrinin İsrailə təlim səfəri, məhsul ixracı və daşınması zamanı tətbiq olunan beynəlxalq standartlar və ixrac məhsullarının ştrixkodlaşdırılması barədə yerli sahibkarların maarifləndirilməsi məqsədilə "INKOTERMS 2010" mövzusunda, Dünya Bankının

Bakı Ofisi ilə birgə Şərqi Avropa və MDB-də həyata keçirilən satınalma layihələrində Azərbaycan şirkətləri üçün iştirak imkanları haqqında, ölkədə fəaliyyət göstərən əmtəə istehsalçılarının qeydiyyat nömrəsinin və məhsulun kodlaşdırılmasına dair seminarlar, yerli arıçılar üçün İsrail ekspertlərinin iştirakı ilə 2-günlük treninq və müəssisələrə səfərlər) təşkil edilmişdir.

Paralel olaraq Azərbaycan Respublikası *Sənaye və İqtisadiyyat* Nazirliyinin Bakı Biznes Tədris Mərkəzi (BBTM) tərəfindən aşağıdakı 4 istiqamət üzrə 53 biznes və korporativ tədris modulları hazırlamışdır:

- <i>ümumi xarakterli;</i>	- <i>infrastruktur xarakterli;</i>
- <i>funksional xarakterli;</i>	- <i>korporativ.</i>

Bakı Biznes Tədris Mərkəzi tərəfindən davamlı olaraq Bakı şəhərində və regionlarda xarici və yerli ekspertlərin iştirakı ilə sahibkarlar, iş adamları və sahibkarlıq fəaliyyətinə yeni başlamaq istəyənlər üçün müxtəlif mövzularda maarifləndirici tədbir, konfrans, seminar, dəyirmi masa və treninqlər keçirilməkdədir.

Bütün bunlar isə ölkəmizin ticarət əlaqələrinin genişləndirilməsində ciddi təkan vermişdir. Əlaqəli qanunvericilik aktlarına müvafiq dəyişikliklərin edilməsi-Respublikamızın ticarət əlaqələrinin daha da genişlənməsi, ixrac və idxalın hər coğrafi, həm də əmtəə strukturunun diversifikasiyası, ölkədə yeni texnologiyalara əsaslan istehsal sahələrinin yaradılması və inkişaf etdirilməsi, eyni zamanda əhalinin ərzaq məhsulları ilə etibarlı təminatı məqsədilə mövcud əlaqəli qanunvericilik aktlarının daim təkmilləşdirilməsi çox böyük əhəmiyyətə malikdir. Belə ki, Azərbaycan Respublikası Prezidentinin "Azərbaycan Respublikasında idxal-ixrac əməliyyatlarının tənzimlənməsi qaydalarının təkmilləşdirilməsi sahəsində əlavə tədbirlər haqqında" 2010-cu il 14 may tarixli, 260 nömrəli Fərar ilə "Azərbaycan Respublikasında idxal-ixrac əməliyyatlarının tənzimlənməsi Qaydaları"na müvafiq dəyişikliklər edilmişdir. Qeyd olunan dəyişikliklərlə ixrac qiymətinin əsaslandırma arayışı, əməliyyatın maliyyələşdirilmə tənəyi barədə məlumatların Sənaye və İqtisadiyyat Nazirliyinə təqdim olunması, dövlət

müəssisələri və dövlətin payı 50 faizdən yuxarı olan digər müəssisələr istisna olmaqla hüquqi və fiziki şəxslər tərəfindən malların və xidmətlərin ixracı zamanı, onların haqqının qabaqcadan ödənilməsi, yaxud akkreditiv və ya birinci dərəcəli bankların zəmanətinin təqdim edilməsi tələbləri aradan qaldırılmışdır.

Qeyd etmək lazımdır ki, Azərbaycanın xarici ticarət siyasəti sistemində Ümumiləşdirilmiş Preferensiyalar Sisteminin (GSP) rolu müstəsna əhəmiyyət kəsb edir. Belə ki, sənayecə inkişaf etmiş ölkələrin bazarlarında inkişafda olan ölkələrdə istehsal olunmuş malların asan rəqabət apara bilməsi üçün GSP proqramlarının yaradılması və tətbiqi ideyası 1971-ci ildə təqdim etmişdir. GSP proqramlarının tətbiqinin əsas məqsədi dünyanın zəif inkişaf etmiş əsasən də Afrika qitəsi ölkələrində, eyni zamanda İEOÖ-də ixracı artırmaq sənayeləşməni inkişaf etdirmək və həmin ölkələrdə iqtisadi artımını sürətləndirməkdən ibarətdir.

GSP proqramı altında inkişaf etmiş ölkələr az inkişaf etmiş və inkişafda olan ölkələrdə istehsal olunan mallara tətbiq olunan idxal gömrük rüsumlarını ya ciddi şəkildə azaldır, ya da sıfıra endirir. Qeyd edək ki, məhsulun GSP proqramlarının təqdim etdiyi güzəştlərdən istifadə edə bilməsi üçün ixrac zamanı forma "A"-dan istifadə olunması lazımdır. Əks halda bu məhsullara GSP proqramının təqdim etdiyi güzəştlər şamil edilməyəcək və adi qaydada idxal rüsumları tətbiq ediləcək.

Ümumiyyətlə, GSP-də benefisiar (faydalanan) ölkə statusu əldə etmiş, iqtisadi cəhətdən inkişaf etməkdə olan ölkələrdə, əsasən də Afrika və Cənub-Şərqi Asiyanın ən zəif inkişaf etmiş ölkələrində istehsal olunmuş mallar bu güzəştlər sistemi vasitəsilə idxal rüsumlarından ya tamamilə azad olur, ya da cüzi faiz dərəcələri ilə idxal olunurlar. Bu isə istehsalın və ixracın diversifikasiyasını öz qarşısına məqsəd qoymu^o Azərbaycan kimi bir ölkə üçün çox vacibdir.

Digər bir tərəfdən Azərbaycan "GSP" proqramlarına daxil olmaqla dünyanın idxal bazarmın böyük bir hissəsinə rüsumsuz və ya cüzi rüsumlarla daxil olmaq imkanı əldə etmişdir. Belə ki, Azərbaycan bu proqram çərçivəsində ABŞ-a 3414, AB-yə 7200, İsveçrəyə 5018, Kanadaya 3516, Türkiyəyə 3474, Yaponiyaya 3216, Norveçə 6300 mal mövqeyi üzrə rüsumsuz və ya cüzi rüsumla ixrac edilə bilər.

UNCTAD-ın verdiyi məlumata görə hal-hazırda dünyada 13 ölkə Ümumiləşdirilmiş Preferensiyalar Sistemi (Generalised System of Preferences - GSP) tətbiq edir. Bunlar aşağıdakılardır:

GSP proqramları və Azərbaycan

GSP proqramları			
GSP proqramları	Azərbaycanın benefisiar olduğu	Azərbaycanın benefisiar olmadığı lakin istifadə edə bildiyi	Azərbaycanın benefisiar olmadığı
1 ABŞ	+		
2 Kanada	+		
3 Avropa Birliyi	+		
4 Norveç	+		
5 İsveç	+		
6 Bolqarıstan		+	
7 Türkiyə	+		
8 Yaponiya	+		
9 Avstraliya			+
10 Yeni Zelandiya			+
11 Rusiya Federasiyası		+	
12 Belarus		+	
13 Estoniya		+	

Mənbə: Cədvəl UNCTAD-ın internet sahifəsinə əsasən hazırlanmışdır

Qeyd olunduğu kimi, hal-hazırda dünyada 13 ölkə GSP tətbiq etsə də Azərbaycan Respublikası bu proqramların hamısından istifadə etmir.

Azərbaycan hökumətinin məqsədyönlü fəaliyyəti nəticəsində Azərbaycan mənşəli məhsul ixracatçıları 1 yanvar 2009-cu il tarixindən GSP proqramından

daha çox üstünlüklər təqdim edən Avropa Birliyinin digər GSP+ proqramından istifadə etmək hüququ əldə etmişlər. Avropa İttifaqının müvafiq qərarına əsasən bu proqramın benefisiarı olan ölkələr nəzərdə tutulmuş imtiyazlardan 1 yanvar 2012-ci il tarixinədək istifadə edə bilərdilər. Lakin, Avropa İttifaqının 2011/C 363/06 nömrəli qərarına əsasən 1 yanvar 2012-ci il tarixindən GSP+ proqramının benefisiarı olan ölkələr bu proqramdan növbəti 2 il ərzində istifadə etmək imkanı əldə etmişlər.

Bəs nədir GSP+ proqramını GSP-dən fərqləndirən əsas cəhət? Qeyd etməliyik ki, Avropa Birliyinin GSP+ proqramının əvvəlkindən əsas fərqi onun daha çox güzəştlər təqdim etməsidir. Beləki, beynəlxalq ticarətin mal nomenklaturası üzrə 97 qrupdan 68-i gömrük rüsumundan tamamilə, 10 mal qrupu isə advalor gömrük tariflərindən azad edilmişdir. 11 mal qrupunda yer alan malların isə əksər hissəsi gömrük rüsumlarından azad edilmişdir. Digər 8 mal qrupunda yer alan malların isə az bir hissəsi gömrük rüsumlarından azad edilmişdir.

GSP+ çərçivəsində məhsul ixracı zamanı güzəştlərdən istifadə etmək üçün **"Forma A"** mənşə sertifikatı təqdim olunmalıdır.

Azərbaycan Respublikası Avropa Birliyi ölkələri ilə yanaşı, ABŞ-ın GSP proqramından istifadə edir. Ümumiyyətlə, ABŞ GSP proqramını 1 yanvar 1976-cı il tarixindən etibarən tətbiq edir. 19 dekabr 2008-ci il tarixli ABŞ Prezidenti Core Buşun qərarı ilə Azərbaycan ABŞ-ın GSP proqramına daxil edilmişdir. Qeyd etmək lazımdır ki, 2010-cu ildə ABŞ-ın GSP çərçivəsində idxalı 22,5 milyard ABŞ dolları təşkil etmiş, benefisiar ölkə statusuna malik 129 ölkə bundan 682 milyon ABŞ dolları həcmində imtiyaz əldə etmişdir.

Azərbaycan Respublikasının ABŞ-dakı Səfirliyinin məlumatına əsasən 2011-ci ildə ABŞ-ın GSP proqramından ən çox faydalanan 50 ölkə sırasnda *Azərbaycanın adı yer almamışdır.* Qeyd olunan məlumatda sözügedən dövr ərzində Azərbaycandan ABŞ-a ümumi ixracın həcmi **242 min ABŞ dolları** təşkil etmişdir. Lakin sözügedən proqram çərçivəsində Gürcüstandan ABŞ-a ixracın

həcmi 101 milyon ABŞ dolları təşkil etmişdir ki, bu da Azərbaycanın ABŞ-a ümumi ixracından 417 dəfə çoxdur.

Ümumilikdə Azərbaycanın GSP proqramları çərçivəsində bir çox mal mövqeləri üzrə ixrac imkanları olduğu halda bu güzəştlərdən yetərinə istifadə olunmamışdır. Belə ki, əksər GSP proqramlarından faydalanmaq hüququ olsa da bu imtiyazlardan çox cüzi dərəcədə istifadə etmişdir.

Qeyd etmək lazımdır ki, 2009-cu ildən etibarən vahid əməkdaşlıq formatının tətbiq edilməsini nəzərdə tutan “şərq tərəfdaşlığı” təşəbbüsünü qəbul etdikdən sonra Aİ-Azərbaycan əlaqələrinin inkişafında yeni mərhələ başladı. Şərq Tərəfdaşlığı (ŞT) Proqramı Aİ və ŞT ölkələri, o cümlədən, Azərbaycan arasında münasibətlərin daha yüksək səviyyəyə qaldırılmasını, mövcud əməkdaşlığının ikitərəfli və çoxtərəfli formatda davam etdirilərək genişləndirilməsini nəzərdə tutur. ŞT Proqramı çərçivəsində Aİ hər bir tərəfdaş ölkə ilə daha sıx əlaqəni yaratmaq, tərəfdaş ölkənin ÜTT-na üzv olduğu təqdirdə onunla dərin və müfəssəl azad ticarət zonasının yaradılması – ölkələrin və Aİ-nin enerji təhlükəsizliyinin gücləndirilməsi istiqamətində daha dərin əməkdaşlığının həyata keçirilməsini planlaşdırır.

2009-2012-ci illər ərzində Azərbaycanın Aİ ilə ticarət əlaqələrinin 89%, o cümlədən ixrac 80%, idxal isə 2,3 dəfə artmışdır. Qeyd edilən mərhələdə Aİ Azərbaycanın əsas ticarət tərəfdaşı kimi üstünlüyünü qoruyub saxlamış, xarici ticarət balansını müsbət saldo ilə yekünlaşmış, idxalın strukturunda müsbət dəyişikliklər baş vermişdir.

Təhlil edilən dövüdə Azərbaycanda sənaye, kənd təsərrüfatı, ticarət, nəqliyyat, turizm, bankçılıq, xidmət və s. sahələrdə 1122 Avropa şirkəti fəaliyyət göstərmişdir. Aİ-nin 20 ölkəsi ilə 2 qat vergitutmanın aradan qaldırılması, 17 ölkəsi ilə sərmayələrin, təşviqi və qarşılıqlı qorunması haqqında sazişlər imzalanmış, 13 ölkəsi ilə hökumətlərarası komissiyalar yaradılmışdır. Aİ əməkdaşlığın bütün dövrləri ərzində 600 min avroya yaxın məbləğdə maliyyə və texniki dəstək göstərmiş Azərbaycanda, əsas kapitalla yönəlmiş xarici

investisiyaların 51%-i, qeyri-neft sektoruna qoyulmuş xarici investisiyaların isə 36%-i Avropa İttifaqı ölkələrinin payına düşmüşdür.

2014-cü ilin məlumatlarına görə Avropa İttifaqı Azərbaycanın ümumi xarici ticarət dövriyyəsində təxminən 40%, ixracda isə 70% xüsusi çəkiyə malik olmaqla Respublikamızın əsas ticarət tərəfdaşdır. Azərbaycanın 10 ən iri ticarət tərəfdaşlığından 7-si Aİ ölkəsidir. Bugün Azərbaycanın ixracının 80%-dən çoxunu təşkil edən neft və neft məhsullarının əsas alıcısı da məhz, Avropa ölkələridir.

Müasir dövrdə ölkəmizin xarici ticarət siyasətinin qarşısında duran ən vacib məsələlərdən biri də xarici ticarət əlaqələrinin kəmiyyət və keyfiyyətində yüksəlişə nail olmaqla yanaşı, onun səmərəli inkişafını təmin etməkdir.

Xarici ticarət əlaqələrinin diversifikasiyasının təmin olunması xarici ticarətin infrastrukturunun genişləndirilməsini tələb edir. Xarici ticarət logistikasının qeyri-kamilliyi, gömrük rəsmiləşdirilməsinin mürəkkəbliyi, qanunların tətbiqində bürokratik sistemin mövcudluğu xarici ticarət əlaqələrinin inkişafına mənfi təsir göstərən başlıca amillərdəndir. Beləki, ölkədə sahibkarlığın inkişafında münbit şəraitin yaradılması, onlara dövlət dəstəyinin daha da artırılması, xüsusilə də ixrac yönümlü mallar istehsalının dəstəklənməsi nəticəsində Respublikamız gündəlik istehlak mallarının idxalçısından rəqabətqabiliyyətli mal və xidmətlər ixrac edən bir ölkəyə çevrilə bilər. Bu baxımdan qeyd olunan sahədə Hökumətimizin apardığı əməli və praktik işləri müsbət qiymətləndirmək olar.

3.2.Azərbaycanın ÜTT ilə qarşılıqlı faydalı əlaqələrinin formalaşdırılması – xarici ticarət əlaqələrinin tənzimlənməsinin mühüm istiqaməti kimi

ÜTT-nin fəaliyyətinin əsas məqsədi dünya ticarətinin liberallaşdırılması beynəlxalq səviyyədə açıq ticarətin təmin edilməsidir.

ÜTT-yə qəbul qəbul müəkkəb prosedurları özündə birləşdirən hər bir ölkə üçün xarakterik xüsusiyyətlər kəsb edilən məsələdir. Belə ki, Azərbaycan ÜTT-yə qoşulmaqla integrasiya əlaqələrinin möhkəmləndirilməsi və ölkə iqtisadiyyatının inkişafına nail olacaq.

Azərbaycanın ÜTT-yə üzvlüyü qanunvericiliyin təkmilləşdirilməsi ilə birbaşa bağlıdır. Hazırda tənzimləmə, intellektual mülkiyyət və investisiyalar sahəsində elə qanunlar var ki, onlar beynəlxalq standartlara , eləcə də ÜTT-in tələblərinə cavab vermir. Burada gömrük, lisenziyalaşdırma, kvotalar və ÜTT-nin əsasını təşkil edən və beynəlxalq ticarətin tənzimlənməsi üçün çərçivə yaradan Uruqvay Raundu Sazişlərindəki prinsiplərə və normalara uyğun bütün digər nəzarət növləri üçün tənzimləyici, rejim yaratmaq tələb olunur. Uruqvay Raundu prinsipləri və normaları heç bir mülahizələrdən asılı olmayaraq, ümumiyyətlə ölkənin ticarəti üçün faydalıdır. Onlar əməliyyat xərclərini azalıdır və ölkənin ticarətdə rəqabət bacarığını artırır. Belə ki, ÜTT-yə qəbul ölkənin ticarət siyasətini proqnozlaşdırmağa imkan verəcək , şəffaflıq artacaq, beynəlxalq ticarət tərəfdaşları çoxalacaq və iqtisadi münaqişələr daha səmərəli həll olunacaq. Qeyd edək ki, kənd təsərrüfatı sazişi çərçivəsində müzakirə olunan əsas məqamlar bu sahəyə subsidiyaların yuxarı həddinin və tariflərin müəyyənləşdirilməsini önə çəkir.

Azərbaycan Respublikası İqtisadiyyat və Sənaye Nazirliyinin ÜTT qəbulu üzrə katibliyinin araşdırmalarına görə, xarici iqtisadi münasibətlər sahəsində təhlillər göstərir ki, investorlar əsasən investisiya mühiti daha əlverişli olan və investisiya siyasəti proqnozlaşdırıla bilən ölkələri axtarırlar. ÜTT-yə üzvlük isə xarici investisiyaların cəlb edilməsinə əhəmiyyətli dərəcədə müsbət təsir göstərir, çünki “şəffaflıq” ÜTT-nin əsas prinsiplərindən biridir. Bununla yanaşı, xarici

sahibkar ÜTT-nin digər əsas prinsipi olan – “milli rejim”in (xarici və yerli sahibkarlar arasında ayrı-seçkiliyə yol verilməməsi) tətbiq olunduğu ölkələrə ehtiyat etmədən investisiya yönəldir. Bu baxımdan, Azərbaycanın ÜTT-yə qəbulu ilə əlaqədar danışıqlar zamanı tutacağı mövqe 4 əsas istiqamətdə:

---Malların ticarəti

---Xidmətlərin ticarəti

---Əqli mülkiyyət

---ÜTT-nin qaydalarından kənara çıxan məsələləri üzrə müəyyən edilmişdir.

ÜTT-nin fəaliyyətinin geniş olmasını əhatə edən hüquqi normativ aktlar,sazişlər daxil edilmişdir. Bunlar sənaye, kənd təsərrüfatı , toxuculuq, emal, bank və UKT xidmətlərini, hökumət satın mallarını, qida məhsullarının təhlükəsizliyinə sanitar nəzarəti, intellektual mülkiyyəti və bir çox başqa sahələri əhatə edir.

Qeyd etmək lazımdır ki, Respublikamızın iqtisadi maraqlarına uyğun olmayan öhdəliklərin qəbul olunmasının qarşısını almaq məqsədilə, bir sıra tədbirlərin sırasında biznes dairələri ilə daimi məsləhətləşmələrin aparılması və bununla da üzvolma prosesində şəffaflığın təmin edilməsi durmalıdır.

1. Sənayenin ən zəif və eyni zamanda ixrac potensiallı sahələri, eləcə də ayrı-ayrı mallar üzrə prioritet istiqamətləri müəyyənləşdirilməli və onların keçid dövrü ərzində qorunması məqsədilə gömrük rüsumlarından, kreditlərdən, subsidiyalardan və vergi güzəştlərindən səmərəli istifadə olunmalıdır. Ortalama idxal gömrük rüsumunun səviyyəsi nisbətən eyni səviyyədə qalmaq şərti ilə, istehsalı səmərəli olmayan mallara ən aşağı rüsum, digərlərinə yüksək idxal gömrük rüsumu tətbiq edilməlidir. Gömrük tariflərinin qorunması tələb olunan sənaye sahələrinin təhlükəsizliyini təmin edən yuxarı hədd dərəcələri işlənib hazırlanmalı, danışıqlar zamanı nail olunmuş idxal gömrük rüsumlarının yuxarı hədd dərəcələrinin üzvolmadan sonra azalma tempinin əsas ticarət tərəfdaşları və eləcə də eyni mallar üzrə rəqib hesab olunan ölkələrin azalma templərindən yüksək olmamasına nəzarət edilməlidir.

Bununla yanaşı kənd təsərrüfatı üçün mühüm əhəmiyyət kəsb edən məhsullara idxal gömrük rüsumlarının yüksək hədd dərəcələrinin qəbul edilməsinə nail

olunmalıdır. Kənd təsərrüfatında daxil dəstəyin səviyyəsini və növlərini əks etdirən tədbirlər planı işlənilməlidir. Məhdudiyyətlər qoyulan subsidiyaların növlərinin üzvolmadan sonra ən maksimal səviyyədə istifadə olunması üçün müvafiq araşdırmalar aparılmalı və təkiflər hazırlanmalıdır. GATT çərçivəsində inkişaf etməkdə olan ölkələrə tətbiq olunan xüsusi və diferensiallaşdırılmış rejimə əsasən verilən güzəştlər sistemli surətdə öyrənilməli, onların Azərbaycan tərəfindən istifadə olunması araşdırılmalıdır.

2. ÜTT Katibliyinə veriləcək xidmətlərlə ticarət üzrə ACC5 cədvəli hazırlanmalıdır. Bu cədvəldə ölkədə bütün xidmət sahələrində xarici və yerli sahibkarlara tətbiq olunan siyasət, güzəştlər rejimi, üstünlüklər göstərilməlidir. Sənədlərin hazırlanması ilə eyni vaxtda xidmətlərin təhlili aparılmalıdır. Belə ki, mövcud vəziyyəti aydınlaşdırmaq, liberallaşdırmanın miqyasını müəyyənləşdirmək və onun gələcək təsirinin ilkin qiymətləndirməsini həyata keçirmək lazımdır. Bu bir daha yerli biznes dairələrinə məsləhətləşmələr zamanı düzgün tövsiyələr vermək, daxili bazarın maraqlarına uyğun qərar çıxarmağa imkan yaradacaqdır. Xidmət sahələrinin liberallaşdırılması ilə bağlı çoxtərəfli ticarət sistemində aparılan danışıqların nəticələri daim izlənilməsi məqsədəuyğundur.

3. Əqli mülkiyyətlə bağlı danışıqlar ÜTT-nin tələblərinə uyğun olaraq Azərbaycan, sənaye mülkiyyətinin və əqli mülkiyyətin qorunması sahəsində əksər Konsvensiyaların üzvüdür. Eyni zamanda müəllif hüququ sahəsində milli qanunvericiliyin artıq ümumən uyğunlaşdırılması aparılmışdır. Bununla belə, bir sıra tədbirlərin həyata keçirilməsi nəzərdə tutulur. Bunlardan WIPO-nun ifalar Fonoqramları, eləcə də Müəlliflik hüquqi haqqında Müqavilələrə və Roma Konvensiyasına qoşulması istiqamətində işlər aparılmalıdır. Bundan əlavə qeyd etmək lazımdır ki, sənaye mülkiyyəti üzrə qanunvericiliyin TRIPS qaydalarına uyğunlaşdırılması üzrə hələ də müəyyən işlər görülməlidir. “İntegral sxem topologiyaları hüquqi qorunması haqqında” və “Folklorun hüquqi qorunması haqqında” yeni qanunlar qəbul edilmişdir. Folklorun hüquqi qorunması haqqında

beynəlxalq Konvensiyanın hazırlanıb qəbul olunması ilə bağlı beynəlxalq səviyyədə Azərbaycan fəal iştirak edir və öz təkliflərini WIPO –ya göndərmişdir.

Qeyd etmək lazımdır ki, aparılan işlər zamanı xüsusi diqqət Ermənistan tərəfindən Azərbaycanın bədii, musiqi əsərlərinin və digər əqli mülkiyyət növlərinin mənimsənilməsi faktlarına qarşı ÜTT -nin mübahisələrin həlli mexanizmi vasitəsilə bu ölkənin cəzalandırılmasına nail olunmalıdır.

4. ÜTT-nin qaydalarından kənara çıxan məsələlər ÜTT-nin məcburi olmayan Sazişləri kateqoriyasına aiddir. Lakin son üzvləmlər zamanı inkişaf etmiş ÜTT üzvləri yeni üzv olan ölkələrin həmin Sazişlərin tətbiqinə dair öhdəliklər götürməsinə cəhd etmişlər və bir çox hallarda buna nail olmuşlar. Buna görə də, ÜTT-nin məcburi olmayan qaydalarının öyrənilməsinə və həmin qaydalar üzrə öhdəliklərin götürülməsi cəhdlərinə hazır olmağa xüsusi diqqət yetirilməlidir. Bu işdə dövlət qurumları müstəsna rol oynamalıdır.

Qeyd etmək lazımdır ki, ÜTT –yə qəbullu bağlı fəaliyyət göstərən qurum eyni zamanda daxildə fəaliyyət göstərən işçi qrupları ilə yanaşı, ÜTT Katibliyi, Azərbaycanın Cenevrədəki Missiyası və eləcə də xarici ölkələrin müvafiq qurumları ilə əlaqə yaratmaq səlahiyyətinə malik olmalıdır. Nəzərə alsaq ki, hazırda ÜTT-nin 150-yə yaxın üzvü var, onda nəzərə almaq lazımdır ki, bu üzvlərlə konsepsiyaya nail olmaq nə qədər çətindir.

Qeyd etmək lazımdır ki, hal-hazırda mütəxəssislər arasında digər qızgın müzakirələrə səbəb olan məsələ, ÜTT-yə üzv olduqdan sonra qoruyucu tədbirlərin istifadəsinin mümkünlüyüdür. ÜTT qaydaları proteksionizmi tamamilə qadağan etmir, gömrük tariflərinin artmasına imkan verir, kəmiyyət məhdudiyyətlərinə və lisenziyalığa tamamilə qadağan qoymur, müəyyən sahələrin subsidiyalandırılmasına icazə verir. Lakin bunların hamısı bəzən konkret göstərilmiş bəzən isə ümumi qaydalar və hüquqi normalara müəyyən olunmuş əsaslarda həyata keçirilməlidir. Buna görə də , Azərbaycanın ÜTT-yə qoşulması xarici ticarətin tənzimlənməsində dövlətimizin mövcud olan imkanlarını zəiflətməyəcək, əksinə milli idxalçıların və ixracatçıların maraqlarının qorunması üçün müasir hüquqi şərait yaradacaq və bir çox ölkələrin iştirak etdiyi çoxtərəfli

ticarət təcrübəsinə keçidə imkan verəcəkdir. Beləliklə, Azərbaycanın ÜTT-yə əlverişli şərtlərlə üzv olunmasını bir məqsəd kimi deyil, bazar iqtisadiyyatına cari dövrü iqtisadi islahatların davam etdirilməsini daha da stimullaşdıran və bununla da iqtisadiyyatın inkişafına güclü təkan verən bir proses kimi qəbul etmək lazımdır.

Çoxda Azərbaycanın dünya ticarət sistemində, həmçinin beynəlxalq əmək bölgüsündə öz layiqli yerini tutması, digər dövlətlərlə iqtisadi əlaqələrin daha da inkişaf etdirilməsi, iqtisadi inkişafın stimullaşdırılması və nəhayət, iqtisadiyyatın transformasiyanın təmin edilməsi olacaqdır.

Azərbaycanın Hökuməti Respublikanın ÜTT -yə üzv olmaqda məqsədi Dünya iqtisadiyyatı sistemində integrasiya prosesini sürətləndirmək, üzv olan ölkələrin bir-birinə verdikləri güzəştlərdən faydalanmaq, ÜTT tərəfindən qəbul edilmiş ümumi qaydalar əsasında ticarət əməliyyatları həyata keçirməkdən ibarətdir. Bundan başqa Respublikada aparılan iqtisadi islahatlara beynəlxalq təşkilatlar və eləcə də ölkələr tərəfindən yardımın artırılmasına nail olmaq, daha çox həcmdə birbaşa xarici investisiyaları cəlb etməkdən ibarətdir.

Hal-hazırda ÜTT –də aparılan danışıqların hər bir yeni raundu beynəlxalq ticarətin daha da liberallaşdırılması ilə nəticələnir. Belə bir şəraitdə hər bir yeni üzv olmuş ölkə daha sərt şərtlərlə təşkilata qəbul edilir. MDB ölkələrindən Qırğızıstan, Gürcüstan , Moldova və Ermənistan artıq ÜTT –nin üzvüdürlər. Bu ölkələrin üzvolma şərtləri inkişaf etməkdə olan ölkələrin deyil, daha çox inkişaf etmiş ölkələrin şərtlərinə uyğundur.

Digər MDB ölkələri isə üzvolma danışıqlarının müxtəlif mərhələlərindədirlər. Rusiya və Ukrayna danışıqları başa çatdıraraq yekun protokolların imzalanması mərhələsinə çatmışlar. Eyni zamanda üzv olduqdan sonra bu ölkələr də müəyyən öhdəliklərin götürülməsi məqsədi ilə Azərbaycanla danışıqların başlanmasına təşəbbüs göstərə bilirlər.

Azərbaycan Respublikasının ÜTT –yə üzv olma niyyətini əks etdirən müraciət 23 iyun 1997-ci il tarixində ÜTT Katibliyinə təqdim edilmişdir.

Azərbaycanda kənd təsərrüfatının əsas məşğuliyyət sahəsi olduğunu və bu sektorda çalışanların əksəriyyətinin kommersiya məqsədilə deyil, şəxsi ehtiyaclarını ödəmək üçün təsərrüfat fəaliyyəti qurması həm bu təhlükənin əhatə dairəsinin geniş və həm də təsirli olacağını deməyə əsas verir. Belə olan halda ÜTT-yə qəbul zamanı Azərbaycanın ən çox problemlərlə üzləşən sahəsinin kənd təsərrüfatı bölməsi olacağı məlumdur. Ümumiyyətlə isə bu istiqamətdə uyğunlaşma tənəzzülünə məruz qalacaq sahə yalnız aqrar bölmə deyildir. İllərlə xarici kapitaldan ehtiyatlanaraq tənzimlənən maliyyə, bank, sığorta və digər xidmət sektorunun da vəziyyəti hökumətin diqqətindən yayınmamalıdır. İstənilən halda, problemlərimizin sənayenin əməli sahəsini də əhatə edəcəyi şübhəsizdir, çünki burada xalis rəqabət qanunları fəaliyyət göstərir. Nəzərə alsaq ki, son zamanlar enerjidaşıyıcılarının qiymətinin bahalaşmasının tendensiyaya çevrilməsi aqrar və sənaye sahələrinin nəinki keyfiyyət, həmçinin də qiymət rəqabətində imkanlarını məhdudlaşdırır bilər. Qeyd etmək lazımdır ki, Respublikamızda hələlik ÜTT-nin neft sektoru ilə bağlı xüsusi şərtləri yoxdur. Məsələn, ondadır ki, beynəlxalq ticarətdə “ÜTT ilə OPEC (Neft İstehsal Edən Ölkələrin Təşkilatı) arasında daimi razılaşma” kimi təqdim edilən razılığa görə, hələlik neft məsələləri global ticarət qaydalarının tənzimləyən ölkənin diqqətində deyil. Bu baxımdan faktiki olaraq, Azərbaycanın üzvlüyü məsələsində neft sektoru ilə bağlı şərtlər müzakirə edilmir. Amma ÜTT-nin təşkil etdiyi son müzakirələr göstərir ki, bu məsələnin yaxın illərdə aktuallaşması ehtimalı böyükdür. Bu, xüsusən Səudiyyə Ərəbistanı ÜTT-yə üzv olandan sonra daha da aktuallaşmışdır. Belə ki, Səudiyyə Ərəbistanı dünyanın ən böyük neft istehsalçısıdır və həmin ölkənin iqtisadiyyatı birbaşa neftdən asılıdır. Bundan başqa, indi dünyanın ikinci ən iri neft istehsalçısı ölkəsi hesab edilən Rusiyanın da ÜTT-yə yaxınlarda üzv olmaq istəyi “neft məsələsinin” ÜTT gündəliyinə gətiriləvəyindən xəbər verir. Belə ki, yaxın illərdə ÜTT-nin neft sektoru ilə bağlı xüsusi şərtlərinin olacağı ehtimalı vardır.

Azərbaycanın ÜTT-yə qəbul ərafəsində milli iqtisadiyyatın struktur və perspektiv təhlili, sahələrin və məhsul növlərinin rəqabətə dözümlülük indekslərinin hazırlanması üzrə sanballı elmi tədqiqatların olmaması danışıqlar və

sorğuların cavablandırılması zamanı qərarların qəbulunda elmi cəhətdən əsaslandırılmış arqumentlərin azlığına şərait yaradır və eyni zamanda hökumət məmurlarının manevr imkanlarını məhdudlaşdırır. Problemin təsirini yumşaltmaq üçün bu prosesə münsibətdə parlamentdən başlayaraq hökumətin bütün strukturlarının çevik işləməsini təmin etmək vacib və əhəmiyyətliyədir. Proses zamanı biznes strukturları və elmi-tədqiqat müəssisələri, o sıradan da mütəxəssislərlə məsləhətləşmələr zəruridir. Aparılan tədqiqatların predmetinə ölkədə beynəlxalq əmək bölgüsü , ixracat potensialı və idxalı əvəz edə bilmə imkanları baxımından məhsulların mütləq üstünlüyünün təyini daxil ola bilər. Bu zaman hədəfdə sahələr (məhsullar) üzrə ÜTT-yə qəbul ərəfəsində və perspektivdə rəqabət qabiliyyətinin zəif və güclü cəhətlərinin aşkara çıxarılması və rəqabətə dözümlülük indeksinin müəyyənləşdirilməsi durur. Əldə edilmiş nəticə isə ÜTT –yə qəbuldan uduşları çoxaltmaq, itkiləri azaltmaq və ədalətli ticarəti təmin etməyə yardımçı olar.

Qeyd etməkləzımdır ki, ÜTT-nin başlıca prinsipini xarici ticarətdə diskriminasiyasının aradan qaldırılması və üzv ölkələrin bazarlarına sərbəst girişin təminatı təşkil edir. Bu prinsiplərin Azərbaycan üçün əhəmiyyəti sübhə doğurmur. Doğrudan da idxal əməliyyatlarına tətbiq olunan kəmiyyət məhdudiyyətləri xarici ticarətlə məşğul olan biznes stukturların imkanlarından milli iqtisadiyyatın inkişafı naminə istifadə etmək sahəsində böyük əngələ çevrilib. Hazırda belə kəmiyyət məhdudiyyətlərinin sayı 7-yə qədərdir. Bu prosesdə aşkarlığın və şəffaflığın təminatı baxımından da ciddi problemlər göz qabağındadır. Xarici ticarətdə gizli dövriyyənin həcmnin ildən ilə çoxaldığı , diskriminasiyanın aşkar xarakter aldığı indiki şəraitdə bu problemlərin həlli istiqamətində ÜTT –nin imkanları əvəzsiz görünür. Nəzərə alsaq ki, məhz gizli xarici ticarət dövriyyəsinin mövcudluğunun yaratdığı problemlər ucbatından hər il dövlət büdcəsi yüz milyonlarla dollar vəsait itirir və hələ bu azmış kimi gömrük qeydiyyatından kənar malların milli bazara daxil olması ədalətsiz rəqabət şəraitinin formalaşdırılmasında və son nəticədə də azad sahibkarlığın boğulmasında xüsusi rol oynayır, onda elə bu istiqamətdə ÜTT-nin yalnız başlıca

prinsipindən irəli gələn tədbirlərin reallaşdırılması xarici ticarətdə kök salmış xeyli problemlərin həllində yardımçı ola bilər.

ÜTT-yə qəbulun müəkkəb proses olduğunu və onun müxtəlif ölkələrə fərqli dividendlər gətirdiyini, milli iqtisadiyyatda bəzi çətinliklər yaratdığını nəzərə almaqla Azərbaycan hökuməti üçün bu təşkilata üzv olmağın pozitiv və neqativ nəticələrindən konkret olaraq bəhs etmək daha çox maraq doğurur. Lakin bu, zaman əldə olunacaq qazanc və itkiləri ənənəvi olaraq ixracatçıların (istehsalçılar) və idxalatçıların (istehlakçılar) mövqeyindən qruplaşdırmaq daha məqsədəuyğundur. Təbii ki, hər iki kontekstdə cəmiyyətin də qazanc və itkiləri olduğundan ona da ayrıca münasibət bildirmək olar.

Qeyd etmək lazımdır ki, ÜTT-yə qəbulun uduşların artırılması daha çox milli iqtisadiyyatın strukturundan və inkişaf səviyyəsindən asılıdır. Ona görə də ilk növbədə iqtisadiyyatımız bu prosesə hazır olmalı, diplomatiyanın imkanlarını səfərbər edilməli və məsələyə peşəkarcasına yanaşma ortalığa qoyulmalıdır. Unutmayaq ki, ÜTT-yə qəbul məqsəd deyil, bir vasitədir. Onun vasitəsilə biz dünya iqtisadiyyatın integrasiya imkanlarını artırma, xarici ticarətimizi daha da liberallaşdırma, o sıradan texniki və kəmiyyət baryerlərini aradan qaldırma, gömrük nəzarət proseduralarını sadələşdirə , şəffaflığı artırma, mütarəqqi texnika və texnologiyaların, nou-hauların , patentlərin , bir sözlə, qabaqcıl innovasiyaların ölkəmizə cəlbini sürətləndirə, qanunlarımızı beynəlxalq standartlara uyğunlaşdırma , müəllif hüquqlarımızı qoruya bilərik. Digər tərəfdən də ümid var ki, ÜTT-yə qəbuldan sonra dünyanın aparıcı bankları və sığorta şirkətləri üzv-dövlətin iqtisadiyyatına sərmayə qoyacaq və nəhayət ki, normal maliyyə sektoru formalaşacaq, böyük pullar və uzunmüddətli kreditlər milli iqtisadiyyatların qeyri-neft sektorunun kapital problemlərini həll edəcək.

Ümumdünya Ticarət Təşkilatına üzv olmanın yaratdığı üstünlüklər əsasən 3 istiqamətdə özünü göstərir:

1. ÜTT üzvü olan ölkələrdə qiymət mexanizminin ÜTT şərtlərinə və eləcə də beynəlxalq standartlara uyğunlaşması;
2. Başqa ölkələrin bazarlarına girişin əldə edilməsi;

3. Ticarət mübahisələrinə dair ÜTT üzvlüyünün təklif etdiyi həll mexanizmlərindən istifadə edə bilmək imkanı.

Qeyd etmək lazımdır ki, Azərbaycan Respublikası Sahibkarlar (İşəgötürənlər) Təşkilatları Milli Konfederasiyasının araşdırmalarına görə, “ÜTT –yə üzlük sahibkarlığın inkişafının qanunvericilik bazasında təkmilləşdirmə aparılacaq və Azərbaycanın iqtisadi sahədə qəbul olunmuş qanunvericilik aktları ÜTT-nin tələblərinə uyğunlaşdırılacaq . Bu məsələlərin təmin olunması nəticəsində bu sferada mütləq ölkələrin standartların tətbiqi ilə ölkədə iqtisadi islahatlar sürətləndiriləcək. Burada əsas məsələlərdən biri qanunvericilik aktlarının şəffaflığı və prosedurların sadələşdirilməsidir. Yəni sahibkarın , eləcə də məmurun hüquq və vəzifələri , o cümlədən müəyyən məsələlərin həlli üçün prosedur qaydalarının aydın, dəqiq göstərilməsi neqativ halları aradan qaldırır və dolayısı ilə məhsulun maya dəyərində daxil olan gözə görünməyən xərclərin aradan qaldırılmasına səbəb olur ki, bu da son nəticədə məhsulun maya dəyərinin aşağı düşməsi ilə müşahidə olunur. Burada həm də istehlakçı udur. Ucuz qiymətlə yüksək keyfiyyətli məhsul istehsal edən sahibkarlar da bundan xeyir qazanırlar. Azərbaycanın iş adamlarının da arzusu məhz bu şərtlərin təmin olunmasıdır. Qeyd etmək lazımdır ki, bazar iqtisadiyyatının tələblərinə uyğun bilik və təcrübə tələb edilən və ölkəmizin modernləşməsi üçün vacib hesab olunan yeni qiymətli kağızlar , lizinq , sığorta, beynəlxalq daşımalar, beynəlxalq turizm , neft təchizatı sənayesi, innovasiya yönümlü layihələrin həyata keçirilməsi üçün kadr qıtlığı mövcuddur.

Belə ki, regionlarda sahibkarlıq subyektləri üçün kadr qıtlığı özünü qabarıq göstərir. Hazırkı şəraitdə bazar iqtisadiyyatının tələbləri bu günkü fermerdən köhnə qaydalarından əl çəkməyi tələb edir. Azərbaycan fermeri hazırda istehsal etdiyi məhsulu sata bilmir. Bunun nəticəsidir ki, hazırda sahibkarlıq subyektlərinin 70% -i Bakı şəhərində cəmlənmişdir. Müasir texnika və texnologiya ilə işləməyi bacaran mütəxəssislər azlıq təşkil edir. Başqa tərəfdən, Azərbaycanda peşə təhsilinin səviyyəsi yüksək deyildir. Normal işləməyən müəssisələr isə bazarda rəqabətdə uduzur. ÜTT-yə üzv olandan sonra sahibkarlar

müasir tələblərə cavab verən kadrların hazırlanmasında maraqlı olacaq. Həmin ölkələrdən beynəlxalq standartlara uyğun texnika və avadanlıqlar gətirilir. Ötən ilin birinci rübündə Azərbaycana daxil olan idxal məhsullarının 65,7% -i maşın və elektrotexnika avadanlıqlarıdır. Amma ÜTT-yə üzv olsaq, beynəlxalq standartlara daha uyğun texnika ölkəmizə gətirilmiş olar. Məlumdur ki, hal – hazırda bir çox təsərrüfat subyektləri sənayenin mütərəqqi texnologiyalar hesabına ehtiyaclarını xüsusi vəsaitlərlə qarşılaya bilmir.

Belə bir faktı göstərmək lazımdır ki, GATT-nin yarandığı 1947-ci ildə dünya ölkələrində sənaye üzrə orta tarif dərəcəsi 40% təşkil edirdisə, ÜTT –nin mövcud olduğu 2014-cü ildə müvafiq göstəricisi 5% təşkil edib. Üstəlik quruma üzv olmaq, ölkəmizə keyfiyyətli məhsul gətirilməsi deməkdir. Hal-hazırda daxili bazarda kifayət qədər çoxlu keyfiyyətsiz məhsulların olması faktıdır. Amma ÜTT üzvlüyündən sonra, qurumun üzvü kimi idxalatçılardan keyfiyyətli məhsul tələb etmək mümkün olacaq.

Təəssüflə qeyd etmək lazımdır ki, Azərbaycanın ÜTT-yə üzvlüklə bağlı uzun müddət danışıqlar aparmasına baxmayaraq hələ də bu təşkilata üzvlüklə bağlı ciddi addımlar atılmayıb. İkitərəfli və çoxtərəfli danışıqlarda Azərbaycanın həlledici razılıqlar əldə edə bilməməsi ÜTT üzvlüyünün hələ çox problemləri ilə qarşılaşacaq. İkitərəfli danışıqlarda ABŞ, Avropa Birliyi, Avstraliya və Yeni Zelandiya ilə razılaşma əldə etmək mümkün olmayıb. ÜTT-nin Cenevrə ofisi ilə çoxtərəfli danışıqlar aparan işçi qrupu hələ də razılaşma əldə edə bilməyib. İşçi qrupunun açıqlamalarında razılığın əldə ediləcəyi vaxt göstərilir.

Bir sıra iradlara baxmayaraq tarif dərəcələri ilə bağlı razılaşmalar bu təşkilat ilə aparılan danışıqlarda müəyyənləşdirildiyindən ÜTT-yə üzvlük hökumətin daxili bazarı qorumaq imkanlarının tamamilə sıradan çıxması demək olmayacaq. ÜTT-yə üzvlükdən sonra Azərbaycanın tarifləri aşağı salacağı bəlli deyildir. Məsələn, ondadır ki, bu təşkilata üzvlük heç də tariflərin kəskin aşağı salınması demək deyildir. Tariflər ikitərəfli danışıqlar əsasında müəyyənləşdirilir və bəzi tariflər hətta artırıla bilər. Başqa tərəfdən, danışıqlar zamanı “fiks tariflər” müəyyənləşdirilir, buna görə də, hökumət gələcək tariflərlə bağlı ehtiyatlı

qərarlar qəbul etməlidir. ÜTT üzvlərinə müvəqqəti müdafiə tədbirləri həyata keçirməyə icazə verilir. Həmçinin, real mübadilə dərəcələrinin aşağı saxlanması hökumətin daxili istehsalı qorumaq imkanlarını artırır. ÜTT üzvlüyündən sonra dövlət aqrar sektorda himayədarlıq siyasətini davam etdirə bilər və bu birbaşa təşkilat ilə aparılan danışıqlardan aslıdır. Dünyanın hər bir yerində, o cümlədən Azərbaycanda aqrar sektor müdafiə edilir və ölkəmizdə aqrar tariflər tətbiq edilmir və bu sahəyə yönəldilən subsidiyaların həcmi də yüksək deyildir.

ÜTT üzvlüyü birbaşa yeni , xarici investisiyalar cəlb edir: nəinki bu təşkilatın üzvlərinə qoyulan investisiyaların həcmi artır, həmçinin bu iqtisadi artıma da gətirib çıxarır. Məsələn, MDB-nin “pioneri” Qırğızıstanda ÜTT-yə üzlükdən sonra xarici investisiyaların həcmində ciddi irəliləyiş müşahidə edilmişdir. Qeyd edək ki, ÜTT millətlər arasında ticarət qaydalarını tənzimləyən yeganə global beynəlxalq qurumdur. ÜTT –nin fəaliyyəti onunla dövlətlər arasındakı razılaşmalara əsaslanır. Bu razılaşmalar müxtəlif ölkələr tərəfindən aparılan danışıqlara söykənir və həmin ölkələrin parlamentləri tərəfindən ratifikasiya edilir. ÜTT-nin nizamnaməsində göstərilir ki, bu təşkilatın əsas məqsədi əmtəə və ya xidmətlərin istehsalçılara, ixracatçılara, idxalatçılara öz bizneslərini idarə etməkdə və onu genişləndirməkdə yardım etməkdir ÜTT-yə üzlük Azərbaycanın ixrac yönümlü sektorlarına birbaşa xarici investisiyaların axmasına səbəb olacaqdır.

Qeyd etmək lazımdır ki, ÜTT şərtlərində regional ticarət razılaşmalarına üstünlük verilir. Regional ticarət razılaşmalarına Avropa Birliyi , Avropa Azad Ticarət Assosiasiyası (EFTA), Şimali Amerika Azad Ticarət Razılaşması (NAFTA), Cənubi Ümumi Bazar (MERCOSUR), Cənubi-Şərqi Asiya Millətlərinin Assosiasiyası (ASEAN), Asiya Azad Ticarət Bölgəsi(AFTA) və Şərqi və Cənubi Afrika ölkələrinin Ümumi Bazarı (COMESA), İqtisadi Əməkdaşlıq Təşkilatını (ECO) aid etmək olar.

ÜTT-yə üzlük Azərbaycana, ən azı regional sərhədləri keçmək üstünlüyü verəcək. Bununla yanaşı, MDB çərçivəsində reallaşdırılmasına çalışılan regional ticarət razılaşmaları, demək olar, zəif işləyir. Buna görə də ölkəmizin ciddi

regional ticarət razılaşmalarına qoşulması ciddi heç bir üstünlük vəd etmir. Regional ticarət razılaşmalarına üstünlük verən ölkələr də ÜTT-nin üzvüdürlər. Avropa Birliyi ölkələri ÜTT-nin üzvüdür və həmin dövlətlər bu təşkilatda vahid qurum şəklində təmsil olunurlar. Bu baxımdan Azərbaycanın ÜTT-yə qoşulması onun regional ticarət razılaşmalarındakı yerinə və roluna heç bir mənfi təsir göstərməyəcək. Kiçik daxili bazara malik, daima genişlənməkdə olan dünya bazarlarına böyük ehtiyac duyan, buna görə də dünya iqtisadi sistemində öz mövqeyini möhkəmlətmək kursu götürən Azərbaycan üçün ÜTT-yə qəbul mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Belə ki, bu addım ölkə iqtisadiyyatına müsbət təsir göstərməklə yanaşı həm də müəyyən mənfi təsirlər doğurmadan mümkün deyildir.

ÜTT-yə qəbulla bağlı Respublikada sənaye istehsalının inkişafının təmin edilməsi sahəsində qarşıda mühüm vəzifələr durur. Belə ki, Respublika iqtisadiyyatının perspektiv inkişafı və beynəlxalq əmək bölgüsü nəzərə alınmaqla istehsal sahələrinin inkişafına münasibətdə sektoral yanaşmanın gücləndirilməsi sahəsində xüsusi addımlar atılır. Belə ki, mümkün qədər əlverişli şərtlərin təmin edilməsi istiqamətində, o, cümlədən ölkədə qeyri-neft sektorunun inkişafı məsələsinə daha çox önəm verilir. Qeyri-neft sektorunda istehsalın qurulması məqsədilə ölkəyə gətirilən avadanlıq və texnologiyalara görə yalnız xarici investorlara deyil, həm də yerli iş adamlarına münasibətdə tətbiq edilməsi, xüsusilə də bunların gömrük rüsumlarından və ƏDV –dən azad edilməsi istiqamətində işlər həyata keçirilir.

ÜTT-yə qəbulla bağlı qarşıda duran əsas vəzifələrdən biri ölkədə investisiya mühitinin yaxşılaşdırılmasıdır.

Qeyd etmək lazımdır ki, Respublikada investisiya mühitinin köklü şəkildə yaxşılaşdırılması istiqamətində kompleks tədbirlər həyata keçirilir.

NƏTİCƏ VƏ TƏKLİFLƏR

Dissertasiyada qarşıya qoyulan məqsəd və vəzifələrə uyğun olaraq Azərbaycan Respublikasının xarici ticarət əlaqələrinin tənzimləmə sistemi tədqiq edilmiş, onun problemləri və təkmilləşdirilməsi istiqamətləri araşdırılaraq aşağıdakı nəticələrin və ümumiləşdirilmiş təkliflərin meydana gəlməsinə səbəb olmuşdur:

Xarici ticarət əlaqələrin tənzimlənməsinin nəzəri əsaslarının öyrənilməsi, o cümlədən müasir konsepsiyalar baxımından təhlili göstərmişdir ki, iqtisadiyyatın idarə edilməsində dövlətin yeri, rolu, funksiyası ilə əlaqədar problemlərin tədqiqi iqtisadi elminin yaranması dövründən bu gün də daxil olmaqla iqtisadçıların, tədqiqatçıların araşdırdıqları tədqiqat obyektlərindən biridir. Bu mənada ölkənin xarici ticarət əlaqələrinin tənzimlənməsi merkantilizmdən başlamış və müasir beynəlxalq ticarət nəzəriyyələrinə qədər uzun bir yol keçmişdir.

Hal-hazırda xarici (beynəlxalq) ticarət nəzəriyyələrinin inkişafı ilk növbədə Smit-Rikardo və Hekşer-Olin nəzəriyyələrinin təməl prinsipləri üzərində qurulmuşdur və bu meyli əsas götürərək sonrakı dövrlərdən təkamül yolu keçərək alternativ nəzəriyyələrin yaranmasına zəmin yaratmışdır.

Xarici iqtisadi əlaqələrin düzgün təşkili ölkələrin əhalisinin iqtisadi və sosial durumunun yaxınlaşmasında mühüm rola malikdir. Beynəlxalq ticarətdə , o cümlədən də xarici iqtisadi əlaqələrin qurulmasında uzun illərdən bəri bir-biri ilə qarşılıqlı əlaqədə olan iki meyl – beynəlxalq ticarətin liberallaşması və proteksionizmin dərinləşməsi ilə müşahidə edilir.

Dünyada inkişaf edən beynəlmiləl ticarət-iqtisadi və maliyyə əlaqələri proteksionizmin məhdudlaşdırılmasının tələb etsə də, böhran meylləri və dünya təsərrüfat əlaqələri sisteminin hər bir iştirakçısının mövqelərinin zəifləməsi zamanı ticarətin liberallaşdırılması kursunda müəyyən «kənarlaşmaların» ortaya çıxmasına imkan yaradır. İqtisadi qloballaşmanın təsiri nəticəsində son illərdə sənayecə inkişaf etmiş ölkələrin məqsədyönlü və sistemli, ardıcıl təzyiq və təsirləri nəticəsində bir qayda olaraq beynəlxalq ticarətin liberallaşması meyli üstünlük

təşkil etsə də, əksər ölkələr, xüsusi ilə də iqtisadi və siyasi güc mərkəzləri özlərinin xarici (beynəlxalq) ticarət-iqtisadi diplomatiyalarında iqtisadi amilləri və iqtisadi təzyiqləri (müxtəlif forma və metodlarda) proteksionist tədbirlər şifətində tətbiq etməyə üstünlük verirlər.

Dünya ölkələrinin təcrübəsi göstərir ki, ölkələr gömrük-tarif tənzimlənməsini tətbiq etməklə bir sıra iqtisadi, o cümlədən də sənaye siyasətinin həyata keçirilməsini daha dayanıqlı və nəzarətiləbilən səviyyədə saxlamaq üçün istifadə edirlər. Belə ki, müdaxilələrin həyata keçirilməsi üçün proteksiyanın səmərəli səviyyəsindən istifadə etmək və bununla əlaqədar olaraq tariflərin arzuolunan səviyyələrinin təsirlərinin (həm idxala, həmçinin də ixraca) müəyyənləşdirilməsi xüsusi əhəmiyyət daşıyır.

İqtisadi təhlükəsizliyin təmin edilməsinin səmərəli səviyyəsinin hesablanması əsasında ticarət siyasətinin vacib və əhəmiyyətli qərarı və bu siyasətin təməl prinsipləri üzərində qurulan vahid xarici ticarət əlaqələr sistemi, o cümlədən də xarici bazarlara daxil olma, dünya bazarına inteqrasiya etmək kimi strateji prioritetlər nəzərə alınır. Xarici ticarət əlaqələrin inkişaf etdirilməsinə təsir edən daxili və xarici amillər və meyllərin təsiri nəticəsində, o cümlədən də müasir dövrdə iqtisadi qloballaşma və iqtisadiyyatın, ticarətin liberallaşmasının dərinləşdirilməsi kimi meyllər ayrı-ayrı ölkələrdə vahid milli iqtisadi siyasətin yaradılması və onun əsas prinsiplərinə əməl edilməsi yönündə tarif tənzimləmə, xüsusi ilə də gömrük tarif tənzimləmə siyasətinin obyektiv reallığın həqiqi gərəkliliklər müstəvisində həllini zəruri edir, həmçinin də şərtləndirir.

Belə ki, respublikamızın iqtisadi təhlükəsizliyinin təmin edilməsi valyuta nəzarəti strateji əhəmiyyətli xammal materialların ixracının tənzimlənməsi və ümumilikdə idxal-ixrac əməliyyatlarının tənzimlənməsi istiqamətində həyata keçirilməkdir.

Azərbaycanın xarici ticarət strategiyası bütövlükdə ölkənin iqtisadi təhlükəsizlik sisteminin əsas tərkib hissələrindən biri olmaqla ilk növbədə rəqabət üstünlüklərinin formalaşması və inkişafına əsaslanır.

Dünya ölkələrinin təcrübəsi göstərir ki, dövlət tənzimlənməsinin mexanizminin mahiyyətində xarici ticarət tarif və qeyri-tarif metodların köməyi ilə tənzim edilir. Respublikamızda xarici iqtisadi əlaqələri tənzimləmək, xarici ticarətə müdaxilə etmək üçün istifadə edilən ən mühüm amillərdən biri də gömrük tarifləridir. Gömrük tarifləri xarici iqtisadi siyasətin ən geniş yayılmış vasitələrindən biridir.

Bu prosesdə idxal və ixracın gömrük tarif tənzimlənməsi müstəsna rol oynayır. Belə ki, idxalın gömrük-tarif alətləri vasitəsilə tənzimlənməsinin səmərəliliyinin artırılması, daxili bazarın müdafiəçisinin gücləndirilməsi məqsədilə tarif dərəcələrinin eskalasiyası prinsipinə daha ciddi şəkildə riayət etməsidir. İdxalın tənzimləmə mexanizmində öncül mövqelərə gömrük-tarif vasitələrinin çıxarılmasının zəruriliyini nəzərə alaraq xarici tərəf müqavilələrimizi daha az qıcıqlandıran vasitələrdən olan tarif kvotalarının tətbiqinə xüsusi diqqət yetirilməlidir. Bundan başqa aqrarsferada rəqabət mübarizəsinin təsirli metodlarından olan sürüşkən idxal rüsumlarından, vergilərindən tənzimləmə təcrübəsində istifadə edilməlidir.

İqtisadi inkişafın təməl sütunlarının dayanıqlı və davamlı edən xarici iqtisadi siyasət, o cümlədən də xarici ticarət siyasəti hər bir sivil ölkədə olduğu kimi Azərbaycan Respublikasının iqtisadiyyatının dövlət tənzimlənmə sisteminin əsas tərkib hissələrindən biridir.

Bundan başqa milli iqtisadiyyatın xarici rəqabətdən qorunması üçün müvafiq dövlətdaxili tədbirlər həyata keçrilirsə, digər tərəfdən azad ticarət siyasətinin yeridilməsi, dövlətin dünya iqtisadiyyatına sıx inteqrasiyasına əlverişli şərait yaradır.

Azərbaycan Respublikasının xarici ticarət siyasəti ticarət əlaqələrinin beynəlxalq əməkdaşlığın genişləndirilməsinə yönəldir. Azərbaycan Respublikasında xarici ticarət hamılıqla qəbul edilmiş beynəlxalq normalar və təcrübə ilə uyğunlaşdırma və eyniləşdirmə istiqamətində inkişaf etdirilir.

Xarici ticarət siyasətinin formalaşdırılması və həyata keçirilməsində iştirak edən təsisatların məcmusu, həmçinin onun keçirilmə metodları, səlahiyyətli dövlət

orqanları tərəfindən tarif və qeyri-tarif tənzimlənməsi, metodlarının qaydası, ticarət siyasəti mexanizmində çulğalaşır. Buna görə də, gömrük siyasəti xarici ticarət fəaliyyətinin dövlət tənzimlənməsinin əsas prinsipləri ilə müəyyənləşdirilir: Azərbaycan Respublikasının xarici siyasətinin tərkib hissəsi kimi vahid xarici ticarət siyasəti; xarici ticarət fəaliyyətinin vahid dövlət tənzimlənməsi sistemi və onun həyata keçirilməsinə nəzarət; Azərbaycan Respublikasının gömrük ərazisinin bütövlüyü; xarici ticarət fəaliyyəti iştirakçılarının bərabərliyi və hər hansı formada ayrışdırılıya yol verilməməsi; xarici ticarət fəaliyyəti iştirakçılarının hüquq və qanun maraqlarının dövlət tərəfindən qorunması; dövlətin və onun orqanlarının xarici ticarət fəaliyyətinə lüzumsuz müdaxiləsinin, onun iştirakçılara və bütünlükdə ölkə iqtisadiyyatına zərər vurulmasının istisna edilməsi.

XİF-in tarif və qeyri-tarif tənzimlənməsinin qarşılıqlı əlaqəsi zamanı dünya təcrübəsi və beynəlxalq ticarət siyasətində iki qrup qeyri-tarif məhdudlaşdırmaları fərqləndirmək lazımdır:

A) Xarici ticarətin tənzimlənməsi məqsədilə xüsusi yaradılan qeyri-tarif məhdudlaşdırmalar (qadağalar, kvotalaşdırma, lisenziyalaşdırma və s.)

B) Texniki siyasətin həyata keçirilməsi, səhiyyə normalarının realizəsi, maliyyə və inzibati tədbirlərin həyata keçirilməsi nəticəsində yaranan qeyri-tarif məhdudlaşdırmalar. Əksər hallarda çoxlu sayda qeyri-tarif metodlarından istifadə edilməsi bütünlükdə dövlətin ticarət siyasətinin daha da məhdudlaşdırılmasına gətirib çıxarır. Məhz bu xüsusiyyətləri nəzərə alaraq mümkün dərəcədə tarif metodları ilə tənzimləməyə üstünlük verilməsi daha məqsəduyğundur. Belə ki, Azərbaycanın DTT dağılmaq ərəfəsində bu məsələnin nəzər alınması olduqca vacibdir.

ƏDƏBİYYAT SİYAHISI

1. Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası. Bakı, «Qanun»-2014, s.48
- 2.«Azərbaycan Respublikasının ixracat potensialından səmərəli istifadə edilməsi haqqında» Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Fərmanı. Bakı, 13 aqust 1992-ci il.
- 3.«İxracat vergisi haqqında» Azərbaycan Respublikasının Qanunu. 28 mart 1995-ci ildə qəbul edilmişdir. /www.customs.az /
- 4.«Gömrük tarifi haqqında» Azərbaycan Respublikasının Qanunu. 20 iyun 1995-ci ildə qəbul edilmişdir. / www.customs.az /
- 5.Azərbaycan Respublikasının Gömrük Məcəlləsi. 10 iyun 1997-ci il tarixli 311-IQ sayılı Qanuna əsasən təsdiq edilmişdir. / www.customs.az /
- 6.Azərbaycanın statistik göstəriciləri - 2012. Azərbaycan Respublikası Dövlət Statistika Komitəsi. Bakı: «Səda»-2013
- 7.Azərbaycan Respublikası Dövlət Statistika Komitəsinin rəsmi İnternet saytı: www.azstat.org
- 8.Azərbaycan Respublikası İqtisadiyyat və Sənaye nazirliyinin rəsmi İnternet saytı: www.economy.gov.az
- 9.Azərbaycan Respublikası Dövlət Gömrük Komitəsinin rəsmi İnternet saytı: www.customs.az
- 10.Azərbaycan Respublikası Milli Bankı. 2013-cü il üzrə illik hesabat. Bakı-2013
- 11.Azərbaycan Respublikası Dövlət Neft Fondu. 2012-ci il üzrə illik hesabat.

Bakı-2012

12.Azərbaycan Respublikası Dövlət Neft Fondunun rəsmi İnternet saytı:
www.oilfund.az

13.Azərbaycan Respublikası Regionlarının Sosial-İqtisadi İnkişafı Dövlət Proqramı (2008-2013-cü illər). Bakı, Nurlar – 2008.

14. Azərbaycan Respublikası Regionlarının Sosial-İqtisadi İnkişafı Dövlət Proqramı (2014-2018-cü illər). Bakı, Nurlar – 2014

15.A.Nadirov, Ş.Muradov, A.Ələsgərov və b. Azərbaycan iqtisadiyyatı. Bakı, Elm-2005

16.A.Nadirov. Müstəqil Azərbaycan iqtisadiyyatının inkişaf məsələləri. Bakı, Elm-2005

17.A.Əliyev, A.Şəkərəliyev, İ.Dadaşov. Dünya iqtisadiyyatı. Müasir dövrün problemləri. Bakı, 2003, 455 s.

18.A.Ş.Şəkərəliyev. Keçid iqtisadiyyatı və dövlət. Bakı, 2000, 278 s.

19.A.Ş.Şəkərəliyev, Z.A.Şəkərəliyeva. Xarici iqtisadi fəaliyyətin gömrük-tarif tənzimlənməsi. Bakı-2006. 228 s.

20.A.Abdullayev. İqtisadiyyat və iqtisadi siyasət. Bakı-2003, 228 s.

21.A.Əliyev. Azərbaycanın iqtisadi siyasəti. Bakı-2003, 324 s.

22.Beynəlxalq Valyuta Fondunun rəsmi internet saytı: www.imf.org

23.D.Vəliyev. Qloballaşma şəraitində Azərbaycanın dünyamaliyyə bazarlarına inteqrasiyası. Bakı-2006, 242 s.

24.D.Vəliyev. Beynəlxalq iqtisadiyyat. Bakı, 1998, s.382.

- 25.Dünya Bankı Qrupunun rəsmi internet saytı: www.worldbank.com
- 26.J.Stiqlits. Qloballaşma və onun doğurduğu narazılıqlar. Bakı, İqtisadi İslahatlar Mərkəzi, 2004. 318 s.
- 27.G.Gənciyev, A.Qurbanzadə. İxrac ehtiyatlarından istifadənin yaxşılaşdırılması istiqamətləri. Bakı – 2003, 128 s.
- 28.H.B.Allahverdiyev, K.S.Qafarov, Ə.M.Əhmədov. İqtisadiyyatın Dövlət tənzimləməsi. Bakı, 2002, s.446.
- 29.Ş.T.Əliyev. Xüsusi iqtisadi zonaların təşkili problemləri və inkişaf perspektivləri. Bakı – 2008, 252 s.
- 30.Z.Səmədzadə. Dünya iqtisadiyyatı (Çin «İqtisadi möjüzəsi».Bakı) 2001, s.317.
- 31.Аббасов Ч.М. Пути интеграции Азербайджана в мировую экономики. Баку, Елм –2004
- 32.Александров Д.П., Бобков А.В., Васьковский С.А. и др. Международное регулирование внешнеэкономической деятельности. Издательство деловой и учебной литературы, 2005, 799 с.
- 33.А.И.Ахмедов, Л.Х.Мухсинова, Р.Азизов, С.М.Гаджиева. Международная торговля Азербайджанской Республики. Баку - Сада - 2002, 244 стр.
- 34.Всемирная торговая организация: Документы и комментарии. М., Торгово-Промышленная палата-2001
- 35.Сакс Дж.С., Ларрен Ф.Б. Макроэкономика. Глобальный подход. Пер. с англ. М., «Дело»-1996.

Р Е З Ю М Е

При всем своем потенциале современная азербайджанская экономика может эффективно развиваться лишь при активном взаимодействии с мировым рынком товаров и услуг. Того же требуют проводимые в стране рыночные преобразования. При этом наиболее интенсивными темпами развивалось взаимодействие Азербайджана с международными финансовыми организациями. В свою очередь, правила игры на мировом рынке торговли и услуг в условиях глобализации определяются ныне странами коллективно, при решающей роли в этом Всемирной Торговой Организации (ВТО), объединяющей 150 государств и покрывающей около 95% оборота мировой торговли.

Недостаточное использование возможностей в торговой сфере, безусловно, следует рассматривать как упущение во взаимоотношениях между Азербайджаном с международными экономическими организациями.

SUMMARY

The World Trade Organization (WTO) controls up to 95% of the world trade. As a whole the WTO system stands as a sole and unidue international trade management system more than half a centure. The WTO activity of the presented by 90 states has outstanding role and is very important for the stable development of the international trade.

The object and taks of the investigation. The main object of the dissertation work is directed to the analysis of the activity of the WTO, where Azerbaijan will be on, analysis of the influence of its lonq-term practice on the world trade and national economy of different states, analysis of the existing problems of joining to the of transitive countries including Azerbaijan and finally to the WTO defermination of the directions for development of efficcencü of the WTO membership.

**Azərbaycan Dövlət İqtisad Universiteti 102 M qrup magistri Musayev Fərrux
Tahir oğlunun «Ümumdünya Ticarət Təşkilatını Üzvüliyün Azərbaycan
iqtisadiyyatının rəqabət qabiliyyətinin yüksəldilməsi və struktur
dəyişikliklərinə təsiri » mövzusunda yazdığı dissertasiya işinə**

R Ə Y

Dünya dövlətlərinin əsrlər boyu bir-birilə iqtisadi əlaqələr yaratmaq üçün istifadə etdiyi ən çevik, ənənəvi mexanizm xarici ticarətdir. Bu əlaqə formasının obyektiv zəruriliyi iqtisadi resursların dünya ölkələri arasında qeyri – bərabər bölgüsü, istehsal prosesinin səmərəli təşkili üçün istehsal resurslarının və ya texnologiyanın kombinasiyasının zəruriliyi, xarici ticarətin milli resursların beynəlxalq mobilliyinin əvəzləyicisi kimi çıxış etməsi və s. kimi amillərlə izah edilir.

Dünya iqtisadiyyatında qloballaşma proseslərinin daha da sürətlənməsi ölkələrin beynəlxalq iqtisadi ixtisaslaşmada aktiv iştirakını zəruri etmişdir. Dünya təsərrüfat sisteminin müasir inkişafı beynəlxalq ticarətin daha da genişləndirilməsi və inkişafını, onun liberallaşdırılması, dinamik şəkildə ticarət-iqtisadi əlaqələrin ildən-ilə həm coğrafi, həm də əmtəə strukturu baxımından dəyişilməsini özündə təcəssüm etdirir.

XX əsrin sonunda dövlət müstəqilliyi əldə etmiş Azərbaycan Respublikası beynəlxalq hüququn tam səlahiyyətli üzvü kimi beynəlxalq iqtisadi münasibətlər sisteminə daxil olmağı və xarici ölkələrlə qarşılıqlı iqtisadi əlaqələrin yaradılmasını və bu əlaqələrin inkişafını ali məqsəd kimi qarşıya qoysa da onun beynəlxalq əmək bölgüsündə layiqli yer tutması bir sıra problemlərin kompleks həllini tələb edir. Azərbaycanın beynəlxalq iqtisadi sistemə etibarlı tərəfdaş kimi inteqrasiyası onun xarici iqtisadi strategiyasının optimal parametrlərinin təyin edilməsini, bu strategiyanın ölkənin sosial, siyasi, milli inkişaf proqramları ilə düzgün əlaqələndirilməsini ön plana çəkir. Buna görə də Respublikanın xarici ticarətinin xüsusiyyətlərinin dərinlən öyrənilməsi, bu sahədə problemlərin aşkara çıxarılması

inkişaf meyllərinin düzgün qiymətləndirilməsi respublikanın xarici iqtisadi strategiyasının daha optimal işlənməsinə gətirə bilər.

Hazırkı şəraitdə liberallaşma dünya ticarətinin inkişafı qanunauyğunluğunun əsas meyli kimi nəzərdən keçirilir. Texnoloji yeniliklər qloballaşmanı zəruri edirsə, liberallaşma onun reallaşdırılması üçün imkanlar yaradır.

Hazırda respublikamızın qarşısında dünya iqtisadiyyatına integrasiya olunmaq, dünya bazarına çıxmaq və onun perspektivdə fəal subyektinə və iştirakçısına çevrilmək, müasir beynəlxalq iqtisadi münasibətlər sisteminin imkanlarından daha geniş və səmərəli istifadə etmək kimi mühüm vəzifələr durur. Bu vəzifələrin yerinə yetirilməsi dünya təsərrüfat əlaqələri sisteminin qloballaşması şəraitində, hər şeydən öncə, iqtisadi əlaqələrin düzgün qurulması, idarə edilməsi və tənzimlənməsi ilə birbaşa əlaqədardır. Məhz bu əsasda respublikamızın dünya birliyi sistemində iqtisadi nüfuzunu yüksəltmək, xarici iqtisadi fəaliyyəti milli vənafeələrlə əlaqələndirmək, ölkənin ixrac-idxal potensialından düzgün istifadə etmək, respublikanın iqtisadi təhlükəsizliyini qorumaq və təmin etmək, uzunmüddətli, dayanıqlı və davamlı xarici iqtisadi siyasəti formalaşdırmaq və həyata keçirmək mümkündür. Bu vəzifələrin yerinə yetirilməsi həmçinin, XIƏ-nin tənzimlənməsi sahəsində, xüsusilə xarici ticarət əlaqələri sistemində dünya ölkələri bu istiqamətdə əhəmiyyətli nəticələr əldə etmiş bazar iqtisadiyyatına keçən ölkələrin təcrübəsinin öyrənilməsi və onlardan Azərbaycanın real şəraitinə uyğun olaraq istifadə edilməsi olduqca vacibdir. Bütün bu məsələlərin əhəmiyyəti Azərbaycanın son illərdə AvroAtlantika məkanına fəal sürətdə integrasiya olunduğu və onun ÜTT-yə üzv olması kimi strateji vəzifələrin yerinə yetirildiyi bir şəraitdə daha da artır və onun dünya təcrübəsinə əsaslanaraq təkmilləşdirilməsi zərurəti ən aktual məsələlərdən biri kimi gündəmə gəlir.

Bütün bu deyilənləri nəzərə alaraq işi tamamlanmış hesab etməklə onun müdafiəyə buraxılmasını məqsədəuyğun hesab edirəm .

Dos. M.M.Məmmədli

**Azərbaycan Dövlət İqtisad Universiteti 102 M qrup magistri Musayev Fərrux
Tahir oğlunun «Ümumdünya Ticarət Təşkilatını Üzvüliyün Azərbaycan
iqtisadiyyatının rəqabət qabiliyyətinin yüksəldilməsi və struktur
dəyişikliklərinə təsiri » mövzusunda yazdığı dissertasiya işinə**

R Ə Y

Dissertasiya işində əsas məqsəd bazar iqtisadiyyatı şəraitində xarici ticarət əlaqələrinin dövlət tənzimlənməsi sisteminin nəzəri konseptual əsaslarını araşdırmaq və dünya ölkələrinin bu sahədə mövcud təcrübəsinə istinad etməklə Azərbaycanın xarici ticarət əlaqələrinin tənzimlənmə sisteminin formalaşdırma xüsusiyyətlərini və problemlərini müəyyən etmək və bu sistemin təkmilləşdirilməsi istiqamətində konkret təkliflər və tövsiyələr hazırlamaqdan ibarətdir. Tədqiqatın gedişində qarşıya qoyulan məqsədə nail olmaq üçün aşağıdakı konkret vəzifələrin yerinə yetirilməsi nəzərdə tutulmuşdur:

- xarici ticarət əlaqələrinin tənzimlənməsinin nəzəri-metodoloji əsaslarını tədqiq etmək və müasir-alternativ konsepsiyaları araşdırmaq;
- xarici ticarət əlaqələrinin formalaşması və tənzimlənməsi sisteminin müəyyənləşdirilməsi;
- ölkənin xarici iqtisadi siyasətinin həyata keçirilməsində xarici ticarətin tənzimlənməsinin metod və mexanizmlərini formalaşdırmaq və bu istiqamətdə dövlətin rolunun, o cümlədən xarici ticarət əlaqələrinin tənzimlənməsinin prioritetlərini müəyyənləşdirmək;
- Azərbaycan Respublikasının xarici ticarət əlaqələri və onun hüquqi-normativ əsaslarını sistemli tədqiq etmək;
- xarici ticarət əlaqələrinin inkişaf mərhələlərini, meyllərini müəyyən etmək, ölkənin xarici ticarət tərəfdaşlarının respublikanın xarici ticarət dövriyyəsində yerini və rolunu müəyyənləşdirmək, ölkənin xarici ticarət strategiyasının formalaşması istiqamətində mövcud xarici ticarət siyasətinin prioritetlərini tədqiq etmək;

- xarici ticarət əlaqələrinin ölkənin makroiqtisadi inkişafında oynadığı rolu aydınlaşdırmaq, idxal-ixrac əməliyyatlarının inkişaf dinamikası və səmərəliliyini tədqiq etmək və bu istiqamətdə başqa ölkələrlə müqayisəli təhlillər aparmaq;
- Azərbaycanın DTT ilə qarşılıqlı əlaqələrinin müasir vəziyyətini araşdırmaq və xarici ticarətin tənzimlənməsinin problemlərinin həlli istiqamətində bu beynəlxalq təşkilatın imkanlarından istifadə imkanlarını araşdırmaq, rüspublikamızın sözügedən təşkilata tam bərabər hüquqlu üzv seçilməsinin mərhələlərini araşdırmaq;
- DTT-yə üzvlük ərəfəsində idxal və ixrac siyasətlərinin təkmilləşdirilməsi yollarının müəyyən edilməsi və onun əsas mal qrupları üzrə qiymətləndirilməsinin müəyyən edilməsi;
- Xarici ticarət əlaqələrinin səmərəliliyinin yüksəldilməsinin istiqamətlərini müəyyən etmək və s.

Dissertasiya işi tamamlanmış elmi-tədqiqat işi olmaqla yanaşı qarşıda qoyulan bütün problemlərin həllinə cavab verir. Bu səbəbdən də işin müdafiəyə buraxılmasını məqsədəuyğun hesab edirəm.

i.e.d., prof.A.Ş.Şəkərəliyev

REF E R A T

Hazırkı şəraitdə dövlətin həyata keçirmiş olduğu xarici ticarət siyasəti hər bir sivil ölkədə olduğu kimi respublikamızın iqtisadiyyatının dövlət tənzimlənmə sistemində də əsas tərkib hissələrindən birini təşkil edir və respublika rəhbərliyi bu istiqamətdə son illərdə təqdirəlayiq tədbirlər və islahatlar aparır və bu işlər bu gün də davam etdirilir. Məhz, bu islahatların nəticəsində respublikamızda son illərdə əhəmiyyətli iqtisadi artıma və onunla bağlı iqtisadi inkişafın dayanıqlı və davamlı olmasına nail olunmuş, respublikamızın dünya birliyinə daha möhkəm əsaslarla integrasiya olunması üçün real imkanlar və şərait yaranmışdır.

Qeyd etmək lazımdır ki, Azərbaycanda xarici ticarət əlaqələrinin tarixi çox uzaq keçmişlərə- Böyük İpək Yolu dövrünə təsadüf edir. Belə ki, yalnız 1990-cı illərdə elmi əsaslarla respublikanın xarici ticarət əlaqələrinin tənzimlənməsi sistemi formalaşmağa başlamışdır. Belə ki, bu sistemin demək olar ki, dünya təcrübəsinə və standartlarına uyğun olan normativ-hüquqi əsasları, maddi-texniki bazası yaradılmış, xarici ticarət siyasətinin əsas funksional vəzifələri və fəaliyyət mexanizmləri müəyyən edilmişdir ki, bunlara da ilk növbədə daxili bazarın xarici rəqabətin dağıdıcı təsirindən qorunması, ixrac istehsal sahələrinin inkişafının stimullaşdırılması, idxal əvəzləyici istehsal sahələrinin yaradılması və ölkədə səmərəli ticarət siyasətinin həyata keçirilməsinin təmin edilməsi kimi vəzifələr aiddir.

Qeyd etmək lazımdır ki, hazırda respublikanın xarici ticarət əlaqələrinin tənzimlənməsi sahəsində görüləsi işlər və problemlər hələ kifayət qədərdir və bunlar (ticarət əlaqələrinin prioritetləri, ÜTT ilə qarşılıqlı faydalı əlaqələrin formalaşması) həm gömrük-tarif, həm də qeyri-tarif tənzimlənmə sistemində aiddir. Bu problemləri əvvəlcədən çox uzaqgörənliklə müəyyən etmiş prezidentimiz İlham Əliyev göstərir ki, "Azərbaycanın xarici ticarət siyasəti həm ikitərəfli

formada , həm də beynəlxalq təşkilatlar çərçivəsində çox uğurludur, düşünülmüş siyasətdir. Bizim strateji xəttimiz və bu xəttə sadıq. Son illər ərzində aparılan işlər onu göstərir ki, Azərbaycanın dünyadakı mövqeləri daha da möhkəmlənir”.

Bu baxımdan Azərbaycanın xarici ticarət əlaqələrinin tənzimlənməsi və onun təkmilləşdirilməsi məsələsinin beynəlxalq təcrübə nəzərə alınmaqla mövcud vəziyyətinin dərin elmi təhlili vacibdir. Məhz bütün bunlar respublikada xarici ticarət əlaqələrində ticarət sistemi qarşısında duran problemlərin aradan qaldırılmasına, respublikada çtvik və işləm ticarət siyasətinin reallaşmasına imkan yaradır. Ona görə də müasir şəraitdə Azərbaycanın xarici ticarət əlaqələrinin tənzimlənməsi və onun təkmilləşdirilməsi istiqamətində müvafiq təklif və tövsiyələrin işlənilib hazırlanması xüsusilə aktualıq kəsib edir və mühüm nəzəri-metodoloji və praktiki əhəmiyyətə malikdir.

Dissertasiya işinin elmi nəticələri beynəlxalq və respublika elmi-praktiki konfranslarında və seminarlarda elmi məruzələrlə təqdim olunmuş, müzakirə edilmiş və müsbət qiymətləndirilmişdir. Eyni zamanda, dissertasiya işinin əsas nəticələri Azərbaycan Dövlət İqtisad Universitetinin “Beynəlxalq ticarət və gömrük işi” kafedrasında yerinə yetirilmiş, mühazirə və seminar məşğələ dərslərinin aparılmasında tədris vəsaiti kimi də istifadə olunur.